КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧУБІНА АНАСТАСІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 352.07(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Спеціальність 281 – Публічне управління та адміністрування
Галузь знань 28 – Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ А. С. Чубіна

Науковий керівник – Дехтяренко Юрій Федорович, кандидат економічних наук, доцент, Заслужений економіст України, доцент кафедри регіональної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КИЇВ – 2024

АНОТАЦІЯ

Чубіна А. С. Механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації (на прикладі Черкаської області). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2024.

У дисертації реалізовано визначене наукове завдання в галузі науки державного управління – обґрунтування теоретичних і методичних засад забезпечення розвитку сільських територій на принципах самоорганізації в умовах децентралізації: запропоновано концептуальний підхід до зміни моделі організації публічного управління розвитком сільських територій в умовах децентралізації, що базується на принципах самоорганізації: цілеспрямованості, реальності, адаптації, збереження свободи вибору, стійкості за ефективністю, своєчасності, реалізованості, системності й регуляризації та реалізується через контур самоорганізації завдяки механізмам (правовий, інституційний та організаційний) забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Ґрунтовно, на системних засадах досліджено теоретико-методологічні підходи до забезпечення в умовах децентралізації розвитку сільських територій в Україні (як об’єкту публічного управління), що включають великі площі сільськогосподарських угідь (70%) і найродючіші ґрунти в межах Європи. Здійснено аналіз різних підходів до тлумачення понять «сільська територія», «розвиток сільської території», «публічне управління розвитком сільських територій», «механізм забезпечення розвитку сільських територій». У результаті уточнено сутнісні характеристики та зміст цих понять і запропоновано такі тлумачення. Сільська територія – це організаційно-

територіальна одиниця самоврядування з офіційно встановленими просторово-адміністративними межами, що розташована поза міськими населеними пунктами, має низьку щільність населення з традиційним сільським укладом життя і власними історичними й культурними коренями, має сільськогосподарські й інші угіддя, є багатофункціональним соціально-просторовим утворенням, що функціонує як синергетична єдність людського, природного й економічного потенціалів. Розвиток сільської території – міждисциплінарний процес системних якісних просторових змін (якісного вдосконалення) складових сільської території, що відбувається впродовж певного часу, має негативний зворотний зв'язок і спрямований на підвищення якості життя сільського населення, на охорону і збереження природних ресурсів у сільській місцевості, на диверсифікацію та інноваційний розвиток сільської економіки, на вдосконалення системи й методів управління сільськими територіями, на покращення освіти й інформаційно-консультаційного забезпечення. Публічне управління розвитком сільських територій – узгоджена за процедурами й часом спільна діяльність органів державного управління, органів місцевого самоврядування, а також представників приватного сектору й інститутів громадянського суспільства в межах визначених українським законодавством повноважень і функціональних обов'язків щодо вироблення, ухвалення й реалізації управлінських рішень, спрямованих на досягнення цілей розвитку сільської території. Механізм забезпечення розвитку сільських територій – це сукупність засобів, методів, процедур і правил, що їх застосовують у чинному нормативно-правовому полі держави органи публічного управління у визначений спосів задля формування потрібних умов через розроблення і впровадження сукупності необхідних заходів задля ефективної реалізації спільно ухвалених управлінських рішень, спрямованих на досягнення визначених цілей розвитку сільських територій із запланованою ефективністю.

Обґрунтовано сукупність принципів формування управлінських рішень

у публічному управлінні щодо розвитку сільської території, які є теоретичною платформою процесу формування управлінських рішень, що враховують такі вимоги: відображення об'єктивних та істотних закономірностей, відношень і взаємозв'язків процесу формування управлінських рішень; охоплення закономірностей, відношень і взаємозв'язків, властивих процесові формування управлінських рішень загалом; відображення галузевої специфіки процесу формування управлінських рішень. До їх переліку запропоновано включити принципи теорії самоорганізації: цілеспрямованість, реальність, адаптація, збереження свободи вибору, стійкість за ефективністю, своєчасність, реалізованість, системність, регуляризація. На підставі врахування цих принципів уперше обґрунтовано модель організації публічного управління розвитком сільських територій із контуром самоорганізації в умовах децентралізації.

Визначено й обґрунтовано зміст механізмів (правовий, інституційний, організаційний) забезпечення сталого розвитку сільських територій на засадах самоорганізації в умовах децентралізації. Правовий механізм є сукупністю нормативно-правових актів органів публічної влади – логічно взаємопов'язаних, до складу яких також входять нормативні акти органів місцевого самоврядування, що містять норми права, обов'язкові для населення самоврядованих територій, а також для установ і організацій, що діють у межах цих територій. Інституційний механізм – це сукупність різних за призначенням інституцій з установленими між ними зв'язками, існування та функціонування яких визначають норми, процедури і правила, застосовувані в чинному нормативно-правовому полі держави в інтересах ефективної організації взаємодії органів публічного управління для досягнення визначених цілей розвитку сільських територій. Організаційний механізм є сукупністю норм, процедур, правил, способів взаємодії, важелів та інших інструментів, застосовуваних у чинному нормативно-правовому полі держави; завдяки їх застосуванню, у складі органів публічного управління утворюється потрібна (потрібні) організаційна (організаційні) структура (структури),

функціонування якої (яких) спрямоване на виконання розроблених планів досягнення визначених цілей розвитку сільських територій.

Досліджено досвід низки країн Європи і світу із забезпечення в умовах децентралізації розвитку сільських територій, що більшою мірою пов'язані з сільським господарством, аграрним сектором економіки країни й селом, задля того, аби органи публічного управління підготували науково-практичні рекомендації з обґрунтування концептуальних засад забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації та науково-практичні рекомендації з удосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації.

На прикладі Черкаської області предметно, на системних засадах досліджено регіональні особливості правового, інституційного та організаційного забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації. В результаті дослідження, виявлено проблеми якісних трансформацій правових стимулюючих ініціатив у показники розвитку сільських територій та сільського господарства в регіоні, а також проблеми обмеженої участі громадськості в реалізації публічної політики в сфері розвитку сільських територій – обмеженість діяльності органів самоорганізації населення в сільських громадах та реалізації договорів міжмуніципальної співпраці.

Досліджено актуальні чинники, що впливають на механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації, під кутом їхньої доцільності, результативності й ефективності, що дало змогу визначити пріоритети механізмів розвитку сільських територій Черкаської області, актуальні в умовах повномасштабної війни.

Запропоновано стратегічні пріоритети розвитку сільських територій в Україні в умовах її євроінтеграції на основі проблемно-орієнтованого підходу, який передбачає конкретизацію стратегічних пріоритетів, що враховують основні виклики розвитку сільських територій – євроінтеграцію і децентралізацію, а також базові проблеми, що чинять деструктивний вплив і

відтак унеможливлюють прогресивні зміни в розвиткові сільських територій на довгострокову перспективу. Серед головних стратегічних рекомендацій – переорієнтування сільських громад на реалізацію інфраструктурних проєктів із помітними економічними й соціальними ефектами, на реалізацію еколого-орієнтованих проєктів, спрямованих на розвиток біопереробки, збереження й раціональне використання природних ресурсів, проєктів розвитку «зелених» форм фермерства, «розумних» ферм і мережі «розумних» сіл з урахуванням тенденції урбанізованого розвитку низки територій. Реалізація стратегічних рекомендацій вимагає від органів публічного управління високої майстерності керування проєктами.

Реалізація стратегічних пріоритетів публічної політики розвитку сільських територій Черкаської області передбачає здійснення відповідних заходів на засадах дотриманя принципів їх поєднуваності, взаємозалежності, системності, цільового характеру, підконтрольності тощо. Це породжує вимогу концентрації відповідних зусиль і ресурсів у межах чітко визначених механізмів.

На прикладі Черкаської області обґрунтувано науково-практичні рекомендації з удосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації на регіональному рівні. Оскільки, як довело дослідження, складнощі відновлення потенціалу розвитку здебільшого депресивних сільських територій та, водночас, обмежені ресурси територіальних громад на такі цілі зумовлюють потребу застосування комплексного підходу, що передбачає одночасне впровадження механізмів політики розвитку сільських територій за трьома векторами: інституційно-організаційним, фінансово-економічним і соціально-психологічним.

Розроблено рекомендації з адаптації сільських територій через публічне управління до умов воєнного часу – широкомасштабної агресії з боку російської федерації. В умовах агресивної війни публічно-приватна політика забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області набула специфіки, передусім це стосується адаптації їхнього функціонування й

дальшого розвитку до умов воєнного стану. Відповідно до цього, запропоновано до реалізації провідні заходи, що дадуть змогу посилити резильєнтність сільських територій до умов воєнного часу: покращення програмування розвитку сільських територій регіону на засадах диверсифікації джерел фінансування регіональних цільових програм; стимулювання горизонтально-вертикальної диверсифікації виробничо-господарських комплексів на селі; залучення природно-ресурсного потенціалу сільських територій регіону до процесу реабілітації військових і постраждалих від воєнний дій; підвищення ефективності функціонування інституту сільськогосподарського дорадництва; полегшення адаптації ВПО до умов проживання на сільських територіях регіону; зміцнення соціально-економічної безпеки розвитку сільських територій та покращення продовольчого забезпечення військових частин регіону засобами виробничо-господарських комплексів у сільській місцевості.

Ключові слова: публічне управління, місцеве самоврядування, сільська територія, сільське господарство, аграрний сектор, територіальна громада, комунальна власність, сталий розвиток, урбанізований розвиток територій, розвиток сільської території, механізм, модель, децентралізація, самоорганізація, управлінське рішення, управління проєктами, воєнний час, громадськість, Черкаська область.

ABSTRACT

Chubina A. S. Mechanisms for ensuring the development of rural areas in conditions of decentralization (on the example of Cherkasy Region). – Qualification research paper on the rights of the manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Doctor of Philosophy in the specialty 281 "Public Administration". – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2024.

In the dissertation work, the scientific task set in the field of public administration science is solved – the substantiation of theoretical and methodological foundations for ensuring the development of rural areas based on the principles of self-organization in conditions of decentralization: a conceptual approach to the change of the model of public management organization of the development of rural areas in conditions of decentralization, based on the principles of self-organization, is proposed: "purposefulness", "reality", "adaptation", "preservation of freedom of choice", "sustainability by efficiency", "timeliness", "implementation", "systematic" and "regularization", and is realized through the contour of self-organization due to the mechanisms (legal, institutional and organizational) for ensuring the sustainable development of rural areas.

Theoretical and methodological approaches to ensuring the development of rural areas in Ukraine, which contain large areas of agricultural land (70%) and the most fertile soils in Europe, in conditions of decentralization as an object of public administration were thoroughly investigated on a systemic basis, in the course of the study various approaches to the interpretation of the concepts "rural territory", "development of rural territory", "public management of the development of rural territories", "mechanism for ensuring the development of rural areas" were analyzed. As a result, the essential characteristics and content of the mentioned concepts were clarified and the following interpretations were proposed: "rural territory" is an

organizational-territorial unit of self-government with officially established spatial-administrative boundaries, located outside urban settlements and characterized by a low population density with a traditional rural way of life and with its historical and cultural roots, the presence of agricultural and other lands, is a multifunctional socio-spatial entity that functions as a synergistic unity of human, natural and economic potentials; "development of the rural area" – an interdisciplinary process of systemic qualitative changes (qualitative improvement) of the components of the rural area, which takes place in space over a certain period of time, has a negative feedback and is aimed at: improving the quality of the rural population life; protection and preservation of natural resources in rural areas; diversification and innovative development of the rural economy; improvement of the system and methods of rural areas management; improvement of education and information and consulting support; "public management of the development of rural areas" is the joint activity of state administration bodies, local self-government bodies, as well as representatives of the private sector and institutions of civil society within the limits of the powers and functional responsibilities defined by Ukrainian legislation for the development, adoption and implementation of administrative decisions aimed at achieving the goals of rural area development; "mechanism for ensuring the development of rural areas" – a set of means, methods, procedures and rules that are applied in the current regulatory and legal field of the state by public administration bodies in a specified way to create the necessary conditions through the development and implementation of a set of necessary measures in the interests of the effective implementation of jointly adopted management decisions, aimed at achieving the set (defined) goals of the development of rural areas with the specified (planned) efficiency.

A set of principles for the formation of management decisions in public administration regarding the development of the rural territory was substantiated, which is a theoretical platform for the process of formation of management decisions, which take into account the following requirements: reflect objective and essential regularities, relations and relationships of the process of formation of

management decisions; cover such regularities, relationships and relationships that are characteristic of the process of forming management decisions as a whole; reflect the industry specifics of the process of forming management decisions. The principles of the theory of self-organization are proposed for their composition: "purposefulness", "reality", "adaptation", "preserving freedom of choice", "sustainability by efficiency", "timeliness", "implementation", "systematicity" and "regularization". The model of the organization of public management of the development of rural areas with the outline of self-organization in the conditions of decentralization, taking into account the above principles, is substantiated for the first time.

The content of the mechanisms (legal, institutional, organizational) for ensuring the sustainable development of rural areas on the basis of self-organization in conditions of decentralization is substantiated. The legal mechanism consists of a set of normative and legal acts of public authorities, logically related to each other, which also include normative acts of local self-government bodies, which contain legal norms, mandatory for the population of self-governing territories, as well as for institutions and organizations, which carry out activities within these territories. An institutional mechanism is a set of institutions of different purposes with established connections between them, the existence and functioning of which is determined by norms, procedures and rules applied in the current regulatory and legal field of the state in the interests of effective organization of the interaction of public administration bodies to achieve the set (defined) goals for the development of rural areas. The organizational mechanism consists of a set of norms, procedures, rules, methods of interaction, levers and other tools that are used in the current regulatory and legal field of the state and due to the use of which the necessary (necessary) organizational (organizational) structure (structures) is formed in the composition of public administration bodies, the functioning of which (which) is aimed at the implementation of developed plans to achieve the set (defined) goals in relation to the development of rural areas.

The experience of a number of European and world countries in ensuring the

development of rural areas, which are mostly connected with agriculture, the agrarian sector of the country's economy and the rural community, in conditions of decentralization has been studied with the aim of preparing scientific and practical recommendations by public administration bodies regarding the substantiation of the conceptual foundations of ensuring the development of rural areas in conditions of decentralization and scientific and practical recommendations in improving mechanisms for ensuring the development of rural areas in conditions of decentralization.

On the example of Cherkasy region, the regional peculiarities of the legal, institutional and organizational ensuring the development of rural areas in the conditions of decentralization are studied objectively on a systemic basis. According to the results of the study, problems of qualitative transformation of legal stimulating initiatives into indicators of the development of rural areas and agriculture in the region were revealed, as well as problems of limited participation of the public in the implementation of public policy in the field of development of rural areas – limitations of the activities of self-organization bodies of the population in rural communities and the implementation of inter-municipal cooperation agreements.

Actual factors affecting the mechanisms for ensuring the development of rural areas in the conditions of decentralization through the prism of their expediency, effectiveness and efficiency were studied, which made it possible to determine the priorities of the mechanisms for the development of rural areas of Cherkasy Region, which are relevant in the conditions of a full-scale war.

Strategic priorities for the development of rural areas in Ukraine in the conditions of the European integration of our country are proposed on the basis of a problem-oriented approach, which provides the specification of strategic priorities that take into account the main challenges of the development of rural areas – European integration and decentralization, as well as basic destructive problems that make progressive long term changes in development of rural areas impossible. Among the main strategic recommendations is the reorientation of rural communities to the implementation of infrastructure projects with noticeable

economic and social effects, the implementation of ecologically oriented projects, projects aimed at the development of bioprocessing, conservation and rational use of natural resources, projects for the development of "green" forms of farming, smart farms and networks of smart villages, taking into account the tendencies of urban development of a number of territories. The implementation of strategic recommendations requires a high level of mastery of the art of project management from the public management bodies.

The implementation of strategic priorities of the public policy of the development of rural areas of Cherkasy region involves the implementation of appropriate measures, however, based on the principles of their compatibility, interdependence, systematicity, target nature, controllability, etc., which requires the concentration of relevant efforts and resources within clearly defined mechanisms.

The scientific and practical recommendations for improving the mechanisms for ensuring the development of rural areas in the conditions of decentralization at the regional level on the example of Cherkasy region are substantiated. As proved in the course of the study, the existing challenges of the complexity of the issue of restoring the growth potential of mostly depressed rural areas, on the one hand, and the limited resources of territorial communities for such purposes, on the other hand, determine the need for the application of a comprehensive approach (mechanism), which involves the implementation of the complex of mechanisms of the policy of development of rural areas according to three vectors of progress: institutional-organizational, financial-economic and social-psychological

Recommendations on the adaptation of rural areas through public management to wartime conditions as a result of large-scale aggression by the russian federation have been developed. In the conditions of an aggressive war, the public-private policy of ensuring the development of rural areas of Cherkasy region acquired its own specificity, primarily in relation to the adaptation of their functioning and further progress to the conditions of martial law. The leading measures in accordance with the above are proposed, which should be implemented and will make it possible to increase the resilience of rural areas to wartime

conditions: improvement of programming for the development of rural areas of the region on the basis of diversification of funding sources of regional target programs; stimulation of horizontal and vertical diversification of industrial and economic complexes in the countryside; involvement of the natural resource potential of rural areas of the region in the process of rehabilitation of military personnel and victims of hostilities; increasing the efficiency of the agricultural advisory institute; facilitation of adaptation of the internally displaced persons to living conditions in rural areas of the region; strengthening of the socio-economic security of the development of rural areas and improving the food supply of the military units of the region by means of industrial and economic complexes in rural areas.

Key words: public administration, local self-government, rural territory, agriculture, agricultural sector, territorial community, communal property, sustainable development, urban development of territories, development of rural territory, mechanism, model, decentralization, self-organization, management decision, project management, wartime, public, self-organization of the population, Cherkasy Region.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових виданнях, індексованих у Scopus, Web of Science

1. Chubina A. S., Vasylyeva N., Vasylieva O. Decentralization reform in Ukraine: main directions and priorities. Public Administration in the 21st Century. 2020. Kharkiv: Zenodo. URL: http://doi.org/10.5281/zenodo.4277845.

Публікації в інших іноземних виданнях

2. Chubina A. S. Investigation of the experience of the implementation of decentralization reform. Polish experience as a model for Ukraine. *News of Science and Education*. Sheffield: Science and Education LTD, 2019. № 5 (66). P. 29–37.

3. Chubina A. S. United territorial communities as an alternative to a centralized management system. *Virtus: Scientific Journal*. 2019. № 37. P. 262-266.

Статті у наукових фахових виданнях

4. Чубіна А. С. Особливості удосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області в умовах децентралізації. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 6. С. 268-274. URL: http://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.6.268.

5. Чубіна А. С. Обґрунтування механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 23. С. 170-177. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.23.170.

6. Чубіна А. С. Питання самоорганізації публічного управління розвитком сільських територій в умовах децентралізації. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2023. № 10. URL: http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.10.19.

7. Чубіна А. С. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації як специфічний об’єкт публічного управління. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 20. С. 182-187. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.20.182.

8. Чубіна А. С. Науково-теоретичний підхід до визначення поняття «сільська територія». Державне управління: удосконалення та розвиток. 2023. № 9. URL: http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.9.30.

9. Чубіна А. С. Ризики децентралізації об’єднаних територіальних громад. Публічне урядування. 2022. № 5 (33). С. 120-126. URL: https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-5(33)-17.

10. Чубіна А. С. Об’єднанні територіальні громади як основна складова адміністративно-територіальної реформи в Україні. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2020. № 1 (69). С. 136–142. URL: https://doi.org/10.32840/1813-3401.2020.1.22.

Колективна монографія

11. Чубіна А. С. Сутність співвідношення централізації та децентралізації в державному управлінні. Забезпечення цивільної безпеки в Україні: сучасний стан і перспективи : монографія / [за заг. ред. О. М. Тищенка, Т. М. Кришталь] . – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2018. С. 233-243.

Тези наукових конференцій

12. Чубіна А. С. Local government in the war conditions. *Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ)*: Матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 16 березня 2023 р. Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. С. 197-199.

13. Чубіна А. С. Levers of development of the united territorial communities in the context of administrative decentralization. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 11-12.

14. Чубіна А. С. Рейтинг об’єднаних територіальних громад Черкащини як результат успішної реалізації реформи децентралізації. Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 11 березня 2022 р. Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля

НУЦЗ України, 2022. С. 92-93.

15. Чубіна А. С. Контроль як об’єктивна необхідність ефективності управлінських рішень. Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2021. С. 311–314.

16. Чубіна А. С. The impact of the budget decentralization on the financial support of territorial communities. Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 550-553.

17. Чубіна А. С. Models of rural area development: foreign experience. Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): Матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 19 берез. 2021 р. Черкаси: видавець Третяков О. М., 2021. С. 225-227.

18. Чубіна А. С. Роль управління в суспільному розвитку. Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 261-265.

19. Chubina A. S. Authorities, subordination and official relations between the head of united local community and the elder (starosta). The 12 th International scientific and practical conference «Impact of modernity on science and practice» (12-13 April, 2020). Edmonton, Canada 2020. P. 43-45.

20. Чубіна А. С. Польська модель реалізації реформи децентралізації: досвід для України. Травневі правові читання: Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів та викладачів закладів вищої освіти. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 336-340.

21. Чубіна А. С. Experience of Germany: fire service and decentralization.

Наука про цивільний захист як шлях становлення молодих вчених: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції курсантів і студентів. Черкаси: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 61-63.

22. Чубіна А. С. Реформа децентралізації: основні напрямки та пріоритети. Сучасний рух науки: тези доп. IX міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 2-3 грудня 2019 р. Дніпро, 2019. Т.3. С. 590–596.

23. Чубіна А. С. Організація роботи органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад (досвід 2015-2016 рр.). Децентралізація влади, проведення реформ в Україні. Сучасний стан та проблеми підготовки кадрів для об'єднаних територіальних громад: матеріали II Міжнародної науково-методичної конференції 13-14 грудня 2018 р. Рівне: НУВГП, 2018. С. 203-205.

24. Чубіна А. С. The Impact of Decentralization Policy on the Peculiarities of Development of Local Fire Protection in Ukraine. Теорія і практика гасіння пожеж та ліквідації надзвичайних ситуацій: Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2018. С. 297-298.

25. Чубіна А. С. Cechy rozwoju miejscowej straży pożarnej na Ukrainie w warunkach decentralizacji: nowe uprawnienia i zadania. Надзвичайні ситуації: безпека та захист: Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2018. С. 64-66.

26. Чубіна А. С. Decentralization in Ukraine and fire service: experience of Germany. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (з міжнародною участю) «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події». Львів, 2017 (24-30 квітня). Секція 1. Людина і суспільство. URL: http://virt.ldubgd.edu.ua/pluginfile.php/71890/mod_resource/content/1/%D0%A1%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%201.pdf. С. 77-80.

Публікації в інших виданнях

27. Чубіна А. С. Розвиток співробітництва територіальних громад (міжмуніципального співробітництва) як пріоритетний напрямок реформи місцевого самоврядування: зарубіжний досвід. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці.* 2021. Вип. 21. С. 205-211.

28. Чубіна А. С., Лукашенко Л. Особливості реалізації реформи місцевого самоврядування в Україні та європейських країнах. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці.* 2020. Вип. 20. С. 199-203.

29. Чубіна А. С., Шаповал Т. Б. Місцеве самоврядування в Україні як конституційно-правовий інститут. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Том 29 (68). № 6. С. 33–38.

30. Чубіна А. С. Основні принципи реформування місцевого самоврядування в Україні. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці.* 2018. Вип. 18. С. 186-191.

31. Чубіна А. С. Реформа адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування у Латвії. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. 2017.* Вип. 17. С. 242-247.

ЗМІСТ

ВСТУП..... 21

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ..... 31

1.1. Теоретико-методологічні підходи до забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації як об'єкту публічного управління..... 31

1.2. Визначення принципів формування управлінських рішень щодо забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації 56

1.3. Обґрунтування механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації 666

1.4. Аналіз зарубіжного досвіду забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації 822

Висновки до розділу 1 900

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)..... 933

2.1. Правовий механізм забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації 933

2.2. Інституційний та організаційний механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації 1144

2.3. Визначення чинників, що впливають на економічний та інституційний механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації..... 1377

Висновки до розділу 2 1588

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ..... 1622

3.1. Стратегічні пріоритети розвитку сільських територій в умовах децентралізації..... 1622

3.2. Обґрунтування науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації (на прикладі Черкаської області) 1811

3.3. Розроблення рекомендацій з адаптації сільських територій до умов воєнного часу..... 2000

Висновки до розділу 3 2188

ВИСНОВКИ ..... Ошибка! Закладка не определена.**1**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 2277

ДОДАТКИ..... 2588

ВСТУП

Актуальність теми. Реформа децентралізації, реалізована в Україні від 2014 року, стала однією з найсистемніших і водночас дієвих (у контексті надання реальних повноважень і спроможностей місцевим органам влади щодо впливу на перебіг процесів соціально-економічного й загалом суспільного розвитку територій) реформ на новітньому етапі розвитку країни та її регіонів. Тож якщо не цілком, то принаймні значною мірою зреалізовано генеральну мету децентралізації – формування ефективної та відповідальної місцевої влади, здатної забезпечити комфортне й безпечне середовище для проживання людей. Це закономірно інституціювалося в утворенні базових суб'єктів місцевого самоврядування – спроможних територіальних громад, зокрема в Черкаській області.

Втім, водночас із розширеними фінансово-ресурсними можливостями, органи місцевого самоврядування отримали безпосередню відповідальність за розвиток територій, за спроможність раціонально й ефективно використати ресурси, надані громадам.

Це актуалізує завдання вдосконалення концептуальних положень, а також обґрунтування новативних дієвих і ефективних методико-прикладних інструментів і засобів публічної політики забезпечення розвитку сільських територій.

Проте нові критично складні умови дальшої децентралізації та повномасштабної війни, зумовлюючи погіршення умов і характеристик розвитку сільських територій, зокрема й Черкаської області, вимагають застосування дієвіших інструментів і засобів публічної політики розвитку сільських територій регіону. Необхідність обґрунтування нових, більш адаптованих до сучасних реалій інструментів і засобів управління фінансовими ресурсами забезпечення інноваційного розвитку вітчизняних підприємств визначила мету, завдання, об'єкт і предмет дисертації.

Дослідження питань розвитку сільських територій в умовах

децентралізації та механізмів його забезпечення знайшли своє відображення в працях учених: Є. В. Березницького [229], Д. С. Богданова [11], О. М. Бородіної [13], О. Г. Булавки [14], І. В. Гончаренко [27], В. Г. Грановської [30], О. М. Дороховського [43], І. Р. Залуцького [173, 178], І. В. Колокольчикової [189], М. Й. Маліка [5, 74], А. Г. Мазура [72], Л. Ю. Мельник [43], О. І. Павлова [95], М. В. Перевозової [96], І. І. Петрецького [97], П. В. Пивовара [98], М. Ф. Плотнікової [101], М. А. Полегенької [189], Н. В. Потриваєвої [25], І. В. Прокопи [13], П. Т. Саблука [162], Е. Е. Савицького [163], В. П. Славова [173], І. З. Сторонянської [177; 178], М. П. Талавирі [182], А. О. Тараненко [228], Н. В. Трусової [189], Н. Л. Хомюк [195], В. А. Чернятіної [198], І. О. Яснолоб [228; 229] та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з комплексним науковим проєктом «Державне управління та місцеве самоврядування» (номер державної реєстрації 00199U002827) Національної академії державного управління при Президентові України та Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка на кафедрі регіональної політики та місцевого самоврядування (довідка про участь у науково-дослідних роботах 29.12.2023 р. № 074-16-07-526) за темами науково-дослідних робіт, а саме. «Інституціоналізація публічної служби в Україні: теорія та практика», 2020-2021 рр. (номер державної реєстрації 0120U101668). У межах цього дослідження авторка проаналізувала змістове навантаження дефініції «інституційний механізм» у системі публічного управління, а також визначила суть інституційного механізму публічного управління відносно забезпечення розвитку сільських територій та розвинула понятійно-категорійний апарат у цій сфері на засадах теорії самоорганізації. «Розробка фундаментальних засад інноваційного механізму модернізації публічного управління в умовах децентралізації», 2021 р. (номер державної реєстрації 0120U101666). У межах цієї науково-дослідної роботи авторка на засадах теорії самоорганізації

запропонувала підхід до розроблення інноваційного механізму модернізації публічного управління розвитком сільських територій в умовах децентралізації. «Теоретичне обґрунтування й розроблення практичних рекомендацій запровадження інноваційних управлінських технологій у місцевому самоврядуванні», 2023 р. (номер державної реєстрації 0123U102412). У межах цієї науково-дослідної роботи авторка запропонувала науково-методичний підхід до формування комплексного механізму публічного управління забезпеченням розвитку сільських територій із трьома підсистемами: інституційно-організаційною, фінансово-економічною та соціально-психологічною.

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є науково-теоретичне обґрунтування підходів і розроблення практичних рекомендацій з удосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації, зокрема на прикладі Черкаської області.

З урахуванням визначеної мети, в роботі поставлено й виконано такі завдання:

– дослідити теоретико-методологічні підходи до забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації як об’єкту публічного управління;

– визначити специфічні принципи забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації;

– проаналізувати зарубіжний досвід забезпечення розвитку сільських територій;

– здійснити аналіз правового механізму забезпечення розвитку сільських територій України та Черкаської області в умовах децентралізації;

– проаналізувати інституційний та організаційний механізми, застосовувані для забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області;

– визначити чинники впливу на економічний та інституційний

механізми забезпечення розвитку сільських територій (на прикладі Черкаської області);

– обґрунтувати стратегічні пріоритети забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації;

– розробити науково-практичні рекомендації з удосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських територій;

– розробити рекомендації з адаптації сільських територій до умов воєнного часу.

Об'єктом дослідження є процеси забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації в Україні.

Предметом дослідження є механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації (на прикладі Черкаської області).

Методи дослідження. У процесі дослідження було застосовано загальнонаукові та спеціальні методи: синтезу й системного аналізу – для визначення сутності, змісту і функцій забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації (п.р. 1.1); теорії самоорганізації – для визначення принципів формування управлінських рішень із забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації та для обґрунтування механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації (п.р.1.2 і 1.3); статистично-економічного й компаративного аналізу – під час аналізування правового, інституційного та організаційного механізмів, застосовуваних для забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області (п.р. 2.1 і 2.2); логічного аналізу, стратегічного менеджменту – під час ідентифікації чинників впливу на механізми забезпечення розвитку сільських територій (п.р. 2.3), а також для обґрунтування науково-практичних рекомендацій з удосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських територій (п.р. 3.2); системного аналізу – задля визначення рекомендацій з адаптації сільських територій до умов воєнного часу (п.р. 3.3); аналітико-прогнозних розрахунків – для розроблення

стратегічних пріоритетів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації (п.р. 3.1).

Інформаційну та науково-правову базу дисертаційного дослідження становлять Конституція Украйни, закони Украйни, укази Президента Украйни, постанови Кабінету Міністрів України, міжнародні нормативно-правові документи у сфері розвитку сільських територій, офіційні дані Державної служби статистики Украйни, матеріали та офіційні документи з вебсайтів органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, затверджені стратегії, статути, положення, аналітичні довідки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних підходів і науково-практичних рекомендацій з удосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Зокрема, в дисертації:

вперше:

– на основі принципів самоорганізації обґрунтовано модель організації публічного управління розвитком сільських територій із контуром самоорганізації в умовах децентралізації, використання якої спрямовано на забезпечення ефективного функціонування системи публічного управління в мінливих умовах зовнішнього і внутрішнього середовищ;

вдосконалено:

– зміст поняття «сільська територія» – організаційно-територіальна одиниця самоврядування з офіційно встановленими просторово-адміністративними межами, що розташована поза міськими населеними пунктами, має низьку щільність населення з традиційним сільським укладом життя і власними історичними й культурними коренями, має сільськогосподарські й інші угіддя, є багатофункціональним соціально-просторовим утворенням, що функціонує як синергетична єдність людського, природного й економічного потенціалів;

– зміст поняття «розвиток сільської території» – міждисциплінарний процес системних якісних просторових змін (якісного вдосконалення)

складових сільської території, що відбувається впродовж певного часу, має негативний зворотний зв'язок і спрямований на підвищення якості життя сільського населення, на охорону і збереження природних ресурсів у сільській місцевості, на диверсифікацію та інноваційний розвиток сільської економіки, на вдосконалення системи й методів управління сільськими територіями, на покращення освіти й інформаційно-консультаційного забезпечення;

– зміст поняття «публічне управління розвитком сільських територій» – узгоджена за процедурами й часом спільна діяльність органів державного управління, органів місцевого самоврядування, а також представників приватного сектору й інститутів громадянського суспільства в межах визначених українським законодавством повноважень і функціональних обов'язків щодо вироблення, ухвалення та реалізації управлінських рішень, спрямованих на досягнення цілей розвитку сільської території;

– теоретико-прикладні обґрунтування правової доктрини розвитку сільських територій в Україні, що визначає *підходи* (людиноцентричний і галузево-територіальний), *сфери* (сільські території в системі багаторівневого врядування – як об'єкт державної підтримки, як суб'єкти розвитку й співпраці – та в реалізації права на землю й землекористування) та *пріоритети* вдосконалення правового регулювання; правова доктрина підтверджує необхідність посилення людиноцентричного підходу, що орієнтує на захищеність прав населення сільських територій і зайнятих у сільському господарстві, на забезпечення гідного рівня життя й доступності якісних послуг у згуртованому суспільстві;

– проблемно-орієнтований підхід до стратегування розвитку сільських територій в Україні, що, на відміну від уже наявних підходів, дає змогу визначати пріоритети з огляду на основні *виклики* (децентралізацію і євроінтеграцію) та базові деструктивуючі *проблеми*, що внеможливлюють прогресивні зміни в довготривалій перспективі (проблеми неконкурентної економіки та ринку землі, нерозвиненого соціального капіталу й надмірної пріоритезації розбудови «твердої» інфраструктури в сільських громадах);

застосування проблемно-орієнтованого підходу дало змогу визначити стратегічні пріоритети розвитку сільських територій в Україні на засадах спроможності, посилення стійкості й професіоналізму врядування в багаторівневій системі публічного управління;

набули дальшого розвитку:

– системний розподіл чинників впливу на механізми забезпечення розвитку сільських територій в Україні, що розмежовує базовість безпекових і природно-ресурсних детермінант і дає змогу аналізувати середовище розвитку сільських територій під кутом політичних, інтеграційних, демографічних, фінансово-валютних, економічних, конкурентних, захисних і поведінкових чинників; на додаток до наявних підходів, запропонований системний розподіл чинників дає змогу визначати доцільність, результативність і ефективність механізмів забезпечення розвитку сільських територій, обґрунтовувати пріоритети механізмів із погляду послаблення негативного впливу зовнішніх чинників;

– науково-методичні підходи до формування механізмів забезпечення розвитку сільських територій, а саме: на відміну від стандартних практик, що визначають інструменти й засоби зазвичай організаційно-економічного механізму публічної політики в цій сфері, розроблено й обґрунтовано положення комплексного механізму з трьома підсистемами (в межах яких передбачено реалізацію сукупності властивих їм механізмів): (1) інституційно-організаційною, (2) фінансово-економічною, (3) соціально-психологічною;

– науково-прикладні підходи до формування організаційно-управлінського інструментарію адаптації розвитку сільських територій до умов воєнного стану, що, на відміну від уже наявних, передбачають агрегування цього інструментарію на засадах побудови управлінсько-інституційного блоку (вдосконалення програмування розвитку сільських територій і забезпечення їхньої соціально-економічної безпеки) та

організаційно-економічного апарату (розвиток сільськогосподарського дорадництва й активізація диверсифікації виробничо-господарських комплексів сільських територій). Імплементація цього інструментарію сформує передумови для покращення інформаційно-комунікаційної взаємодії органів державної влади й територіальних громад, для підвищення ефективності господарської діяльності на селі та для вирівнювання дисбалансів просторово-територіального розвитку.

Теоретичне значення отриманих результатів. Теоретичне значення дисертації полягає в удосконаленні термінологічної бази, в обґрунтуванні сукупності принципів формування управлінських рішень і в дальшому розвиткові теоретико-методологічних підходів до розроблення моделі й механізмів публічного управління в умовах децентралізації владних повноважень на засадах теорії самоорганізації в забезпеченні сталого розвитку сільських територій в Україні.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання розроблених пропозицій для ефективного публічного управління процесами розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Науково-прикладні розробки й рекомендації застосовано в навчальному процесі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (акт про реалізацію результатів від 12 лютого 2024 р.).

Обґрунтовані в роботі рекомендації з розроблення і впровадження якісно нового підходу до формування управлінських рішень у публічному управлінні щодо розвитку сільської території застосовано в діяльності Сагунівської ОТГ (довідка № 57/04-0812 від 26 лютого 2024 р.).

Обґрунтовані рекомендації з удосконалення регіональної політики щодо розвитку сільських територій у Черкаській області в умовах децентралізації та воєнного стану в Україні внаслідок широкомасштабної агресії з боку російської федерації застосовано в роботі Черкаської обласної військової адміністрації (довідка № 5417/01/01-58 від 27 лютого 2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Всі пункти новизни, представлені до захисту, а також висновки, сформульовані в цій дисертації, належать винятково авторці дослідження. Апробовані й опубліковані наукові праці, що презентують результати дослідження, авторка написала одноособово. В параграфі колективної монографії і в статтях, виконаних у співавторстві, авторка зібрала й опрацювала фактичні матеріали та проаналізувала наукові праці з досліджуваної проблематики. Ідеї, положення чи гіпотези інших авторів у дисертації мають відповідні посилання, їх використано лише для підтвердження ідей здобувачки.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертації було обговорено на 16 конференціях, зокрема, *міжнародних*: V Міжнародна науково-практична конференція «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 2022); Міжнародна науково-практична конференція «Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього» (м. Київ, 2022); IV Міжнародна науково-практична конференція «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 2021); The 12 th International scientific and practical conference «Impact of modernity on science and practice» (Edmonton, Canada 2020); IX міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасний рух науки» (м. Дніпро, 2019); II Міжнародна науково-методична конференція «Сучасний стан та проблеми підготовки кадрів для об'єднаних територіальних громад» (м. Рівне, 2018); IX Міжнародна науково-практична конференція «Надзвичайні ситуації: безпека та захист» (м. Черкаси, 2018); *всеукраїнських:* Всеукраїнська науково-практична конференція «Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ)» (м. Черкаси, 2023, 2022, 2021, 2020, 2019, 2018); Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Черкаси, 2021, 2020); Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Наука про цивільний захист як шлях становлення молодих вчених» (м. Черкаси, 2020); І Всеукраїнська науково-

практична конференція здобувачів та викладачів закладів вищої освіти «Травневі правові читання» (м. Черкаси, 2020); VIII Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Надзвичайні ситуації: безпека та захист» (м. Черкаси, 2018); V Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція (з міжнародною участю) «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події» (м. Львів, 2017).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 31 наукову працю обсягом 6,9 д.а. (5,9 д.а. належить особисто авторці), а саме: 1 колективна монографія, 1 стаття у виданні, внесеному до реєстру міжнародних наукометричних баз даних, 2 статті в періодичних наукових виданнях інших держав – членів Організації економічної співпраці та розвитку та/або ЄС, 7 статей у наукових фахових виданнях, 15 публікацій за матеріалами конференцій та 5 статей у інших виданнях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і 5 додатків, розміщених на 15 сторінках. Загальний обсяг роботи – 272 сторінки, зокрема 226 сторінок основного тексту. Список використаних джерел із 290 найменувань викладено на 31 сторінці. Робота містить 27 рисунків і 9 таблиць.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

1.1. Теоретико-методологічні підходи до забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації як об'єкту публічного управління

З огляду на сучасні глобальні суспільні виклики, насамперед на проблеми раціонального природокористування, бідності та продовольчого забезпечення всіх верств населення, екології тощо, трендом соціально-економічної державної політики на міжнародному й національному рівнях в економічно розвинених країнах є сталий розвиток.

Сільські території є невід'ємною і важливою складовою нашої країни. Україна має великі площі сільськогосподарських угідь і найродючіші ґрунти як у межах Європі, так і в світі. В нашій країні, де чисельність сільського населення трохи перевищує 30% [171], а сільськогосподарські угіддя становлять 70% її земельного фонду [68], розвиток сільських територій значно впливає на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни загалом.

Питання розвитку сільських територій в Україні завжди були і є актуальними, надто в умовах реалізації процесу децентралізації (від 2014 року) та вдосконалення державної регіональної політики, адже на них проживає третина всього населення нашої країни. Водночас, значним дестабілізуючим чинником, що кардинально вплинув і впливає на стан і розвиток сільських територій, стала агресія рф проти України, що набула неочікуваних обертів від 24.02.2022 року. При цьому, нагальну потребу чіткої та послідовної державної політики з активної підтримки і стимулювання розвитку сільських територій зумовила насамперед потреба наближення

державної політики України щодо цих територій і їхнього розвитку до відповідних політик ЄС, як це безпосередньо передбачає Угода про асоціацію між Україною та ЄС [190].

Сільські території, як свідчить світовий досвід, нині активно набувають вагомих конкурентних переваг не лише завдяки традиційному їх використанню як сільськогосподарських угідь, а й завдяки їхньому розвитку в напрямках розроблення відтворювальних джерел електроенергії, запровадження сучасних підходів до використання природних ресурсів і виробництва продовольчих товарів, заснованих на новітніх інноваціях тощо [177].

Дослідження теоретико-методологічних підходів до забезпечення розвитку сільських територіальних утворень в умовах децентралізації передбачає, насамперед, визначення чи вдосконалення понятійно-термінологічного апарату. Наукова мова вимагає однозначних відповідностей понять і позначених ними явищ. У цьому полягає її принципова відмінність від побутової чи літературної, художньої мови. Кожне поняття наукової теорії має системно відповідати єдиному явищу як завершений і вкорінений у її предметному полі результат синтезу його багатьох визначень.

Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17.06.2004 №1807-IV [137] не містить визначення поняття «сільська територія». Водночас, тут є визначення поняття «сільська місцевість» – на позначення територій, «що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови». У Постанові Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг «Про затвердження Методики (порядку) формування плати за приєднання до системи передачі та системи розподілу» від 18.12.2018 р. № 1965 [115] також вжито поняття «сільська місцевість», а не «сільська територія». Це суперечить, на нашу думку, положенням Конституції України, де застосовано саме територіальний підхід, а не підхід за місцевістю. Це, зокрема, засвідчують стаття 2 розділу I «Загальні положення» Конституції

України, де зазначено, що «суверенітет України поширюється на всю її територію», а також розділ IX «Територіальний устрій України» (статті 132 і 133) [67]. У Розпорядженні КМ України «Про схвалення Концепції розвитку сільських територій» від 23.09.2015 №995-р вжито поняття «сільські території», але його змістового визначення документ не містить [142]. Разом з поняттям «сільські території» в документі вжито словосполучення «сільський розвиток» без визначення його змістового навантаження.

Аналогічно поняття «сільські території» було вжито свого часу в Постанові КМ України «Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства» від 25.11.2015 № 1119. Пунктом 40 Положення визначено, що Міністерство «*розробляє та забезпечує виконання державних цільових, галузевих та інших програм…комплексного розвитку сільських територій»* [119].

Категорію «сільські території у несприятливих умовах» вжито без попереднього визначення поняття «сільська територія» чи «сільські території» в Постанові КМ України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021 – 2027 роки» від 5.08.2020 № 695 [112]. Під такими територіями слід розуміти «територіальні громади, що одночасно мають такі характеристики, як щільність сільського населення нижча 15 осіб на кв. кілометр, відстань до найближчих міст з населенням більше 50 тис. осіб понад 30 хвилин на автомобілі (орієнтовно 40 кілометрів автомобільними дорогами з твердим покриттям), чисельність населення скоротилася у період 2008 – 2018 років більш як на 30%». Таке визначення, на наш погляд, дає уявлення про несприятливі умови для сільських територій.

В результаті аналізу чинних нормативно-правових актів, трактування поняття «сільська територія» («сільські території») не виявлено. Це актуалізує необхідність здійснення відповідного термінологічного дослідження на наукових засадах, з огляду на важливість внесення конструктивності в інтересах дослідження питань управління розвитком цієї території (цих територій).

У Раді Безпеки ООН поняття «сільські території» також не має конкретного визначення. Адже існування національних відмінностей визначення міських і сільських районів унеможливлює підстави для такої дефініції та міжнародної уніфікації змісту поняття. Водночас, було надано рекомендації для країн – членів ООН щодо здійснення класифікації сільських (міських) територій через урахування щільності населення, а також низки додаткових критеріїв. Відповідно до рекомендацій, у будь-якому разі, визначення має бути не надто складним і однозначно зрозумілим [231].

Попри те, що поняття «сільська територія» в науковому обігові має вже досить тривале застосування й різноаспектні варіанти, єдиного підходу до визначення його змісту досі не існує. Дослідженню змісту цього поняття присвячували свою увагу низка вчених і фахівців: Беженар І. М., Булавка О. Г., Гаркуша О. М., Гончаренко І. В., Мазур А. Г., Мамчур В. А., Павлов О. І., Пивовар П. В., Саблук П. Т., Славов В. П., Сторонянська І. З., Талавиря М. П., Хомюк Н. Л., Яснолоб І. О. та ін.

Аналіз підтверджує, що існує декілька різних поглядів на змістове навантаження поняття «сільська територія». Зокрема, наприклад, авторський колектив [229], проаналізувавши еволюцію поняття «сільська територія» та дослідивши науково-практичні засади визначення сутності і змісту поняття «сільські території», запропонував такий зміст. Під «сільськими територіями» слід розуміти «складний еко-соціально-економічний та ресурсний ареал існування та життєдіяльності сільського населення, що позначений відповідним адміністративним кордоном і включає сільські населені пункти з їх соціально-агровиробничою інфраструктурою». Отже, закцентовано на екологічному, соціально-економічному та ресурсному базисах сільських територій, на сільськогосподарській діяльності, що важливо для дальшого дослідження питань їхнього розвитку. Водночас, неідентифікованим залишився такий показник, як сільське населення (кількість і щільність) у межах сільських територій.

І. Гончаренко у свій монографії [27] запропонувала розуміти «сільські території» як систему зі своїми «структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, що характеризується низкою взаємопов'язаних підсистем різних типів з локальними цілями, а також багатоконтурністю управління». Таке загальне визначення дає уявлення про сільські території як про системи, що мають власні різні системні особливості. Водночас, закцентовано також на таких особливостях, як історія і культура. Неідентифікованим залишився такий показник, як сільське населення (кількість і щільність) у межах сільських територій, а також авторка не зосереджується на тому, яку ж особливу рису має сільська територія як система (на відмінну від її складових).

На думку низки дослідників [173], «сільську територію» як поняття слід вважати «економічно-екологічною категорією, регіонально-територіальним утворенням зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно і екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутнього поколінь». В цьому визначенні автори спираються більше на економічно-ресурсні засади, ніж на багатопредметний опис власне сільської території. Такий підхід, на наш погляд, більше надається для визначення сільської екосистеми в економічному середовищі країни.

О. Булавка в загальному розумінні поняття «сільська територія» запропонував визначити як «історично сформовану в законодавчо визначених межах системну сукупність, що поєднує в собі адміністративно-територіальну (села, селища, сільські й селищні ради) та територіально-функціональну (переважно сільськогосподарське виробництво, переробка продукції й сировини, їх зберігання тощо) приналежності щодо створення відповідних умов праці та проживання населення й забезпечення продовольчої безпеки

країни» [14]. Таке формулювання значення терміну «сільська територія», на нашу думку, має більше економічне рідґрунтя, аніж системне. Авторове вживання словосполучення «системна сукупність» не можна вважати правильним, адже, за визначенням, сама система є сукупністю окремих взаємопов'язаних складових [184].

Низка вчених, досліджуючи науково-теоретичний зміст поняття «сільські території» [25], окреслила характеристики, що становлять основу змістового наповнення поняття «сільські території». До них віднесено просторове розміщення аграрної сфери виробництва і прикріплений адміністративно-територіальний статус. Автори вважають сільські території ресурсним потенціалом, тобто наявним і потенційним набором ресурсів природного, туристично-рекреаційного, демографічного та виробничого характеру, що його мають у власності і (або) користуються спільноти, що проживають на сільських територіях країни та окремих її регіонів. Такий підхід, на нашу думку, є формальним і знеособлює сільське населення як таке, з його історичними й культурними коренями.

Пропозиції щодо визначення поняття «сільські території» викладено в науково-аналітичній доповіді Інституту регіональних досліджень імені М. Долішнього НАН України [177] з урахуванням європейських підходів. Зокрема, запропоновано «сільську територію» визначати як адміністративно-територіальне утворення на базовому/субрегіональному (районному) рівні з унікальним алфавітно-цифровим кодом об'єкта державної регіональної політики», ідентифіковане за низкою критеріїв:

- на рівні місцевої адміністративної одиниці (LAU):

- за щільністю населення (зазвичай, менше 300 жителів на 1 км^2);

- за часткою міського населення місцевої адміністративної одиниці (не більше 50%; сільського населення з них понад 50%), за винятком місцевої адміністративної одиниці, що є зоною сполучення (впливу) міста з населенням не менше 50 тис. жителів, де працевлаштовано щонайменше 15% жителів місцевої адміністративної одиниці;

- на субрегіональному (районному) рівні (NUTS 3):

- за щільністю населення (зазвичай, менше 300 жителів на 1 км^2);

- за часткою міського населення району (менше 50%; щонайменше з них 50% сільського населення), якщо до складу району не входить місто з понад 200 тис. жителями, що становлять щонайменше 25% від загальної чисельності населення району.

Порівнюючи українську модель сільської території з моделлю ЄС, слід зауважити, що існують різні підходи до ідентифікації сільської території. В Україні переважає територіальний принцип, а в ЄС – аграрний. Це зумовлено насамперед тим, що в ЄС належність до сільської соціально-територіальної підсистеми суспільства не є ознакою відсталості та архаїчності. Також її не ідентифікують лише через її зв'язок із сільськогосподарським виробництвом [95].

П. Саблук запропонував визначати «сільську територію як складну багатофункціональну природну, соціально-економічну та виробничо-господарську систему з властивими їй кількісними, структурними, природними та іншими характеристиками [162]. У цьому випадку, за межами визначення залишилося сільське населення.

На думку А. Мазура [72], до складу «сільських територій» входять: населення, сільськогосподарські й інші угіддя поза межами сільських поселень, а також органи самоврядування та громадські організації. При цьому «сільська територія» є організаційно-територіальною одиницею самоврядування і об'єктом самоврядування. Вона визначає роль і значення територіальної громади. На нашу думку, автор не акцентує увагу на синергетичній єдності людського, природного й економічного потенціалів, що є важливим для визначення шляхів розвитку сільських територій.

М. Малік трактує поняття «сільська територія» як історично сформовану у відповідних «історично визначених межах системну сукупність, що поєднує в собі як організаційно-територіальну (село, район), так і територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка та реалізація)

сільськогосподарської продукції» [74]. Це формулювання схоже з формулюванням поняття сільської території О. Булавки [14].

Авторський колектив [5] поняття «сільська територія» розуміє так. Це територія, що «знаходиться поза міськими населеними пунктами, має чіткі просторово-адміністративні межі, історичний досвід, традиції та культуру, включає в себе наявні на ній природні й людські ресурси, соціальну інфраструктуру, виробничі (переробні) потужності, а також характеризується притаманною лише їй переважно аграрною виробничо-господарською системою». На наш погляд, такий підхід дає змогу ідентифікувати «сільську територію». Водночас, на важливості синергетичної єдності людського, природного й економічного потенціалів автори не наголошують.

Інший авторський колектив, виокремивши п’ять підходів до визначення поняття «сільська територія» у вітчизняній та іноземній літературі (адміністративний, територіальний, ресурсний, людиноцентричний і системний), запропонував визначати «сільські території» як «багатофункціональне соціально-просторове утворення, яке функціонує як синергетична єдність людського, природного та економічного потенціалів з притаманними для них характеристиками: відкритий природний простір переважає над забудовами, традиційний сільський уклад людського життя та первинна переробка ресурсів у товар або послугу задля задоволення власних потреб та розвитку» [98]. За межами визначення тут лишилися історичні й культурні корені населення.

Поняття «сільська територія» дослідники трактують як «історично сформоване, соціально-природне-просторове утворення, що включає в себе природні та матеріально-технічні ресурси, соціальну та виробничу інфраструктуру; поєднує організаційну і функціональну сукупність селищ міського типу, сіл та об’єднує сільськогосподарські, а також інші угіддя поза межами населеного пункту із розташованими на них виробничими об’єктами» [228]. На нашу думку, в цьому визначенні автори більше закцентували увагу на сільській місцевості.

Хомюк Н. вважає, що сільська територія – це «просторова соціально-економічна система, що сформована на території поза межами міста, характеризується взаємодією і взаємозалежністю таких її складових підсистем, як природничі, соціально-трудові, фінансово-інвестиційні, матеріально-технічні, екологічні тощо, яка розвивається під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників» [195]. Автор не виокремлює властивості, притаманної саме «просторовій соціально-економічній системі» як такій, а лише звертає увагу на взаємодію і взаємозалежність її складових.

Західна економічна наука застосовує багатопредметний підхід до визначення поняття «сільська територія», згідно з яким сільську територію визначають: як простір, у межах якого поселення и інфраструктура займають незначну частку ландшафту; як природне середовище, де переважають пасовища, ліси, гори й пустелі; як місцевість, де переважна кількість людей працює саме в сільському господарстві; як територію, де ціна на землю порівняно з містом низька; як місцевість із високими трансакційними витратами через значні відстані від міст і незадовільну інфраструктуру; як поселення, зазвичай із низькою щільністю населення – 5 – 10 тис. осіб на 1 км^2 [42]. Щільність населення, що на ній закцентовано увагу, на наш погляд, слід вважати вагомим показником для сільських територій.

У дослідженні міжнародної групи вчених наведено результати визначень категорії «сільські території» в низці країн за географічною ознакою. Як показує аналіз, єдиного підходу до визначення поняття «сільська територія» в закордонному експертному середовищі також немає. Очевидним є той факт, що на визначення поняття «сільська територія» впливають особливості кожної країни: розміри і рельєф території, сфери і структура зайнятості, рівень розвитку, щільність проживання населення, його культурні традиції тощо [279].

Аналіз різних наукових думок засвідчує, що неоднозначні трактування змісту поняття «сільська територія» існують і досі, й це поняття лишається предметом дальших наукових і фахових досліджень, зокрема і в правовому

полі України. Тож поняття «сільська територія» еволюціонує і як наукова категорія, і як одна з базових основ людської життєдіяльності, і як спосіб освоєння ресурсів природного довкілля. Причинами такої ситуації можна вважати впровадження новітніх результатів науково-технічного прогресу в сферу сільськогосподарського виробництва, а також дальший розвиток процесу урбанізації.

На підставі результатів здійсненого аналізу визначимо суть поняття «сільська територія», що його застосовуватимемо в нашому дисертаційному дослідженні.

Поняття «сільська територія» містить дві смислові складові: «сільська» і «територія». Первісно поняття «сільський» мало більш галузеве значення, пов'язане з видом діяльності населення. Згодом за ним закріпилося значення всього того, що нині зазвичай асоціюється з населеним пунктом [172; 278], утвореним безпосередньо навколо ріллі поза межами міста. Попри те, що з часом господарські функції таких поселень розширились, історично село було пов'язане з землеробством і сільським господарством, тобто з аграрним сектором економіки. Поняття «територія» пов'язане зазвичай із просторовою організацією суспільства [182]. Це частина земної поверхні у відповідних природних, державних, адміністративних чи умовних межах. Територія має географічне розташування, протяжність, площу, відповідні природні умови і ступінь господарської освоєності [185].

Сільські території більшою мірою пов'язані з сільським господарством, з аграрним сектором економіки країни і з селом. Водночас слід зазначити, що сільські території є також місцем розвитку, не обмеженим лише агровиробництвом і життєдіяльністю сільського населення, локалізованого в певному місці [177; 25]. Ефективність використання території залежить саме від людини, її культурно-освітнього рівня, рівня її професійної підготовки, здобутих навичок, ступеня вмотивованості, а також від бажання і вміння працювати й господарювати.

Здійснений аналіз наукових праць дає змогу визначити системні ознаки для ідентифікації «сільської території»: розташована поза міськими населеними пунктами; має сільськогосподарські й інші угіддя; є організаційно-територіальною одиницею самоврядування з чіткими просторово-адміністративними межами; є багатофункціональним соціально-просторовеим утворенням, що функціонує як синергетична єдність людського, природного й економічного потенціалів; переважна кількість населення працює саме в сільському господарстві; має низьку щільність населення; має традиційний сільський уклад життя із власними історичними й культурними коренями; її розвиток має на меті підвищення якості життя сільського населення.

Враховуючи ці ознаки, під поняттям «*сільська територія*» розумітимемо *організаційно-територіальну одиницю самоврядування з офіційно встановленими просторово-адміністративними межами, що розташована поза міськими населеними пунктами, має низьку щільність населення з традиційним сільським укладом життя і власними історичними й культурними коренями, має сільськогосподарські й інші угіддя, є багатофункціональним соціально-просторовим утворенням, що функціонує як синергетична єдність людського, природного й економічного потенціалів* [208].

Визначення суті поняття «сільська територія» дає змогу перейти до дослідження змісту поняття «розвиток сільських територій». Актуальність такого дослідження зумовив комплекс проблем, що спричинили погіршення соціально-економічного й екологічного стану сільських територій. Ці проблеми було висвітлено в Концепції розвитку сільських територій (2015) [142], заснованій на принципові сталого розвитку сільських територій. У Концепції передбачено виконання низки різнопланових заходів, спрямованих: на підвищення якості життя сільського населення; на охорону і збереження природних ресурсів у сільській місцевості; на диверсифікацію та розвиток сільської економіки; на вдосконалення системи управління сільськими

територіями; на покращення освіти й інформаційно-консультаційного забезпечення. Критеріями реалізації Концепції визначено: збільшення кількості сільського населення, а також зниження коефіцієнта його смертності до показника, характерного для міст, тобто 13,1 особи на 1000 жителів; підвищення рівня оплати праці в сільському господарстві порівняно з наявним; збільшення кількості робочих місць на селі до 1 млн; збільшення в 1,5 рази кількості зайнятого сільського населення; збільшення до 15% частки доходів сільських домогосподарств від провадження підприємницької діяльності й самозайнятості; збільшення до 7% частки органічних сертифікованих сільськогосподарських угідь, з яких ріллі – до 5%. При цьому в документі закцентовано увагу на наданні можливості реформувати систему управління розвитком сільських територій у результаті реалізації їх комплексного розвитку. Отже, в Концепції визначено складові сталого розвитку сільських територій, а також їхні кількісні показники.

План заходів із реалізації Концепції розраховано на період 2017 – 2025 рр. [118].

Визначені цілі сталого розвитку, зокрема й сільських територій, знайшли своє відображення в Законі України «Про засади державної регіональної політики» (2015) [111], в Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» (2019) [146] та в Державній Стратегії регіонального розвитку на 2021 – 2027 рр. (2020) [112].

У другій половині 2020 р. також було запропоновано два проєкти нормативно-правових актів: Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року та Концепції сільського розвитку до 2030 року [143; 70].

Проєкт Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року з’явився внаслідок актуалізації потреби комплексного сільського розвитку, спрямованого «на стабільне забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва, сільського підприємництва, поліпшення умов праці та проживання населення, збереження довкілля, відновлення та

стале використання природних ресурсів» [143]. Мету Концепції було сформульовано так: «створення необхідних організаційних, правових та фінансових передумов для ефективного формування та реалізації державної політики у сфері стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва на сільських територіях, у тому числі сімейних фермерських господарств, визначення основних пріоритетів політики та шляхів їх реалізації, спрямованих на стимулювання розвитку малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції, покращення умов господарювання у сільській місцевості, підвищення добробуту сільського населення, запобігання зростанню бідності та депопуляції сільських територій України».

Реалізувати Концепцію планували «шляхом удосконалення державної аграрної політики, інституційного середовища, організаційно-економічного механізму, фінансового та інформаційного забезпечення і державної підтримки малих форм господарювання на селі та сільського розвитку» [143].

Потребу розроблення проєкту Концепції сільського розвитку до 2030 року зумовило стрімке погіршення кількісних і якісних характеристик різних процесів, що, своєю чергою, було пов’язане зі скороченням сільської поселенської мережі від року до року і призводило до знелюднення й занепаду території [70]. Тож метою було визначено «комплексне впровадження принципів, підходів і механізмів інтегрованого розвитку сільських територій, який зумовлений нагальною необхідністю позбутися негативних реалій, що накопичилися в аграрній і соціальній сферах та на сільських територіях загалом». При цьому сталий розвиток, згідно з проєктом Концепції, передбачав єдність і врівноваженість його тріади: економічної, соціальної та екологічної.

У проєкті Концепції було передбачено низку заходів, пов’язаних із забезпеченням сільського розвитку в економічній, соціальній та в екологічній сферах, а також з інституційним і фінансово-матеріальним забезпеченням реалізації стратегічних напрямів сталого розвитку сільських територій.

Зміст проєктів Концепцій свідчить про істотні недоліки в реалізації Концепції розвитку сільських територій (2015), а також про використання замість поняття «розвиток сільських територій» іншого – «сільський розвиток», що оприявнює факт неоднозначності термінологічного апарату, застосованого у процесі створення спільних за об'єктом нормативно-правових актів.

Аналіз нормативно-правових актів і проєктів таких актів показує, що «розвиток сільської території» – це міждисциплінарний процес, що відбувається в часі через цілеспрямовану реалізацію комплексу різноманітних заходів, наслідком чого має бути системне досянення результатів, кількісно і якісно кращих за попередні.

Слід зазначити, що останнім часом низка вчених також присвячували увагу різноплановим науковим дослідженням питань, пов'язаних із забезпеченням розвитку сільських територій: Д. С. Богданов, О. Г. Булавка, І. В. Бурачек, Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, О. М. Дороховський, М. Ф. Кропивко, М. Й. Малік, Л. М. Мельник, В. М. Онегіна, О. І. Павлов, П. Т. Саблук, А. П. Сава, Е. Е. Савицький, М. П. Талавиря, І. О. Федуняк, В. А. Чернятіна, В. В. Юрчишин та ін.

Зокрема, Д. С. Богданов, досліджуючи завдання сталого розвитку сільських територій [11], запропонував вважати сталий розвиток сільських територій процесом «якісних змін, спрямованих на стабільне соціально-економічне зростання сільських територій, підвищення ефективності сільської економіки, рівня зайнятості та якості життя сільського населення на основі реалізації комплексу економічних, соціальних і екологічних заходів державного та місцевого рівня». Тож сталий розвиток сільської території є процесом якісних змін у напрямках, що їх визначив автор. Обравши процесовий підхід, Д. С. Богданов визначив загальні кількісно-якісні показники такого зростання: стабільність соціально-економічного зростання сільських територій; підвищення ефективності сільської економіки; зростання зайнятості сільського населення та покращення якості його життя.

Визначаючи чинники формування й функціонування сільських територій, автор наголошує на публічному характері такого процесу, що відповідає євроінтеграційному рухові України, на активній участі органів самоврядування в управлінні розвитком сільських територій і в реалізації розроблених управлінських рішень на принципах самоорганізації, комплексності й гармонізації.

Е. Е. Савицький, досліджуючи стан і недоліки забезпечення продовольчої безпеки і сталого розвитку сільських територій в умовах кризового періоду, звернув увагу на потребу розроблення комплексної стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні, але обмежився лише питаннями розвитку тваринництва та підтримки розвитку переробки продукції тваринництва [163]. В цьому напрямі автор пропонує такі заходи: сприяння розвиткові великих підприємств, фермерських господарств і господарств населення; підтримка розвитку переробки продукції тваринництва з боку фермерських господарств і регіональних виробників з урахуванням зональних особливостей; оперативне втручання у правове регулювання діяльності в сільському господарстві за умов появи непередбачених факторів, здатних кардинально змінити поточні умови господарювання. Водночас, на нашу думку, авторові не вдалось цілковито розкрити суть комплексності стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні.

В колективному дослідженні [43] звернено увагу на те, що реалізація регіональної політики розвитку сільських територій покликана забезпечувати формування сприятливого інституційного, організаційного та економічного середовищ на відповідному регіональному рівні, а також сприяти створенню комфортних умов для проживання й роботи селян. Автори наголошують на важливості самоадаптації сільських територій до зовнішнього середовища, що змінюється з часом, у процесі їхнього розвитку. Вони дають визначення адаптаційного механізму – це способи, що їх застосовує суб’єкт для того, аби пристосуватися, акліматизуватися (вжитися в ринкове середовище) й далі

ефективно-перманентно розвиватися. Водночас, неточне вживання у праці значення терміну «адаптація» не дає уявлення про зміни та їхні межі відносно цілей, обраних на початку. Річ у тім, що пристосування не передбачає збереження первинних цілей, а адаптація це передбачає [88]. Попри це, власне самоадаптацію сільських територій не лише до зовнішнього, але й до внутрішнього середовища слід вважати необхідною складовою в процесі їхнього сталого розвитку.

В. Марцинкевич і Н. Коломієць вважають, що розвиток сільських територій слід вважати процесом поліпшення якості життя й економічного добробуту людей, що безпосередньо проживають у селах [75].

Модель сільського розвитку, що її запропонував О. Павлов у контексті цивілізаційного підходу, базується на комплексності та взаємоузгодженості складових процесу розвитку – виробничої та соціальної сфер [95].

У колективній праці за редакцією О. Бородіної запропоновано Концепцію інклюзивного сільського розвитку, яка, на думку авторського колективу, принципово відрізняється від традиційного підходу, що використовує показник ВВП як беззаперечний індикатор рівня розвитку. Сутність інклюзивного сільського розвитку, як процесу гармонійної взаємодії соціальної, економічної та політичної компонент розвитку людини, полягає в його спрямованості на підвищення якості життя, що, своєю чергою, передбачає покращення здоров’я населення, досягнення раціональної норми його харчування, а також удосконалення системи надання освітянських послуг і зменшення наявних диспропорцій у матеріальному забезпеченні. Саме такі індикатори, на думку авторів, мають увійти до складу критеріїв, що визначатимуть рівень інклюзивного сільського розвитку [59].

Підсумовуючи, слід зазначити, що уявлення науковців про сутність і зміст поняття «розвиток сільської території» еволюціонує разом із суспільними трансформаціями та науковою думкою.

Для конкретизації трактування поняття «розвиток сільських територій», проаналізуймо зміст поняття «розвиток». Зокрема, розвиток – це процес, у

результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого [160]. Цей процес відбувається протягом певного періоду часу [240]. В іншому джерелі [244] також закцентовано на часових рамках процесу.

Будь-який процес відбувається не лише в часі, а й у певному просторі. Тож слід враховувати особливості географічного розташування певної сільської території – рельєф, клімат, водотоки і водойми, ландшафти й фізико-географічне районування [191].

Кожний процес має бути керованим, для цього в його структурі має бути створено зворотний негативний зв'язок – це забезпечить впливи, що своєчасно координуватимуть перебіг процесу задля досягнення критеріальних значень показників у результаті реалізації процесу. Також наголошено на необхідності створення такого зворотного негативного зв'язку в організаційний спосіб задля досягнення обраних цілей у процесі державного управління через своєчасний вплив на перебіг процесу чи на його етапи за умов виникнення ситуацій «розбіжності» [88].

В результаті здійсненого аналізу, зміст поняття «*розвиток сільської території*» (з урахуванням запропонованого змісту поняття «сільська територія») визначено так: це *міждисциплінарний процес системних якісних змін (якісного вдосконалення) складових сільської території, що відбувається у просторі впродовж визначеного періоду часу, має негативний зворотний зв'язок і спрямований на: підвищення якості життя сільського населення; охорону та збереження природних ресурсів у сільській місцевості; диверсифікацію та інноваційний розвиток сільської економіки; вдосконалення системи й методів управління сільськими територіями; покращення освіти й інформаційно-консультаційного забезпечення* [219]. Результати цього процесу слід визначати через конкретні значення кількісних показників із відповідною реакцією на випадок недосягнення критеріальних значень цих показників (негативний зворотний зв'язок).

Слід зазначити, що розвиток, як процес якісних змін, можливий лише за умови процесу зростання – кількісних змін [284], тобто розвиток сільських територій має відбуватись у площині економічного зростання. Поняттям «інклюзивне зростання» позначено не лише зростання економічне, воно покриває також забезпечення рівного доступу до нових економічних можливостей, що з'являються в результаті економічного зростання, для всіх верств населення, особливо для бідних, соціально незахищених і вразливих категорій громадян [254].

Важливим попереднім кроком на шляху розвитку сільських територій в Україні мала стати реформа децентралізації (від 2014 року). Її зумовило те, що чинна тоді система місцевого самоврядування не задовольняла потреб суспільства, а діяльність органів місцевого самоврядування та утворених ними установ і організацій у більшості територіальних громад не забезпечувала створення й підтримки сприятливого життєвого середовища, яке б забезпечувало всебічний розвиток людини, її самореалізацію, надійний захист її прав, надання населенню високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших видів послуг на ввірених територіях. Як наслідок – чисельність сільського населення від 1991 року скоротилась на 2,5 млн. осіб, а кількість сільських населених пунктів – на 348 одиниць. Водночас, кількість сільських рад у цей же період зросла на 1067 одиниць [141]. Ці виклики стали підставою для здійснення необхідних і цілеспрямованих реформ у сферах державного управління, місцевого самоврядування і територіальної організації влади в нашій країні.

Процес децентралізації в Україні розпочався зі схвалення Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (далі – Концепція) (2014), а також з ухвалення Закону України «Про співробітництво територіальних громад» (2014), Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015) та внесення необхідних змін до Бюджетного й Податкового кодексів (2015) – щодо фінансової децентралізації.

Мета Концепції сконцентрувала в собі кількісно-якісні одночасні зміни, що мали відбуватися через визначення напрямів, механізмів і термінів формування ефективного місцевого самоврядування й територіальної організації влади і були спрямовані на забезпечення: по-перше, створення й міцної підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян; по-друге, надання сучасних, високоякісних і, що важливо, доступних для всіх громадян публічних послуг; по-третє, становлення інститутів прямого народовладдя; по-четверте, задоволення інтересів громадян в усіх сферах їхньої життєдіяльності на відповідній території; по-п’яте, узгодження інтересів територіальних громад і держави [44].

Відповідно до Концепції, через оптимальний, згідно з документом, розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, а також через максимальне «залучення населення до прийняття управлінських рішень з питань місцевого значення та сприяння розвитку форм прямого народовладдя; запровадження ефективних механізмів участі громадськості у формуванні органами місцевого самоврядування важливих управлінських рішень, зокрема з питань визначення стратегії розвитку територіальної громади, затвердження статутів територіальних громад; поширення практики утворення органів самоорганізації населення», розвиток сільських територій мав фактично перетворитися на повноправний об’єкт публічного управління задля отримання позитивних якісних змін в умовах багаторівневого врядування. Це відповідало б положенням Європейській хартії місцевого самоврядування [44], ратифікованої в Україні 1997 року.

Чи сталося це? Можна вважати, що так. Згідно з визначенням, публічне управління (від лат. *publicus*) є діяльністю «органів державного управління, органів місцевого самоврядування, представників приватного сектору та інститутів громадянського суспільства в межах визначених законом повноважень і функціональних обов’язків (планування, організації, керівництва, координації та контролю) щодо формування та реалізації

управлінських рішень суспільного значення, політики розвитку держави та її адміністративно-територіальних одиниць» [90].

З огляду на це визначення, а також з урахуванням, що вичерпного й загальновизнаного формулювання поняття «публічне управління» не існує, тим паче щодо розвитку сільських територій, у дисертації запропоновано під *публічним управлінням розвитком сільської території* (сільських територій) в Україні вважати «*узгоджену за процедурами та часом спільну діяльність органів державного управління, органів місцевого самоврядування, а також представників приватного сектору та інститутів громадянського суспільства в межах визначених українським законодавством повноважень і функціональних обов'язків щодо вироблення, ухвалення та реалізації управлінських рішень, спрямованих на досягнення цілей розвитку сільської території*» [219].

Специфіка розвитку сільської території (сільських територій) як об'єкту публічного управління в умовах процесу децентралізації владних повноважень в Україні полягає, на нашу думку, в посиленні позиції та ролі громадськості через активне залучення сільського населення до вироблення, ухвалення й реалізації управлінських рішень з питань місцевого значення та розвитку форм прямого народовладдя.

Важливість і актуальність розуміння розвитку сільської території (сільських територій) як об'єкту публічного управління підтверджують праці авторських колективів, учених і фахівців: Ю. О. Бакуна, Л. А. Батюка, Д. С. Богданова, О. Г. Булавки, О. М. Бородіної, О. М. Гаркуші, С. М. Газуди, О. М. Дороховського, Ю. А. Козаченка, Л. Ю. Мельника, В. М. Онегіної, О. І. Павлова, І. В. Прокопи, А. П. Сави, Е. Е. Савицького, М. П. Талавири, І. О. Федуняка, В. А. Чернятіної та ін.

Важливим напрямом реалізації процесу децентралізації владних повноважень в Україні, з позиції публічного управління розвитком сільської території, слід вважати розширення залученості населення до громадських процесів, тобто, влада й ресурси наближаються до населення й водночас

населення активніше бере участь і самоорганізується для розв'язання локальних проблемних ситуацій (проблем), пов'язаних із розвитком сільських територій. Тим часом розроблення й ухвалення управлінських рішень переноситься на ближчий до населення рівень і значно більше його представників може бути залучено до процесу розроблення політики, формування й ухвалення корисних управлінських рішень, підвищується також відповідальність за їх реалізацію, що важливо для створення негативного зворотного зв'язку організаційного типу. Таким чином, децентралізацію, в ідеалі, як інструментарій, спрямовано на сприяння громадській самоорганізації для місцевого соціально-економічного розвитку та покращення умов життєдіяльності громад.

Реалізація заходів задля виконання визначених у Концепції розвитку сільських територій (2015) завдань, обумовлених комплексом проблем, що спричинили погіршення соціально-економічного й екологічного стану сільських територій, розпочалась на тлі процесу укрупнення території одиниці самоврядування – об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) й охоплення нею більшої кількості населення, що ускладнило ситуацію, а часом кардинально змінило доступність до ресурсів, послуг і можливостей не в кращій бік.

Одним із формальних досягнень імплементації реформи децентралізації можна вважати територіальну консолідацію на місцевому рівні та перерозподіл управлінських повноважень між органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування щодо надання публічних послуг, з урахуванням принципу субсидіарності, через формування інституційно та фінансово спроможних ОТГ [161].

Водночас, об'єднання в ОТГ, як свідчать факти, відбувалося з порушеннями – через перехід від принципу добровільності (43%) під час формування ОТГ до принципу адміністрування цього процесу (57%) [59; 218].

При цьому, «штучне» прискорення формування ОТГ зумовили не лише намагання покращити якість життя сільського населення, а й прагнення уряду,

за оцінкою експертів, провести місцеві вибори в жовтні 2020 року вже на новій територіальній основі. До того ж, існував і відповідний політичний інтерес, аби ОТГ, сформованих після завершення реформи, було якомога менше: 2015 р. – 11 тис. громад, 2020 р. – 1469 ОТГ [59].

До цього слід іще додати факти неузгодженості поглядів і намірів щодо визначення нового адміністративного центру, що часом призводило до виникнення конфліктних ситуацій між місцевою владою і сільськими громадами. Траплялися суперечливі дії щодо визначення організаційної форми, процедур і термінів діяльності сільських громадських об'єднань з боку регіональних національних адміністративних органів та органів місцевого самоврядування [218].

Виникали ситуації ірраціональності, коли об'єднувались економічно слабкі чи малонаселені сільські території з низьким потенціалом розвитку, внаслідок чого якість їхнього об'єднання була мінімальною чи взагалі нульовою, а децентралізація в таких випадках взагалі втрачала свою доцільність [218].

Деякі сільські громади не мали стратегічного бачення щодо створення ОТГ. Оскільки в умовах слабкої інституційної взаємодії між державними органами, органами місцевого самоврядування, місцевими підприємствами та місцевими громадами домінувало прагнення отримати неправомірну вигоду [59; 218].

Ще одним несприятливим моментом слід вважати об'єднання сіл навколо міст під час створення ОТГ, що спричинило низку обмежень для реалізації сільських інтересів у межіх міських ОТГ, тобто фактично призвело до їх виключення з реформаційних процесів. У Методиці формування спроможних територіальних громад міста було визначено як найбажаніші адміністративні центри ОТГ для навколишніх територій у радіусі до 20 км (станом на 2020 рік – 44 ОТГ, у складі яких опинилися 133 територіальні громади) [116].

Разом із недоліками, що проявилися в перебігу децентралізації та реалізації двох ухвалених концепцій, фактором гальмування розвитку сільських територій стало те, що нарощення виробництва й експорту продукції сільського господарства тривалий час відбувалось відокремлено від розв'язання проблем цього розвитку – досягнення продовольчої безпеки і сприяння сталому розвиткові сільського господарства [146]. Наша країна перетворилась на одного з аграрних лідерів на світових ринках, але це не призвело до запланованого розвитку сільських територій і не створило умов для підвищення якості життя сільського населення, що підтверджують результати економічного, соціального й політичного вимірів [59; 218; 13].

До цього слад додати юридичну ліквідацію відомчого органу – Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, через його перетворення на Міністерство економіки України (2021) [133]. Одним із основних завдань Мінекономіки, крім аграрної політики, визначено формування й реалізацію державної політики розвитку сільських територій без деталізації діяльності міністерства в цій сфері. Разом з Мінекономіки сільськими територіями також опікується Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України (далі – Мінрегіон), визначене як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади «у сфері державної регіональної політики, розвитку місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою, житлової політики» [120]. Таким чином, питання системного розвитку сільських територій не має належної реалізації на національному рівні, також не існує чіткого розподілу повноважень між центральними органами виконавчої влади з державного управління розвитком сільських територій.

Водночас, процес розвитку сільських територій в умовах децентралізації не стояв на місці, це підтверджує низка наукових досліджень після 2015 року, що пропонують теоретико-методологічні підходи до забезпечення розвитку сільських територій. Зокрема, на думку Д. С. Богданова [11]. забезпечення

сталого розвитку сільських територій має бути комплексним і відбуватися через застосування різного інструментарію: економічного, правового, інституційного, соціального та наукового. При цьому автор наголошує на необхідності реалізації принципу «комплексності», але не вказує, завдяки використанню якого (яких) механізму (механізмів) це має відбуватись і якою є роль органів самоврядування й народовладдя у формуванні управлінських рішень. На принципі «комплексності» В. А. Чернятіна [198] пропонує сформувати Стратегію сталого розвитку сільських територій України. На цьому ж принципі «комплексності» закцентовано в Коментарях до Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 рр. (В. Марцинкевич і Н. Коломієць) [75], а також у дослідженні І. В. Перевозової та М. В. Поленкової [96].

Низка дослідників [189] запропонувала узагальнений організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку сільських територіальних громад в умовах децентралізації на засадах інноваційного підходу за допомогою програмно-цільового методу із забезпеченням інклюзії зростання фінансової спроможності сільських територіальних громад, що має враховувати потреби й інтереси місцевого населення громади в окремому районі певного регіону країни. Слід зазначити, що врахування принципів «інновації» й «інклюзії» є важливим аспектом формування управлінських рішень із розвитку сільських територій. На принципі «інклюзії» наголошено в аналітичній доповіді авторського колективу Інституту регіональних досліджень імені М. Долішнього НАН України, присвяченій дослідженню питань сільських територій і їхнього розвитку в Україні [177], в монографії авторського колективу Інституту економіки та прогнозування НАН України [59] з питань інклюзивного сільського розвитку в Україні, а також у праці М. Ф. Плотнікової [101].

Механізм самоадаптації в забезпеченні розвитку сільських територій, що його пропонують О. М. Дороховський і Л. Ю. Мельник [43] у контексті регіонального розвитку, спрямовано на досягнення однієї з цілей – сприяння

підвищенню рівня життя населення, та водночас автори віддають перевагу питанням розвитку продовольчого комплексу зі спрямуванням на підвищення стійкості агропромислового виробництва. Крім того, такий механізм, на думку авторів, має ґрунтуватися на низці принципів: відображення; безперервності; зворотного зв'язку; поєднання самоадаптації з зовнішнім регулюванням; вибірковості; динамічної рівноваги; самозбереження; прогнозування; управління; ефективності; системності; синергетичності. Аналіз праці показав, що запропонований механізм має загальний характер, а наведені принципи у праці лише перелічено, без належного їх наукового обґрунтування.

І. В. Бурачек і Н. В. Михайленко [15], аналізуючи стан сільського господарства в Україні, зробили акцент на необхідності вдосконалення правового механізму забезпечення його розвитку, але не присвятили уваги питанням системного розвитку сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень. На потребу вдосконалення механізму правового регулювання звертає увагу Е. Е. Савицький [163], досліджуючи питання забезпечення продовольчої безпеки і сталого розвитку сільських територій в умовах кризового періоду.

Принцип «багатопредметності» щодо основ розвитку сільських територій (сільського розвитку) розглянув С. М. Газуда [23].

Отже, здійснений аналіз дає підставия для твердження, що розвиток сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень, що відбувався в Україні від 2014 року до початку широкомасштабної агресії рф проти України (24.02.2022), не отримав потрібних науково обґрунтованих засадничих важелів у вигляді відповідної сукупності специфічних принципів і механізмів, що на них мало б базуватися забезпечення такого розвитку в умовах децентралізації владних повноважень – це підтверджують реальні факти [146; 112; 143; 70]. Тож необхідно вдосконалити наявні й визначити принципово нові підходи до певних суспільно-економічних і адміністративно-

інформаційних впливів на розвиток сільських територій з позиції публічного управління.

1.2. Визначення принципів формування управлінських рішень щодо забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації

Активізація сільського населення щодо його самоорганізації та участі в публічному управлінні через органи самоорганізації, через його залучення до процесів формування й реалізації управлінських рішень в інтересах розв'язання локальних проблемних ситуацій (проблем), пов'язаних із розвитком сільських територій відповідає положенням Концепції розвитку сільських територій [142] і Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [141] та вимагає насамперед визначення й обґрунтування принципів формування управлінських рішень щодо забезпечення ефективного розвитку сільських територій, специфічних умов децентралізації – з визначенням місця й ролі органів самоорганізації сільського населення в цьому процесі, а також з урахуванням особливостей публічного управління. Саме від якості вироблення управлінських рішень залежать не лише позитивні результати забезпечення розвитку сільських територій, а й розмір втрат (фінансових, часових, матеріальних тощо), можливих унаслідок помилок у процесі вироблення управлінських рішень.

Визначаючи принципи формування управлінських рішень у публічному управлінні щодо розвитку сільської території, які є теоретичною платформою процесу формування управлінських рішень (далі – ПФУР), слід враховувати такі вимоги: відображати об'єктивні й істотні закономірності, відношення і взаємозв'язки ПФУР; охоплювати такі закономірності, відношення і взаємозв'язки, що властиві ПФУР як цілому; відображати галузеву специфіку ПФУР [88; 116; 13; 133; 120; 198; 96; 189; 101; 15; 23; 233; 256; 34; 32; 86].

Такими принципами, на наше переконання, є відомі принципи самоорганізації, підтверджені практикою державного управління й науково-

теоретичними працями [88; 82; 197; 2]. Тим часом, у публічному управлінні розвитком сільських територій їх втілення є обмеженим, що є підставою для їх обґрунтування й дослідження в дисертації. Ці принципи відмінні від тих, що є засадничими для організації і діяльності органу самоорганізації населення й зафіксовані в Законі України «Про органи самоорганізації населення» [131].

В цьому випадку самоорганізацієя означає, наприклад, появу закономірності й порядку в системі завдяки внутрішнім процесам, а не зовнішнім обмеженням чи силам [251]. Поняттям «самоорганізація» позначено здатність системи до стабілізації деяких параметрів за допомогою спрямованої упорядкованості її структурних і функціональних відношень задля протистояння ентропійним факторам зовнішнього середовища [248]. Самоорганізація, згідно з класиком теорії самоорганізації систем У. Р. Ешбі [233] – це перехід від погано організованої системи до добре організованої. Згідно з Дж. М. Менделем і Дж. Запалаком [197], система, що самоорганізується, є системою, що змінює свою основну структуру залежно від накопиченого досвіду чи від зовнішнього середовища, або ж від того й іншого.

Таким чином, самоорганізація щодо публічного управління розвитком сільських територій має бути спрямована насамеред на вдосконалення структури ПФУР і органів публічного управління в інтересах досягнення визначених цілей з урахуванням феномену публічного управління в умовах децентралізації, суть якого полягає в гармонізації сфери державних і суспільних інтересів. Самоорганізація має об’єднувати в єдине ціле управлінську діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій і бізнес-структур, а також забезпечувати ефективний контроль виконання ухвалених рішень [213].

Здійснені дослідження показали, що одним із таких принципів для формування ефективних управлінських рішень у системі публічного управління розвитком сільських територій в умовах децентралізації має стати відомий принцип самоорганізації – принцип «цілеспрямованості» [233; 82; 6],

врахування якого забезпечить формування управлінського рішення щодо розвитку сільських територій, а його реалізація з урахуванням можливих викликів і небезпек як зовнішніх (економічна криза, політична криза, надзвичайна ситуація тощо), так і внутрішніх (внутрішні конфліктні ситуації в ОТГ, недостатня активність сільського населення в його самоорганізації та в участі в публічному управлінні тощо) покликана забезпечити досягнення визначених цілей. Суть цього принципу в умовах децентралізації полягає у спільній діяльності (взаємодії) органів державного управління, органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації сільського населення і представників приватного сектору, спрямованій на досягнення визначених цілей [213].

При цьому слід зазначити, що висхідні цілі, що їх слід досягнути, фактично виконують роль інформаційних причин, що запускають і спрямовують дальші дії органів публічного управління розвитком сільських територій через відповідні механізми.

Важливим, на нашу думку, принципом самоорганізації, обов'язковим до врахування, є принцип «реальності» [34; 94; 154]. Відповідно до цього принципу, під час формування управлінського рішення всі учасники ПФУР мають орієнтуватись на співвіднесення визначених цілей, запланованих для досягнення, та наявних ресурсів і часу для формування й реалізації ухвалених управлінських рішень. Принцип «реальності» фактично об'єктивує принцип «цілеспрямованості».

Оскільки внаслідок децентралізації владних повноважень розроблення й ухвалення управлінських рішень перенесено на ближчий до сільського населення рівень, з'являється реальна можливість урахування ще одного принципу самоорганізації – принципу «адаптації». На процес публічного управління й на перебіг суспільних процесів впливають зміни умов зовнішнього (економічний, політичний, соціальний чинники тощо) і внутрішнього (матеріально-технічні ресурси, людський чинник тощо) середовищ. Принцип «адаптації» вимагає врахування співвіднесення змін

умов зовнішнього та внутрішнього середовищ і цілей, визначених для досягнення. Інакше цілі розвитку сільських територій стають нереальними для досягнення, а система публічного управління не буде здатною функціонувати потрібним чином, навіть попри наявність у її складі висококваліфікованих управлінців.

За адаптивного управління, згідно з Д. Гібсоном [249], має бути забезпечено обов'язкове отримання поточної інформації про дійсний стан розвитку сільських територій, порівняння поточних результатів розвитку сільських територій із бажаними. На підставі цього органи публічного управління мають вводити в дію раніше спільно ухвалене управлінське рішення, чим забезпечувати планомірність самоуправління, або ж ухвалювати нове управлінське рішення, спрямоване на компенсацію негативних змін зовнішнього чи внутрішнього середовища для досягнення визначених цілей. Принцип «адаптації» доповнює принцип «цілеспрямованості».

Іншим базовим принципом для формування управлінських рішень є принцип «збереження свободи вибору» рішення (принцип «неостаточних рішень»). Він безпосередньо пов'язаний із принципом «адаптації» і забезпечує планомірність самоуправління, його вважають одним із базових у теорії самоорганізації [21; 58]. Згідно з цим принципом, свободу вибору рішення забезпечує наявність декількох (більше, ніж одне) з числа доступних рішень у кожний наступний момент формування управлінського рішення, ухвалених у попередній момент і близьких до оптимального. Це забезпечує уникнення потреби формування недостатньо обґрунтованих «аварійних» рішень у разі виникненні ситуації, не передбаченої в попередній момент, коли було обрано лише одне оптимальне рішення.

Актуальним принципом самоорганізації, що його слід враховувати під час формування й реалізації управлінських рішень, є принцип «стійкості за ефективністю» до виникнення ймовірних помилок у визначенні висхідних даних [267; 224]. Доцільність урахування цього принципу обумовлює можливе виникнення ситуації, коли використання недостовірних (неточних) висхідних

даних може з великою часткою ймовірності призвести до ухвалення помилкового управлінського рішення і, як результат, до негативних наслідків розвитку сільських територій після його реалізації. Це має особливе значення для розвитку сільських територій в умовах тривалого періоду реалізації ухваленого управлінського рішення, обмеженого фінансування й під час формування стратегії розвитку ОТГ в умовах мінливих ринкових відносин.

Іншим базовим принципом самоорганізації, що його слід враховувати, є принцип «своєчасності» рішення [276; 83; 164]. Як показують результати здійснених досліджень, потребу врахування цього принципу зумовлює те, що несвоєчасно ухвалене управлінське рішення може призвести до значних втрат фінансових і матеріальних ресурсів і внеможливити досягнення визначених цілей розвитку сільських територій.

Важливим принципом самоорганізації є принцип «реалізованості» [267; 224]. Відповідно до нього, ухвалене управлінське рішення не має містити суперечливих тез, що можуть спричинитись до його невиконання в результаті конфліктів (сумеперчностей), зумовлених цими тезами.

Окремого важливого значення в умовах ринкових відносин для формування рішень набуває принцип «системності» [267; 224; 276; 164]. В умовах ринкових відносин у межах сільських територій існує декілька форм власності. В цих умовах ефективне управління розвитком сільських територій є можливим лише з урахуванням (гармонізацією) інтересів представників різних форм власності на системній основі.

Важливим принципом самоорганізації, що має бути також врахованим, є принцип «регуляризації» рішень, за С. Біром [7]. Він пов’язаний із попередніми принципами й важливий тим, що вимагає обов’язкової наявності норм для визначення потрібного ступеня досягнення мети й ефективності виконаних заходів (планів) відповідно до ухваленого управлінського рішення.

Отже, здійснене дослідження принципів самоорганізації, обов’язкових до врахування, дозволяє зробити висновок про необхідність і актуальність

застосування досліджених принципів у роботі органів публічного управління розвитком сільських територій під час формування управлінських рішень.

З урахуванням досліджених принципів, обґрунтуємо структуру організації публічного управління розвитком сільських територій із контуром самоорганізації в умовах децентралізації. Висхідну модель організації публічного управління розвитком сільських територій схематично в загальному вигляді наведено на рис. 1.1. [213]. Розрив у схемі негативного зворотного зв'язку формалізує ситуації, коли органи державного управління у складі органів публічного управління не завжди реагують на ситуацію неякісного виконання ухваленого управлінського рішення з розвитку сільських територій, навіть в умовах, коли органи самоврядування, органи самоорганізації населення чи органи управління бізнес-структур звертають на це увагу. Причиною виникнення таких ситуацій є те, органи державного управління й органи місцевого самоврядування (сільська, селищна, районна, обласна ради) не завжди залучають органи самоорганізації населення й органи управління бізнес-структур до розроблення й ухвалення управлінського рішення, а також до контролю за його виконанням, або й узагалі не залучають їх до управлінських процесів.

Органи публічного управління впливають на розвиток сільських територій через процес публічного управління. Для забезпечення ефективного управління має існувати негативний зворотний зв'язок, який забезпечує своєчасну реакцію з боку органів публічного управління за умов, якщо очікуваних показників W щодо розвитку сільських територій не досягнено внаслідок дії факторів зовнішнього μ і внутрішнього β середовищ. Для цього порівнюють значення показників W розвитку сільських територій із нормативними (плановими) N значеннями цих показників. Поява розбіжності $\Delta = N - W$ є підставою для органів публічного управління для коректування наявного управлінського рішення або введення в дію раніше розробленого управлінського рішення чи розроблення нового рішення з урахуванням змін зовнішнього чи внутрішнього середовища. Втім, факти свідчать про слабку

реалізацію негативного зворотного зв'язку в системі публічного управління розвитком сільських територій, унаслідок чого цілей розвитку сільських територій під час проведення реформи децентралізації не було досягнено [142; 141].

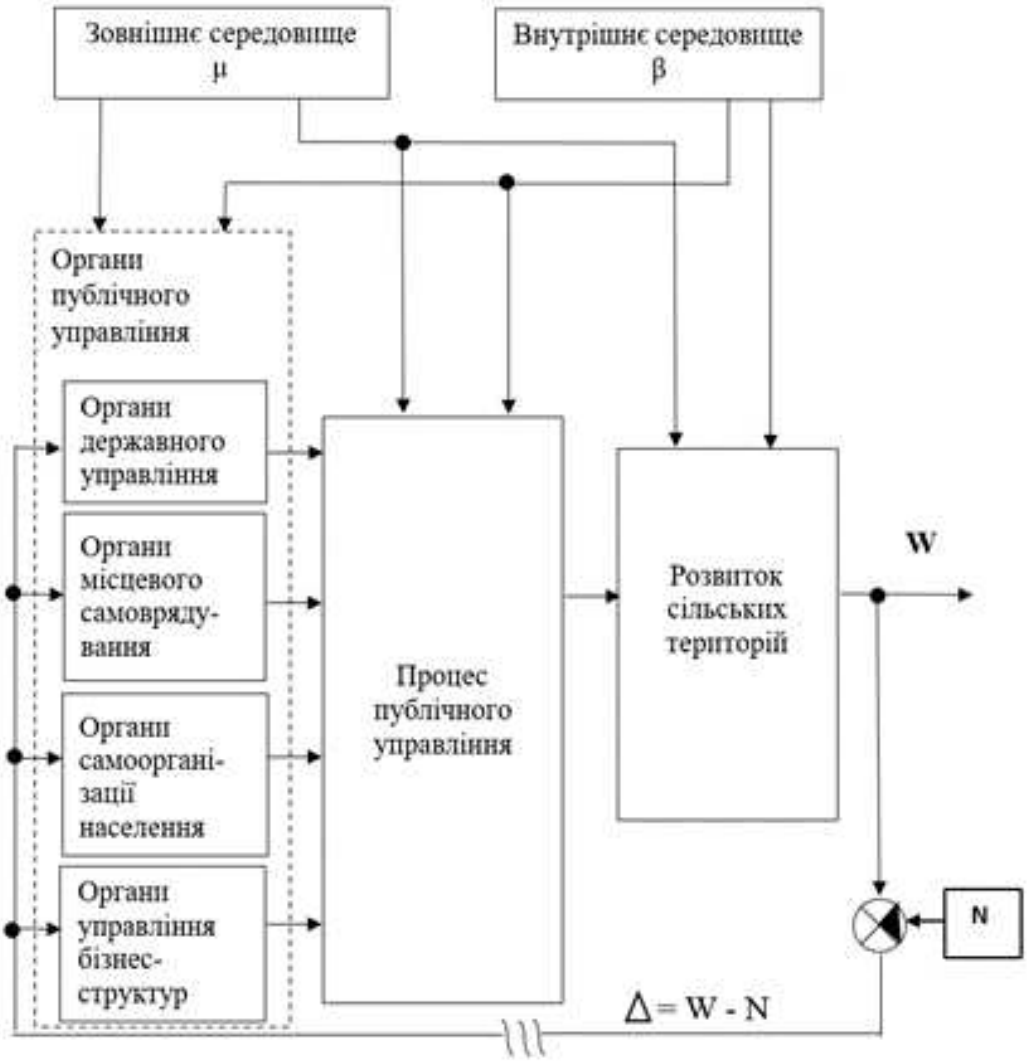

Рис. 1.1. Загальна схема наявної моделі організації публічного управління розвитком сільських територій

Джерело: розробка автора

З урахуванням принципів самоорганізації, модель організації публічного управління розвитком сільських територій структурно зміниться й матиме інший вигляд, як на рис. 1.2 [213].

Реалізація принципів самоорганізації вимагає створення контуру самоорганізації в публічному управлінні сільськими територіями, необхідного для ефективного функціонування системи публічного управління в мінливих умовах зовнішнього і внутрішнього середовищ.

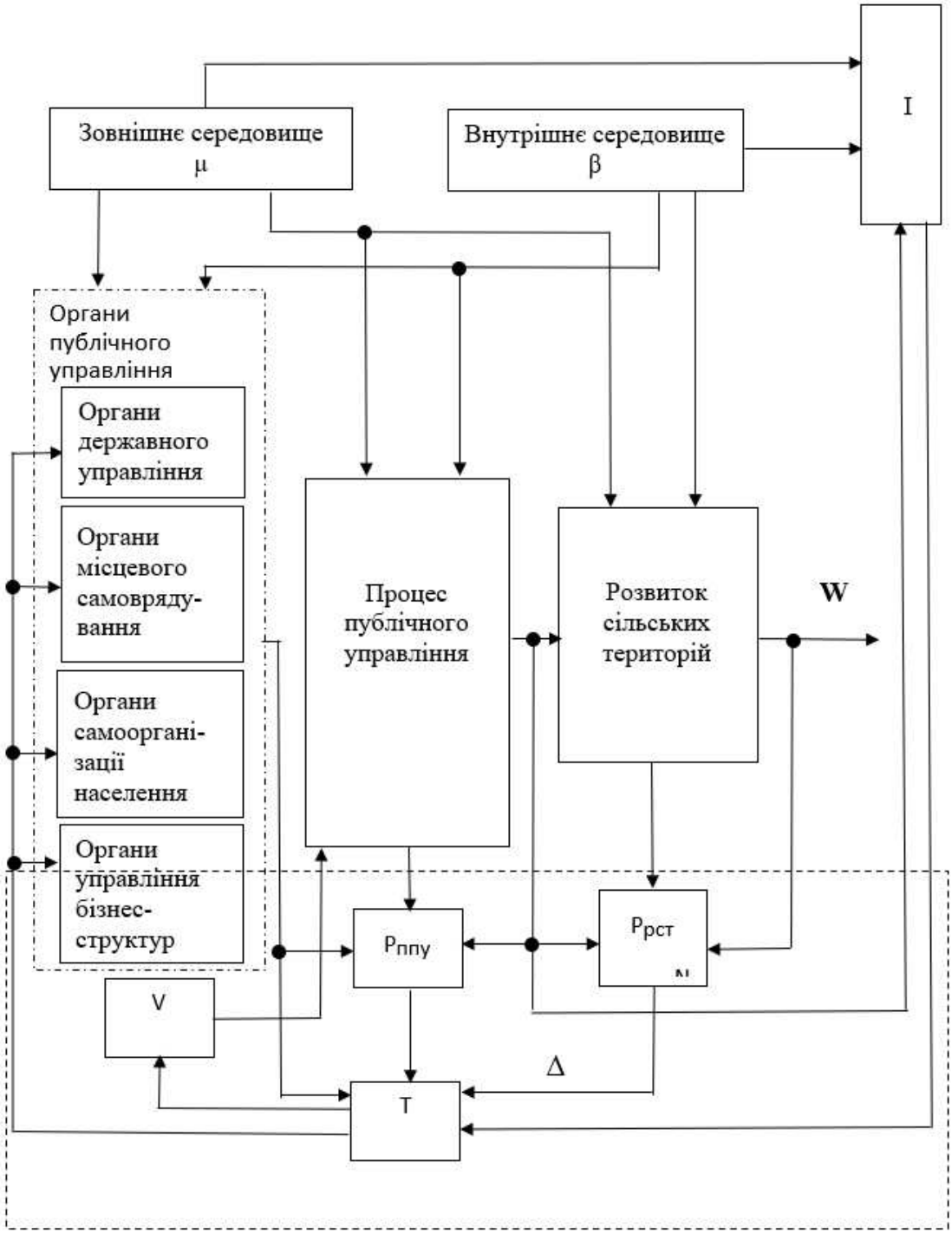

Рис. 1.2. Загальна схема моделі організації публічного управління розвитком сільських територій із контуром самоорганізації

Джерело: розробка автора

Принципи «цілеспрямованості», «адаптації» та «регуляризації» вимагають здійснення аналізу результатів розвитку сільських територій, завдяки чому в контурі самоорганізації слід мати аналізатор $Р_{рст}$, завдяки якому буде визначено для кожного *i*-го з показників W розвитку сільських територій наявність розбіжностей Δ_i з *i*-ми нормативними (плановими) N їхніми значеннями, отриманими в результаті виробленого управлінського рішення органами публічного управління, а також буде оцінено вплив Δ_i на досягнення встановлених (визначених) цілей.

Варто зазначити, що контролювати слід не лише кінцеві результати розвитку сільських територій, а й проміжні результати кожного етапу процесу розвитку сільських територій, визначеного в управлінському рішенні. Необхідність контролю значень показників, що характеризують локальні цілі кожного етапу розвитку сільських територій, зумовлює те, що недосягнення локальних цілей може призвести до часткового чи цілковитого невиконання визначених загальних цілей. Поетапний же контроль дає змогу оперативно вносити зміни до перебігу кожного етапу процесу розвитку сільських територій.

З аналізатора $Р_{рст}$ інформація має надходити до органів публічного управління для введення в дію раніше розробленого варіанту управлінського рішення, чи для коректування раніше розробленого управлінського рішення, чи для розроблення й ухвалення нового управлінського рішення, що відбувається через оптимізатор Т, який завдяки ПФУР, так би мовити, формує управлінські рішення, спрямовані на оптимізацію розвитку сільських територій задля поліпшення його поетапних і кінцевих показників. Ухвалене управлінське рішення реалізується за допомогою виконавчого елементу V, який визначає механізми забезпечення його реалізації в процесі публічного управління, спрямованого на розвиток сільських територій (див. рис. 1.2).

Аналогічно аналізаторові $Р_{рст,}$ до контуру самоорганізації слід ввести аналізатор процесу публічного управління $Р_{ппу}$ (див. рис. 1.2). Це дасть змогу

органам публічного управління поетапно контролювати якість формування управлінських рішень із розвитку сільських територій в умовах децентралізації.

Принцип «адаптації» вимагає врахування співвіднесення змін умов зовнішнього μ і внутрішнього β середовищ і мети, що її досягають. Для реалізації принципу «адаптації» до контуру самоорганізації слід також ввести вимірювач інформації I (див. рис. 1.2), що дасть змогу фіксувати як негативні, так і позитивні для публічного управління розвитком сільських територій зміни умов зовнішнього і внутрішнього середовищ, а також установлювати домірність між відхиленнями Δ_i і реакціями на них.

Для реалізації таких принципів самоорганізації, як принципи «реальності», «збереження свободи вибору», «стійкості за ефективністю», «своєчасності», «реалізованості» й «системності» вносити в контур самоорганізації додаткові елементи і зав'язки не потрібно, адже вони взаємопов'язані з принципами «цілеспрямування», «адаптації» та «регуляризації» і їх слід реалізовувати через оптимізатор T.

Наведену на рис. 1.2 загальну схему моделі організації публічного управління розвитком сільських територій із контуром самоорганізації можна реалізувати в організаційний спосіб за активної участі органів самоорганізації сільського населення в межах повноважень, визначених чинним законодавством України, що відповідає положенням Концепції реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні [141] щодо вдосконалення системи залучення громадськості до розроблення управлінських рішень і контролю за їх реалізацією.

Участь органів самоорганізації населення й бізнес-структур у публічному управлінні в умовах децентралізації має відбуватися не лише через їхню спільну участь у ПФУР, через реалізацію ухвалених управлінських рішень, через контролювання виконання ухвалених управлінських рішень, а також через їхню спільну участь у формуванні й реалізації механізмів

забезпечення розвитку сільських територій у процесі публічного управління цим розвитком.

1.3. Обґрунтування механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації

У контурі самоорганізації (див. рис. 1.2) є виконавчий елемент V, завдяки якому через оптимізатор T органи публічного управління спільно мають розробляти в процесі публічного управління механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Розроблення таких механізмів вимагає, насамперед, дефініції терміну «механізм» як інструменту публічного управління, що його застосування має забезпечувати ефективну реалізацію ухвалених управлінських рішень з розвитку сільських територій.

Поняття «механізм» має пряме й переносне значення і різне змістове навантаження. 1. Пристрій для передання чи перетворення рухів, що являє собою систему тіл, призначену для перетворення руху одного чи декількох тіл, що викликає певний рух інших тіл. Механізми бувають різні за конструкцією та призначенням, становлять основу більшості машин, приладів, а також інших технічних об’єктів [79; 78]. 2. Сукупність станів і процесів, що утворюють певне фізичне, хімічне, фізіологічне, економічне, психологічне та інше явища, наприклад, механізм мислення [46]; спосіб виконання чогось запланованого [263] тощо.

У працях вітчизняних і зарубіжних фахівців і вчених є чимало трактувань поняття «механізм» щодо сфери управління – широко вживаних, але різних за змістом. Зокрема, О. В. Сизоненко під механізмом державного управління розуміє складну систему, що має такі складові: структуру, сукупність правових норм, функції, завдання, методи, засоби, важелі й інші інструменти державного впливу на об’єкт управління в інтересах досягнення поставлених цілей, спирається при цьому на відповідні правові норми, а на також інформаційне й нормативне забезпечення [169]. Це визначення не

узгоджується зі змістом поняття «система», що означає сукупність елементів зі встановленими між ними зв’язками, що утворюють єдине ціле, мають мету і властивість, притаманні лише системі [88; 170]. Більше з тим, державне управління, за визначенням, є процесом, а механізм, як інструмент, має забезпечувати реалізацію цього процесу задля досягнення визначених цілей.

Майже аналогічний підхід до визначення суті механізму державного управління як системи було висвітлено в науковій роботі [85], де це поняття покриває систему органів державного управління, чия діяльність базується на усталених принципах і забезпечує стійкий економічний розвиток регіонів і країни загалом.

Авторський колектив [28] запропонував оперувати визначенням механізму державного управління як «інструменту» імплементації виконавчої влади держави та логічного взаємозв’язку відповідних елементів, процесів і закономірностей, через які суб’єкт державного управління визначає потреби, інтереси й цілі суспільства в керівних діях, закріплює їх в управлінських рішеннях і діях задля їх практичної імплементації.

В іншому дослідженні [88] механізм державного управління постає як спосіб організації державного управління, використання якого забезпечує ефективну реалізацію цілей управління.

Також розглянуто різні за змістом визначення механізмів у системі державного управління: спосіб організації взаємодії форм, методів та інструментів держави; сукупність практичних заходів, важелів, стимулів, способів дій; законодавчо визначені засоби і процедури; сукупність комплексних елементів нормативного й інституційного характеру [29].

Визначення суті механізму державного управління як системи органів державного управління, чия діяльність ґрунтується на усталених принципах і забезпечує стійкій економічний розвиток регіонів і країни загалом [85].

У довіднику [38] механізми державного управління потрактовано як практичні заходи, засоби, важелі, стимули, за допомогою яких органи

державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь-яку соціальну систему задля досягнення поставлених цілей.

І. Я. Зима [57] пропонує визначати механізми державного управління як сукупність економічних, мотиваційних, політичних, правових і організаційних засобів цілеспрямованого впливу суб'єктів державного управління і впливу на їхню діяльність, що забезпечують узгодженість інтересів учасників державного управління, котрі взаємодіють.

В. Я. Малиновський трактує механізми державного управління як сукупність засобів організації управлінських процесів і способів впливу на розвиток керованих об'єктів із використанням відповідних методів управління, спрямованих на реалізацію цілей державного управління [73].

П. В. Присяжнюк розуміє механізм управління як ефективне й повноцінне поєднання елементів, інструментів управління та прогресивних управлінських технологій [103].

Авторський колектив [92] наголошує на тому, що механізм публічного управління є системою, що забезпечує практичну реалізацію функції публічного управління задля досягнення визначених цілей. Така система має власну структуру, методи, важелі й інструменти впливу на об'єкт управління з використанням відповідного правового й інформаційного забезпечення. Водночас, у праці не доведено, що механізм відповідає класичному визначенню системи.

На думку А. І. Неділька, механізми публічного управління є невід'ємними складовими системи публічного управління, адже від них залежить вплив на чинники, що впливають на діяльність суб'єктів системи й на їхню результативність [87].

Механізм публічного управління, за визначенням О. І. Білик і У. Т. Лукашевської [9], є оптимальним поєднанням засад, притаманних товарному виробництву (конкуренція, попит, пропозиція тощо), цілеспрямованій політиці державного регулювання економічних процесів. На

нашу думку, в такому визначенні більше елементів невизначеності, аніж визначеності.

Також розглянуто різні за змістом визначення механізмів у системі державного управління: спосіб організації взаємодії форм, методів та інструментів держави; сукупність практичних заходів, важелів, стимулів, способів дій; законодавчо визначені засоби і процедури; сукупність комплексних елементів нормативного й інституційного характеру [153].

На думку В. Д. Бакуменка, під поняттям «механізм» слід розуміти все те, що приводить до руху, тобто до практичної реалізації. Такими прикладами слід вважати механізми реалізації стратегій, державних політик, проєктів, програм, бюджету тощо [3].

У зарубіжних джерелах механізм управління має таке трактування: це спосіб приведення керівників і співробітників у відповідність до основних цілей організації [250]; політика, практика і процедури, застосовувані для забезпечення належного функціонування системи управління [257; 274]; правила взаємодії всіх учасників [283]; правила, що сприяють колективним діям і спільному виробленню якісних послуг [290].

Підсумовуючи, слід зазначити, що кожне наведене вище авторське визначення має свої «відтінки» і збагачує змістове навантаження поняття «механізм» щодо сфери управління, зокрема й сфери публічного управління. Водночас, жодне це визначення, з огляду на розмаїтість і багатоплановість його змісту, неможливо використати для конкретного трактування суті механізму забезпечення розвитку сільських територій у процесі публічного управління.

За результатами здійсненого аналізу, запропоновано під механізмом у сфері управління розуміти сукупність засобів, методів, процедур і правил, що їх застосовує суб’єкт управління у визначений спосіб в інтересах ефективної реалізації управлінських рішень, спрямованих на досягнення визначених цілей.

Тож під *механізмом* у сфері *публічного управління* запропоновано розуміти *сукупність засобів, методів, процедур і правил, що їх застосовують у чинному нормативно-правовому полі держави органи публічного управління у визначений спосіб в інтересах ефективної реалізації спільно ухвалених управлінських рішень, спрямованих на досягнення визначених цілей*. При цьому слід звернути увагу на те, що діяльність органів публічного управління має бути добре скоординовано, тобто має бути забезпечено ефективну організацію взаємодії цих органів між собою, а також з інституціями, що їх вони створюють.

Для визначення суті механізму забезпечення розвитку сільських територій у процесі публічного управління слід дослідити також змістове навантаження поняття «забезпечення». Забезпечувати – це створювати надійні умови для здійснення чогось; задовольняти чиїсь потреби [52; 51]; зробити так, аби щось обов'язково сталося [243].

Ю. П. Шаров під забезпеченням у сфері публічних послуг розуміє сукупність процесів і заходів інфраструктурного, зовнішнього відносно до послуги характеру, завдяки яким органам публічного управління вдається підтримувати плановий рівень якості своєї послуги [225].

Аналіз змісту поняття «забезпечення», з огляду на різні види забезпечення в різних сферах життєдіяльності людини [49; 50; 277; 174; 17], показує, що це сукупність (комплекс, система) заходів (засобів), завдяки впровадженню яких створюються необхідні умови для досягнення визначених цілей або для виконання планових завдань будь-якої організації із запланованою ефективністю.

Таким чином, забезпечення діяльності будь-якої організації є необхідною умовою для досягнення успіху. Це важливий процес, що допомагає організації адаптуватися до мінливих умов зовнішнього середовища, ефективно використовувати ресурси, аналізувати ризики, дотримуватися вимог чинного законодавства й забезпечувати безпеку і стійкість діяльності тощо. Тож правильне забезпечення діяльності організації

сприяє її ефективному функціонуванню й успішному розвиткові. Слід зазначити, що важливість забезпечення діяльності організації полягає в тому, що дає змогу досягти оптимальної (раціональної) працездатності організації та її сталого розвитку. Без відповідного забезпечення організація може зіштовхнутися з різними проблемами, що можуть спричинити зниження продуктивності й навіть припинення діяльності загалом [264; 239].

На підставі визначення змісту понять «розвиток сільської території» і «публічне управління розвитком сільської території» (див. п.1.1), а також визначення змісту понять «механізм» у сфері публічного управління й «забезпечення», формулювання «*механізм забезпечення розвитку сільських територій*» щодо публічного управління запропоновано розуміти як *сукупність засобів, методів, процедур і правил, що їх застосовують у чинному нормативно-правовому полі держави органи публічного управління у визначений спосіб щодо формування потрібних умов через розроблення і впровадження сукупності необхідних заходів в інтересах ефективної реалізації спільно ухвалених управлінських рішень, спрямованих на досягнення визначених цілей розвитку сільських територій із запланованою ефективністю*.

З огляду на це визначення, механізм забезпечення розвитку сільських територій із позиції публічного управління складається з трьох механізмів: правового, інституційного та організаційного, через які він фактично реалізується. Оскільки немає визначень цих механізмів щодо забезпечення розвитку сільських територій, дослідимо змістове навантаження кожного з них.

Правовий механізм, на думку Т. І. Тарахонич, являє собою певну конструкцію, що передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, спрямованих на досягнення конкретної юридичної цілі з дотриманням відповідної процедури [183]. Водночас, авторка не пояснює, за яким принципом організовано дію юридичних засобів – за часовим чи за територіальним.

Н. Г. Єршова трактує правові механізми як певні «комплекти» юридичних засобів, нормативно закріплених і орієнтованих, за умов їх практичного використання, на реалізацію суб'єктами своїх інтересів і досягнення певних цілей [48].

А. Андреєв [1] вважає, що механізм правового регулювання становить сукупність правових засобів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин. При цьому кожна складова такого механізму виконує основні чи факультативні функції, об'єднані однією метою – врегулювання суспільних відносин.

Нормативно-правовим механізмом Т. Л. Шестаковська пропонує вважати систему нормативно-правових актів, що регламентують стійке функціонування інфраструктури в державному секторі, законні інтереси суспільства й держави [226]. Та у своїй праці авторка не доводить, як саме нормативно-правові акти об'єднуються в систему.

Правовий механізм, на переконання О. В. Гомоляки [26], включає в себе ухвалення законодавчих, нормативно-правових актів, постанов і розпоряджень органів публічної влади, спрямованих на практичну організацію ефективної взаємодії цих органів з інститутами громадянського суспільства з метою: здійснення управління безпосередньо через ухвалення управлінських рішень; оформлення ухвалених рішень; організації виконання таких рішень; контролю й оцінки виконання рішень тощо.

Н. А. Леоненко наголошує на тому, що основними інструментами правового механізму мають бути нормативно-правові акти органів державної влади й органів місцевого самоврядування [71].

З огляду на ці визначення, правовий механізм забезпечення розвитку сільських територій із позиції публічного управління є сукупністю нормативно-правових актів органів публічної влади – логічно взаємопов'язаних, до складу яких також входять нормативні акти органів місцевого самоврядування, що містять норми права, обов'язкові для населення

самоврядованих територій, а також для установ і організацій, що діють у межах цих територій.

За допомогою цього механізму слід формувати й удосконалювати нормативно-правове поле з урахуванням норм чинного законодавства, в межах якого має бути ефективно реалізовано ухвалене управлінське рішення з розвитку сільських територій. Особливістю формування й удосконалення такого нормативно-правового поля, на наше переконання, є обов'язкове врахування принципу «інклюзивності» щодо сільського розвитку, що має забезпечувати реальне впровадження засад прямої демократії (реалізації громадянських, суспільних і політичних прав) і розподіл суспільних благ (послуги закладів охорони здоров'я, освіти, інфраструктура тощо) із максимальним залученням до цього процесу всіх членів суспільства [59; 219]. Це важливо, бо децентралізація владних повноважень хоч і передбачає реорганізацію державної влади й передання відповідних повноважень і ресурсних можливостей від державних органів органам місцевого самоврядування, та не означає автоматичної включеності громадян, передання їм контролю над управлінськими рішеннями, що їх ухвалюють і беруть участь у їхній реалізації органи місцевої влади.

Щодо контуру самоорганізації (див. рис. 1.2), то введення його в дію, а також реалізація кожної його складової: аналізатора $Р_{рст}$, аналізатора $Р_{ппу}$, оптимізатора Т, вимірювача інформації І, виконавчого елементу V і зв'язків між ними, вимагають нормативного закріплення з боку органів публічного управління з визначенням порядку (правил, процедур) взаємодії органів публічного управління на етапах ухвалення й реалізації управлінських рішень, а також створення відповідних цим елементам інституцій.

З огляду на мету Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [141], вдосконалювати слід було інституційний механізм забезпечення розвитку сільських територій, зокрема через становлення й розвиток інститутів прямого народовладдя в інтересах вибудови ефективної взаємодії різних рівнів обраної та призначеної влади, у

центрі якої мають перебувати інтереси громадян з урахуванням принципу «субсидіарності», відповідно до якого максимум завдань слід вирішувати на найнижчому чи віддаленому від центру рівні, де їх вирішення є можливим і ефективним. Фактично, вдосконалення інституційного механізму мало відбуватись відповідно до цілей, зазначених у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [141] та в Концепції розвитку сільських територій [142].

Дослідімо сутність інституційного механізму з забезпечення розвитку сільських територій. Зокрема, у Словнику української мови суть поняття «інституція» витлумачено як: установа, заклад або частина чи підрозділ установи, закладу [60].

Д. Норт, наприклад, визначав інституції як правила гри в суспільстві, чи обмеження, що їх придумали люди і які спрямовують людську взаємодію в певне річище. При цьому, інституційна зміна визначає шляхи суспільного розвитку в часі, й тому є ключем до розуміння історичної зміни. Інституції слугують зменшенню невизначеності через структурування повсякденного життя. В разі, якщо, за Д. Нортом, інституції є правилами гри, то організації чи їхні структурні складові – інститути слід вважати гравцями за правилами. Організації складаються з груп людей, об'єднаних відповідною спільною метою, та утворюються згідно з тими можливостями, що їх визначає інституційна матриця суспільства [266]. Аналогічного погляду дотримуються автори [63; 253]. Д. Норт не раз звертав увагу на те, що організації, які змінюють інститути відповідно до своїх ідеологічно сформованих смаків і вподобань, намагаючись досягти при цьому своїх економічних і політичних цілей, ніколи не отримають бажаного результату через неефективність інституційних структур діяльності цих організацій [99].

А. А. Ткач [186] трактує інституціювання як перетворення соціальних намірів у норму й формування правил економічної взаємодії через їхнє впровадження на основі використання засобів правового, економічного й політичного регулювання.

Ю. М. Коваленко, досліджуючи суть інституційного середовища у фінансовому секторі економіки, зосереджує увагу на тому, що інституційне середовище – це сукупність політичних, правових і економічних правил, неформальних норм, що формують відповідну діяльність [64].

В. В. Химинець визначає поняття «інститути» з позиції стимулювання сталого розвитку, як закріплення норм і звичаїв у вигляді законів, організацій, установ, що впливають на стан соціо-еколого-економічної рівноваги в умовах стимулювання сталого розвитку [194].

Щодо інституційного механізму, то І. Д. Білокінна, досліджуючи питання формування інституційного механізму становлення «зеленої економіки», наголошує на тому, що інституційний механізм включає ефективно взаємопов'язану роботу державних і місцевих органів влади та громадських організацій, що виконують головну роль у створенні необхідного нормативно-правового забезпечення, а надалі – у створенні відповідних неформальних інституцій [10].

На думку Н. М. Матвійчука, під поняттям «інституційний механізм» під час розв'язання питань природокористування слід розуміти систему інституцій, форм, методів, способів та інструментів забезпечення збалансованого природокористування [76].

В. Г. Грановська вважає, що до складу інституційного механізму забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств мають входити такі інституції: державо-приватне партнерство (норми, процедури, правила тощо), аграрні кластери (правовий режим, створення єдиної інформаційної бази тощо), технопарки (концепція створення, механізм співфінансування, венчурне фінансування тощо), система «держава-бізнес-сільська громада» (вдосконалена концепція розвитку, «бренд» регіону, держзамовлення тощо) [30].

Інституційний механізм у Європейському Союзі схарактеризовано як систему органів, встановлену установчими договорами, та інші органи,

закріплені в договорах, а також створені на основі вторинного права Європейських Співтовариств і Європейського Союзу [53].

І. Конончук, досліджуючи інституційний механізм спільної зовнішньої політики ЄС, до його складу відносить систему головних інституцій ЄС і спеціальних органів для реалізації політики ЄС, а також правові норми, що регулюють їх функціонування, статус, повноваження і взаємодію [66].

Інституційний механізм співпраці України з ЄС визначено у підрозділі 1 «Інституційна структура» (ст. 460-470) Розділу VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення», а також окремими статтями інших розділів Угоди про асоціацію [190]. Цими нормами запроваджено модель двосторонньої співпраці, покликаної забезпечити виконання положень Угоди. До складу спільних органів увійшли: саміти сторін Угоди; Рада асоціації; Комітет асоціації; Парламентський комітет асоціації; Платформа громадянського суспільства; спеціальні комітети чи органи в конкретних сферах, потрібні для виконання Угоди.

О. К. Ткачова [187] пропонує під інституційними механізмами державного управління в митній системі розуміти «сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інституціями держави, які сприяють поступовому еволюційному розвитку правил і процедур, санкцій і стимулів, стримувачів і противаг у процесах і результатах виробництва, розподілу, обміну, споживання митних послуг, та забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, координацію сумісної діяльності на шляху досягнення цілей розвитку всієї митної системи».

Отже, зважаючи на різні підходи до визначення змісту понять «інституція», «інститут» та «інституційний механізм», запропоновано під інституційним механізмом розуміти сукупність інституцій з установленими між ними зв'язками, існування та функціонування яких визначають норми, процедури і правила, застосовувані в чинному нормативно-правовому полі держави в інтересах ефективної організації взаємодії органів публічного управління для досягнення визначеної мети.

Тож під інституційним механізмом забезпечення розвитку сільських територій із позиції публічного управління слід розуміти сукупність різних за призначенням інституцій з установленими між ними зв'язками, існування та функціонування яких визначають норми, процедури і правила, застосовувані в чинному нормативно-правовому полі держави в інтересах ефективної організації взаємодії органів публічного управління для досягнення визначених цілей щодо розвитку сільських територій.

Реалізація контуру самоорганізації (див. рис.1.2) передбачає наявність низки інституцій. Для реалізації вимірювача інформації I слід мати (утворити) інформаційно-аналітичний орган, який, отримуючи потрібну інформацію, має оцінювати вплив факторів зовнішнього ($\mu_{jr} = \{\mu_{1r}, \mu_{2r},\dots \mu_{nr}\}$, де $j = [1\dots n\}$ – фактори впливу; $r = [1\dots m\}$, де m – процеси (економічного, соціального, політичного тощо) розвитку сільської території), і внутрішнього ($\beta_{kr} = \{\beta_{1r}, \beta_{2r}\dots\beta_{fr}\}$, де $k = \{1\dots f\}$ – фактори впливу) середовищ на розвиток сільської території і на досягнення визначених цілей, на процес публічного управління розвитком сільської території, а також має встановлювати домірність між відхиленнями Δ_{ir} і реакціями на них.

Реалізацію аналізатора $P_{рст}$, завдяки якому визначатимуть для кожного і-го з показників $W = \{1, 2,\dots z)$ r-го процесу розвитку сільських територій наявність розбіжностей Δ_{ir} з нормативними (плановими) $N = \{1, 2,\dots z)$ їхніми значеннями, отриманими в результаті виробленого управлінського рішення, мають здійснювати також фахівці інформаційно-аналітичного органу. Функціонування такого органу має забезпечувати інститут експертів, з обов'язковою участю представників від населення, що проживає і працює на сільський території, згідно з нормативними процедурами, що їх мають розробити й затвердити органи публічного управління.

Для реалізації в складі контуру самоорганізації аналізатора $P_{ппу}$ процесу публічного управління (див. рис. 1.2), аби поетапно контролювати якість формування управлінських рішень органів публічного управління в умовах децентралізації щодо розвитку сільських територій, слід мати контролюючу

інституцію зі складу органів публічного управління, з обов'язковою участю представників від органів самоорганізації населення та органів управління бізнес-структур. Такий орган має функціонувати згідно з нормативними процедурами (методиками, правилами), що їх мають розробити й затвердити органи публічного управління.

Для реалізації потимізатора Т органи публічного управління мають застосовувати нормативно регламентований ПФУР із визначенням процедурної участі в ньому представників органів самоорганізації населення й органів управління бізнес-структур, що діють на сільській території. Для посилення фахової складової може бути створено інститут дорадчих органів (ради, секції, комітети тощо), до складу яких також доцільно ввести фахівців за кожним напрямком розвитку сільської території з числа профільних спеціалістів і вчених.

У контурі самоорганізації ухвалене управлінське рішення реалізують за допомогою виконавчого елементу V, що забезпечує реалізацію рішення в процесі публічного управління, спрямованого на розвиток сільських територій (див. рис. 1.2). Для цього додаткових інституцій створювати, на нашу думку, не потрібно. Це можна покласти на виконавчі органи системи публічного управління розвитком сільських територій.

Запропонований інституційний механізм публічного управління розвитком сільських територій із контуром самоорганізації (див. рис. 1.2) передбачає безпосередню участь представників населення, органів самоорганізації населення й органів управління бізнес-структур у тісній взаємодії з іншими органами публічного управління у всіх процедурах – від розроблення й ухвалення управлінських рішень до їх впровадження й аж до контролю їх виконання в інтересах забезпечення розвитку сільських територій, що узгоджується зі шляхами розв'язання проблем, зазначеними в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [141] і в Концепції розвитку сільських територій [142].

Для України розвиток сільських територій є важливим не лише з огляду на необхідність розв'язання їхніх економічних і соціальних проблем, збереження звичаїв українського народу, його історичних та етнічних особливостей і розвитку культурних традицій. В умовах війни, що відбувається на теренах України внаслідок агресії з боку рф, на органи публічного управління покладено відповідальні завдання забезпечення економічної безпеки всієї країни з урахуванням зменшення кількості сільського населення, що залишило межі країни як біженці чи загинуло на війні, а також вимушеного скорочення *державної підтримки агропромислового сектору економіки.*

Реалізація контуру самоорганізації (див. рис. 1.2) вимагає створення структури, здатної його реалізувати в системі публічного управління розвитком сільських територій, тобто має бути визначено організаційний механізм. На підставі запропонованого інституційного механізму визначимо сутність організаційного механізму забезпечення розвитку сільських територій з позиції публічного управління.

Організацію в загальному розумінні визначають як сукупність людей, матеріалів, механізмів, а також інших ресурсів, інтегрованих у єдину соціальну систему і прив'язаних до мети, досяжної через низку послідовних взаємодій її елементів [88; 29; 264; 239]. Отже, результатом організаційного процесу є утворення необхідної організаційної структури в інтересах виконання розроблених планів досягнення поставлених цілей.

Організаційний механізм має багато авторських визначень, що їх пропонують учені й дослідники, акцентуючи на різних аспектах і особливостях його складу, а також на його призначенні й ролі. Зокрема, О. В. Гомоляко розглядає організаційний механізм як «сукупність певних складових елементів, що створюють організаційну основу певних явищ, процесів; система, що складається із конкретних управлінських механізмів: структури, у межах якої відбувається реалізація принципів, функцій державного управління (планування, організації, мотивації, обліку та

контролю, координації із застосуванням економічних, організаційних, соціальних та інших методів управління); сукупність практичних заходів, засобів, важелів, стимулів». Таке визначення не дає змоги конкретизувати зміст організаційного механізму, оскільки, на нашу думку, змішує різні поняття [26].

Авторський колектив [196] наголошує на тому, що організаційний механізм являє собою певну сукупність елементів організаційного характеру (об'єктів, суб'єктів, цілей, завдань, способів взаємодії, методів, важелів, інструментів тощо), що взаємопо'вязані і взаємодіють між собою зі змінними внутрішніми й зовнішніми зв'язками. Ефективність реалізації цього механізму, за висновками авторів, залежить від здатності створювати зв'язки, елементи, стимули, а також інші необхідні елементи, що можуть бути відсутні в конкретний момент.

На думку О. Р. Сватюка, організаційний механізм допомагає налагодити діяльність організації в напрямку задоволення інтересів учасників, забезпечити розроблення і практичну реалізацію правил їхньої взаємодії з урахуванням вимог стандартів і потреб учасників [166].

О. О. Гавриляк і Ю. Б. Миронов, досліджуючи управління діяльністю підприємства, трактують поняття «організаційний механізм» як сукупність правил і норм, що циркулюють усередині організації, а також як усі ті процеси, що їх здійснює організація для досягнення основної (основних) мети (цілей) діяльності [22]. Слід зазначити, що за межами визначення залишились питання створення в межах організації структури, функціонування якої спрямовано на досягнення мети (цілей).

Згідно з О. Б. Бойком, організаційний механізм слід вважати важливою складовою впливу на ефективність діяльності організації, оскільки він, за твердженням автора, поєднує в собі технічний, економічний, виробничий і соціальний аспекти діяльності, а також регламентує внутрішні виробничі зв'язки [12].

О. І. Гарафонова розглядає організаційний механізм досить узагальнено, наголошуючи на тому, що це система методів, способів і прийомів формування й регулювання відносин об’єктів із внутрішнім і зовнішнім середовищем [24]. Воночас, доведення того, що це система, немає.

Авторське визначення поняття «організаційний механізм» як цілеспрямованого розроблення і впровадження систем, процесів і структур в організації, що сприяють досягненню її цілей, варіюються і слугують для впорядкування комунікації, для сприяння ефективному ухваленню рішень і оптимізації розподілу ресурсів [227].

Інший авторський колектив вважає, що організаційний механізм – це система, призначена для практичного здійснення керівництва й досягнення поставлених цілей. Вона має визначену структуру, методи, важелі, інструменти впливу на об’єкт управління з необхідним нормативно-правовим та інформаційним забезпеченням [93].

Здійснений аналіз дає підстави для висновку: наведені авторські визначення, що характеризують організаційний механізм, за низкою ознак збігаються і формують загальне його поняття. На підставі цих визначень, запропоновано під поняттям «організаційний механізм» щодо публічного управління розуміти сукупність норм, процедур, правил, способів взаємодії, важелів та інших інструментів, що мають застосування в чинному нормативно-правовому полі держави й забезпечують утворення у складі органів публічного управління потрібної (потрібних) організаційної (організаційних) структури (структур), функціонування якої (яких) спрямоване на виконання розроблених планів досягнення визначених цілей.

Тож під організаційним механізмом відносно забезпечення розвитку сільських територій із позиції публічного управління слід розуміти сукупність норм, процедур, правил, способів, важелів та інших інструментів, що мають застосування в чинному нормативно-правовому полі держави й забезпечують утворення у складі органів публічного управління потрібних організаційних структур із нормованим функціонуванням, спрямованим на виконання

розроблених планів задля досягнення визначених цілей із розвитку сільських територій.

Формуючи організаційний механізм для реалізації контуру самоорганізації, органи публічного управління мають враховувати створення запропонованих інституцій, через які передбачено реалізовувати складові елементи контуру самоорганізації.

Реалізацію запропонованих механізмів буде розглянуто на прикладі Черкаської області.

1.4. Аналіз зарубіжного досвіду забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації

З огляду на євроінтеграційний рух України, на її отримання 23.06.2022 р. статусу кандидата на членство в ЄС [62], а також на Європейську хартію місцевого самоврядування [44], ратифіковану Законом України № 452/97-ВР від 15.07.1997, актуальною є потреба дослідження зарубіжного досвіду із забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації з можливістю його використання в України.

Якщо розглянути підхід до забезпечення розвитку сільських територій, наприклад, у такій розвиненій у сільськогосподарській сфері країні, як США, то слід звернути увагу на домінування принципів державної підтримки процесу розвитку сільських територій у межах програми фінансування стратегічного економічного й суспільного розвитку (SECD). SECD підтримує проєкти, спрямовані на просування й реалізацію стратегічних планів громадських інвестицій. Ці плани використовують унікальні сильні сторони сільських громад для досягнення процвітання. Міністерство сільського господарства США допомагає фінансувати ці проєкти для забезпечення процвітання громади, використовуючи активи громади, виявляючи ресурси, залучаючи партнерів і федеральне, державне, місцеве чи приватне фінансування [285]. Також домінує ідеологія, згідно з якою прийнятною є

ситуація, коли сільські жителі самостійно, максимально використовуючи власні ресурси, розвивають територію за консультативно-інформаційної допомоги держави. До системних напрямів підтримки розвитку сільських територій у США слід віднести: економічний розвиток цих територій, стимулювання створення й розвитку бізнесу [280]; активну реалізацію інфраструктурних проєктів (житлові програми, інфраструктура водопостачання й каналізації, інфраструктура електроживлення, мережі телекомунікацій тощо); активну підтримку людського ресурсу, зокрема і всебічний розвиток системи освіти, професійної підготовки, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства тощо); реалізацію програм допомоги незаможним як спосіб боротьби з бідністю тощо [281; 252; 272; 286].

Активно розвиває сільські території Австралія – велика сільськогосподарська країна. Розвиток сільських районів передбачає поліпшення якості життя й економічного добробуту людей, що живуть у сільських районах, часто відносно ізольованих і малонаселених. Розвиток сільських територій традиційно було зосереджено на експлуатації природних ресурсів – сільського й лісового господарства. Однак сільські райони змінилися через зміни в глобальних виробничих мережах та урбанізацію. Для розвитку сільських територій вирішальне значення мають освіта, підприємництво, фізична й соціальна інфраструктури. Розвиток сільських територій також зосереджено на економічних стратегіях, заснованих на місцевих джерелах. На відміну від міських територій, що мають багато спільного, сільські райони дуже відрізняються один від одного.

Стратегія «Цифрові основи сільського господарства», ухвалена в Австралії 2022 р., заклала підвалини для розвитку й широкого впровадження цифрових технологій у сільському господарстві [265]. Регіональну програму «Регіональні округи та партнерства» (rPPP) уряду Австралії спрямовано на підтримку інвестицій, що перетворюють регіональну, сільську й віддалену Австралію на основі принципів об'єднання регіональних територій, економіки, що зростає, та обслуговування спільнот. На відміну від

традиційних програм грантів, rPPP зосереджуватиметься на партнерському підході, об'єднуючи уряди й спільноти для створення регіональних ділянок, адаптованих до місцевих потреб, на підставі спільного розуміння способу зв'язку цієї ділянки з регіоном [275]. Програми прямої допомоги (DAP) охоплюють низку секторів – освіту, охорону здоров'я, водопостачання й санітарію, захист довкілля, підтримку людей з обмеженими можливостями, економічні засоби для існування, продовольчу безпеку і права людини [241].

Розвиток сільської економіки в Індії є одним із найважливіших чинників зростання економіки, значною мірою заснованої на сільському господарстві. Переважна частина населення країни (75%) проживає в сільських районах. В Індії сільське господарство забезпечує майже 20% валового внутрішнього продукту. Уряд Індії запланував низку програм розвитку сільських районів і стимулювання зростання сільського господарства. За минулі роки в розвитку сільських районів Індії дещо змінились акценти, підходи, стратегії і програми. Завдяки цим змінам, розвиток сільських територій набув нового розуміння й ставлення. Участь людей вважають однією з найбільш засадничих передумов успішного процесу розвитку і в методологічному, і у філософському сенсах. Важливим завданням є залучення до планів різних груп сільських жителів. Розвиток сільських районів спрямовано на поліпшення якості життя сільських жителів за рахунок скорочення бідності через реалізацію програм самозайнятості й оплачуваної зайнятості, через забезпечення сільських жителів питною водою, електрикою, дорожнім сполученням, медичними, житловими й освітніми установами, через зміцнення громадської інфраструктури тощо [289].

Відтік населення з сільської місцевості є великою проблемою Європейського Союзу. Міста ростуть, сільські райони порожніють – таким є розвиток подій уже багато років у багатьох європейських країнах. За даними органу ЄС Євростату, в період від 2015 р. до 2020 р. у 355 із 406 переважно сільських регіонів ЄС зареєстровано більше еміграції, ніж імміграції. Зокрема, скоротилась кількість молоді та людей працездатного віку. Однак кількість

людей віком 65 років і старше зростала в середньому на 1,8% щороку. В сільській місцевості зростають кількість вакансій і відчуття відставання. Залізничні лінії стоншуються й закриваються, інфраструктуру не оновлюють, цифровізацію ігнорують.

ЄС визнає це й намагається приборкати відтік із сільських районів за допомогою таких програм фінансування, як «Пакт про сільські райони» та «План дій ЄС для сільських районів». 2021 р. було погоджено «Бачення сільських районів ЄС». Багато грошей спрямовано на відродження занедбаних місць [255].

З метою сприяння конкурентоспроможності, стійкості й диверсифікації сільських територій було створено Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських районів (EAFRD), що фінансує європейську політику розвитку сільських районів. Основна мета EAFRD – сприяти збалансованому розвитков сільських районів Європи. EAFRD підтримує різноманітні заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, на заохочення економічної диверсифікації, на сприяння сталому управлінню природними ресурсами, на зміцнення місцевих продовольчих ланцюжків, на сприяння інноваціям та на покращення якості життя в сільських громадах. Конкретні пріоритети EAFRD визначено в програмах розвитку сільських районів, що їх розробила кожна держава – учасниця ЄС. Ці програми враховують потреби й особливості кожної країни та регіону відповідно до загальних цілей ЄС [245; 261].

Другий компонент Спільної сільськогосподарської політики – політика розвитку сільських районів – доповнює політику підтримки доходів першого компонента, фінансованого з Європейського фонду сільськогосподарських гарантій (EAGF), який підтримує сільськогосподарські ринки та прямі виплати фермерам.

Таким чином, у країнах ЄС розвиток сільських територій спрямовано на забезпечення належного рівня життя населення. Водночас слід зазначити, що

економічні аспекти життєдіяльності європейського села загалом є багатофункціональними, хоча й мають свої відмінності в кожній країні.

Політику розвитку сільських територій, наприклад, у Німеччині значною мірою визначається федеральні землі та місцеві ініціативні групи. Проєкти часто фінансують коштами ЄС. Муніципальні структури в сільській місцевості різних федеральних земель дуже різняться, що впливає на фінансування муніципальних завдань [259].

Зміцнення сільських територій як економічно, екологічно та соціально стабільних і привабливих житлових просторів є важливим завданням Федерального міністерства продовольства й сільського господарства (BMEL) та Європейського Союзу (ЄС). Сільські райони Німеччини дуже різні. Існують значні відмінності в щільності населення, у віддаленості від великих міст, у сільськогосподарському використанні та в соціально-економічній ситуації. Це означає, що сільські райони зіштовхуються з зовсім різними проблемами, навіть якщо питання демографії, забезпечення державних послуг чи структурних змін унаслідок цифровізації є однаково важливими для всіх. Для Німеччини розвиток сільських територій означає стале поліпшення умов життя в сільській місцевості, а також просування й підтримку сіл і регіонів у різних сферах. Важливим інструментом BMEL для поліпшення умов життя в селах і в муніципалітетах є Федеральна програма розвитку сільських територій і створення регіональної вартості (BULE+). За допомогою BULE+ BMEL тестує інноваційні концепції розвитку сільських районів задля поширення успішних рішень в усій країні [258; 260].

Відносячи сільське господарство до стратегічного сектору, сільськогосподарська політика впродовж останніх десятиліть сприяла перетворенню сільських районів Франції на продуктивні сільськогосподарські райони. План Franceuralités, оголошений 15.06.2023 р. у Франції, спрямовано на відповідне реагування на потреби сільських районів. Цей план є результатом процесу оцінювання, розпочатого в липні 2022 р. в межах Сільської програми. Результати цього оцінювання призвели до створення

«Французьких сільських мешканців» унаслідок співпраці уряду й місцевої влади. Його метою є поліпшення повсякденне життя французів – жителів сільської місцевості [246].

Національна програма розвитку сільського господарства і сільських районів Франції (PNDAR) допомагає спрямувати дії суб'єктів, що займаються розвитком сільського господарства й сільських районів, на досягнення пріоритетних цілей французького сільського господарства за допомогою спеціального фінансового інструменту – Спеціального рахунку розвитку сільського господарства і сільських районів (CASDAR). Він пов'язаний із європейською, національною та регіональною політикою і з галузевими планами, що їх розробили міжпрофесійні організації. PNDAR підтримує багаторічні програми розвитку сільського господарства й сільських районів, що їх створили для всіх програм декілька типів організацій, визнаних Міністерством сільського господарства і продовольства [262].

2023 р. оголошено про план «Франція в сільській місцевості». Програму «Райональна Франція» побудовано навколо чотирьох основних вісей: дальша підтримка сільських муніципалітетів у реалізації їхніх проєктів завдяки запускові нової програми ANCT під назвою «Села майбутнього»; визнання й винагородження внеску сільських територій в екологічне планування, зі збільшенням суми гранту на збереження біорозмаїття з €40 до €100 млн; забезпечення розв'язання повсякденних проблем сільських жителів за допомогою конкретних і негайних заходів; підтримування зони відродження сільської місцевості (ZRR) [247].

Цікавим для України є досвід найближчої сусідки – Польщі. В сільський місцевості проживає близько 15 млн осіб, тобто 38% усього населення Польщі. Згідно з даними Євростату, від 2008 р. до 2018 р. кількість мікропідприємств у Польщі в сільській місцевості зросла більш ніж на 20%, що свідчить про її розвиток і зміцнення. Розвиток підприємництва в сільських регіонах є джерелом можливостей для економіки, він передбачає поступове перетворення сільських територій у Польщі на ландшафт, що сприяє

економічному зростанню. Місцеві жителі та громади дедалі більше усвідомлюють потенціал і цінність своїх ресурсів, культури і традицій, творчо використовуючи їх для зміцнення своєї економіки й підтримки життєздатності регіону. Приклади таких ініціатив варіюються від невеликих агротуристичних підприємств до стартапів у галузі сільськогосподарських технологій. Ці підприємства сприяють диверсифікації сільської економіки, збільшенню перспектив працевлаштування на місцевому рівні, підтримці соціально-економічної інтеграції, а отже, сповільненню тенденції міграції до міст [273].

У країні розвинена й має практичну реалізацію Концепція служіння громадянам, результатом якої стала висока ефективність гмінного самоврядування. Позитивні результати польської адміністративно-територіальної реформи було отримано через розумну й послідовну державну підтримку. Ця підтримка має різні форми прояву. Головними є забезпечення розподілу публічних доходів відповідно до обсягу завдань і повноважень гмін і наявність розроблених державних соціальних стандартів, відповідно до яких на потреби всіх верств населення країни за основними соціальними напрямами – утримання соціально незабезпечених, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення тощо – надають певні кошти [235].

Водночас, загальна ситуація щодо стану сільських територій має свої проблемні питання: урбанізація сільських територій робить дихотомічний поділ на міські та сільські райони дедалі анахронічнішим, а дедалі більше різноманіття означає, що нинішній простий підхід до поділу чи характеристик сільських територій більше не відповідає реальності; село старіє: від 2020 р. кількість людей постпрацездатного віку в селі незмінно перевищуватиме чисельність населення передпрацездатного віку; 60% гмін мають негативний міграційний баланс і лише 40% гмін мають позитивний міграційний баланс; фактичне виробництво й конкурентоспроможні можливості сільського господарства значно залежать від аграрної структури, що багато в чому визначає можливості впровадження сучасних технологічних рішень, необхідних для реалізації запланованих змін у межах Європейського

«Зеленого курсу»; національна політика не давала змоги достатньою мірою заповнити наявний фінансовий розрив і скоротити дистанцію в розвиткові між сільськими районами та містами й приміськими районами; сучасний розвиток сільських територій, що його багато в чому визначають європейська аграрна політика, інтеграційні процеси й технологічні досягнення, дає змогу багатьом селам підвищити свій економічний рівень, але водночас викликає обґрунтовані побоювання з приводу втрати своєї ландшафтної ідентичності й нівелювання місцевої специфіки; обмежений доступ до капіталу, низька технологічна інфраструктура й необхідність навчання потрібній кваліфікації, як і раніше, є бар'єрами для підприємців із сільської місцевості [269; 270; 273].

План розвитку сільських територій Польщі, підтриманий ЄС, спрямований: на сталий розвиток польських ферм, переробного сектору й на поліпшення умов життя і праці в невеликих сільських містах; на реалізацію заходів, що стимулюють ділову активність через створення й розвиток підприємницької діяльності в сільській місцевості; на реалізацію концепції «розумних сіл», метою якої є використання знань чи інновацій для пошуку рішень, зокрема: в питаннях поліпшення якості життя, обмеження депопуляції, несприятливих демографічних тенденцій, поліпшення якості місцевих послуг чи безпеки, поваги до місцевого довкілля, недостатньої кількості робочих місць або цифрового виключення [271].

Загалом, кошти на підтримку польського сільського господарства й розвитку сільських районів, заплановані в «Стратегічному плані загальної сільськогосподарської політики на 2023-2027 роки» (CAP PS 2023-2027), становлять €25,2 млрд. Підтримку в межах CAP PS 2023-2027 адресовано фермерам і їхнім групам, органам місцевого самоврядування, підприємцям і жителям сільської місцевості [268].

Здійснене дослідження міжнародного досвіду, особливо специфіки європейських країн, що є членами ЄС, вказує на необхідність розробки і практичного провадження цілеспрямованої політики розвитку сільських

територій в Україні, заснованої на ефективній взаємодії влади й територіальних громад.

Висновки до розділу 1

1. За результатами здійсненого аналізу стану розвитку сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень, слід наголосити, що цей розвиток, що відбувався в Україні в період від 2014 року до початку широкомасштабної агресії рф проти України (24.02.2022), не отримав потрібних науково обґрунтованих засадничих важелів у вигляді відповідної сукупності специфічних принципів і механізмів, на яких мало базуватися забезпечення такого розвитку в умовах децентралізації владних повноважень, що підтверджують наявні факти, відображені в низці нормативно-правових актів.

2. У результаті здійсненого дослідження теоретико-методологічних підходів до забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації, як об’єкту публічного управління, вдосконалено:

- зміст поняття «сільська територія», під яким запропоновано розуміти організаційно-територіальну одиницю самоврядування з офіційно встановленими просторово-адміністративними межами, що розташована поза міськими населеними пунктами, має низьку щільність населення з традиційним сільським укладом життя і власними історичними й культурними коренями, має сільськогосподарські й інші угіддя, є багатофункціональним соціально-просторовим утворенням, що функціонує як синергетична єдність людського, природного й економічного потенціалів;

- зміст поняття «розвиток сільської території», під яким запропоновано розуміти міждисциплінарний процес системних якісних змін (якісного вдосконалення) складових сільської території, що відбувається у просторі впродовж визначеного періоду часу, має негативний зворотний зв’язок і спрямований на: підвищення якості життя сільського населення; охорону та

збереження природних ресурсів у сільській місцевості; диверсифікацію та інноваційний розвиток сільської економіки; вдосконалення системи й методів управління сільськими територіями; покращення освіти й інформаційно-консультаційного забезпечення;

- зміст поняття «публічне управління розвитком сільських територій», під яким запропоновано розуміти узгоджену за процедурами й часом спільну діяльність органів державного управління, органів місцевого самоврядування, а також представників приватного сектору й інститутів громадянського суспільства в межах визначених українським законодавством повноважень і функціональних обов'язків щодо вироблення, ухвалення й реалізації управлінських рішень, спрямованих на досягнення цілей розвитку сільської території.

3. Актуалізовано формування управлінських рішень органами публічного управління щодо забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації на принципах теорії самоорганізації (зокрема принципи «цілеспрямованості», «реальності», «адаптації», «збереження свободи вибору», «стійкості за ефективністю», «своєчасності», «реалізованості», «системності» й «регуляризації»), на основі яких уперше обґрунтовано модель організації публічного управління розвитком сільських територій із контуром самоорганізації в умовах децентралізації.

4. Вдосконалено зміст поняття «механізм забезпечення розвитку сільських територій» щодо публічного управління, під яким запропоновано розуміти сукупність засобів, методів, процедур і правил, що їх застосовують у чинному нормативно-правовому полі держави органи публічного управління у визначений спосіб щодо формування потрібних умов через розроблення і впровадження сукупності необхідних заходів у інтересах ефективної реалізації спільно ухвалених управлінських рішень, спрямованих на досягнення визначених цілей розвитку сільських територій із запланованою ефективністю. З його врахуванням обґрунтовано зміст механізмів (правовий,

інституційний, організаційний) забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації.

5. Вивчення наявного досвіду зарубіжних країн із розвитку сільських територій створює для України можливості запозичення міжнародного досвіду, що може в перспективі сприяти розв’язанню низки питань забезпечення розвитку сільських територій на регіональному й на державному рівнях.

РОЗДІЛ 2
АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

2.1. Правовий механізм забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації

Правовий механізм є базовим у системі механізмів розвитку сільських територій. Він закладає концептуальні, стратегічні, програмно-тактичні, процедурні й цільові засади та визначає *правову доктрину* розвитку сільських територій.

У традиції міжнародного права нормативно-правове регулювання розвитку сільських територій базується на підтримці сільського господарства й, водночас, на подоланні моноспеціалізації економіки сільських громад. Від кінця 2000-х років у політиці ООН новим пріоритетом розвитку сільських територій стає людиноцентричний підхід, за якого зайнятість сільського населення й захист його прав є ключовою метою регулювання. Відповідно, 2008 року Міжнародна організація фермерів «La Vía Campesina», що об'єднує організації дрібних і середніх виробників сільських територій із понад 80 країн, ініціювала розроблення проєкту Декларації прав селян – жінок і чоловіків. Лише 2018 року після численних обговорень на сесіях Генеральної Асамблеї ООН ухвалено Декларацію про права селян та інших людей, що працюють у сільській місцевості (спрощено – Декларацію прав селян). Декларація визначає права селян щодо справедливості, рівності, зокрема й гендерної, доступності природних ресурсів, громадських і політичних свобод, праці, продовольчого суверенітету, землеволодіння, насіння, біорозмаїття, чистої води, охорони здоров'я, соціального забезпечення, житла, освіти, традиційних проявів культури [288]. Цей перелік прав підкреслює значущість підтримки населення сільських територій, у системі її пріоритетів увиразнено

усунення різних форм дискримінації, низького добробуту, адже саме від праці населення сільських територій залежить продовольча безпека країни.

Україна під час голосування за ухвалення Декларації прав селян утрималась, хоча на проміжних етапах її підтримувала. Від української сторони до процесу підтримки декларації активно долучалась Громадська спілка «Українська мережа сільського розвитку». 2021 рокуі до Верховної Ради України надходили запити щодо ратифікації Декларації, з огляду на необхідність визнання *фундаментального права селян на землю*.

Цей приклад показав, що *правове регулювання розвитку сільських територій в Україні є суб'єктивованим через питання доступу до природних і земельних ресурсів*. Тож актуальною науковою проблемою є дослідження правового механізму забезпечення розвитку сільських територій в Україні зі з'ясуванням:

- правової доктрини регулювання, тобто його загальної мети;

- основних напрямів регулювання (сфер, об'єктів, завдань);

- ієрархії нормативно-правової бази з визначенням можливостей регіонів і громад реалізувати політику розвитку сільських територій в умовах децентралізації.

Правове регулювання розвитку сільських територій в Україні здійснюється на основі *конституційних положень.* Конституція України закладає базові права на землю, відповідно – на землекористування й на містобудівну діяльність задля забезпечення сталого розвитку територій.

Основні положення Конституції України щодо сільських територій можна розподілити так [67]:

1) у частині формування системи адміністративно-територіального устрою України:

- визначення сіл як адміністративно-територіальної одиниці разом з АР Крим, областями, районами, містами, районами в містах і селищами (стаття 133);

- визначення територіального устрою на засадах єдності, цілісності, централізації і децентралізації, збалансованого розвитку різних територій, зокрема й сільських (стаття 132);

2) у частині врядування:

- право місцевого самоврядування на рівні окремих сільських громад чи їх добровільних об'єднань (стаття 140);

- особливості місцевого самоврядування в частині формування сільських рад, виборів депутатів, сільського голови, створення органів самоорганізації (статті 140-141);

3) в частині забезпечення розвитку сільських громад:

- розроблення й реалізація програм соціально-економічного та культурного розвитку (стаття 143);

- бюджетне планування й виконання бюджетів (стаття 143);

- формування місцевої системи оподаткування на основі національного законодавства (стаття 143);

- проведення місцевих референдумів (стаття 143);

- створення й ліквідація комунальних підприємств, управління комунальним майном і можливість об'єднання об'єктів комунальної власності з іншими громадами на договірній основі (статті 142-143);

- розв'язання інших локальних проблем відповідно до регламентованих на національному рівні повноважень (стаття 143);

4) у частині реалізації прав на землю:

- визначення землі як національного багатства під охороною держави (стаття 14);

- гарантування прав на землю, що їх можуть набувати й реалізувати держава, юридичні особи й окремі громадяни (стаття 14);

- визначення землі в переліку матеріальної та фінансової основи здійснення місцевого самоврядування (разом із рухомим і нерухомим майном, доходами місцевих бюджетів, природними ресурсами, що перебувають у власності громад тощо) (стаття 142).

У контексті забезпечення розвитку сільських територій найважливішою є стаття 143 Конституції України, яка визначає основні напрямки місцевої політики в цій сфері.

Конституція закладає базові напрямки розвитку сільських територій в Україні, детальніше регулювання яких забезпечує спеціальне законодавство. Оскільки законодавство включає розгорнену систему нормативно-правових документів, пропонуємо його систематизувати за блоками, представленими в табл. 2.1.

Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає села як адміністративно-територіальну одиницю устрою: села чи їх добровільні об'єднання формують територіальні громади (стаття 1) [127]. Закон також деталізує особливості врядування сільських громад через формування виконавчих органів рад і органів самоорганізації населення. Важливими є положення статті 5 про те, що систему місцевого самоврядування формують територіальні громади, голови й органи місцевого самоврядування. Це означає, що сільські територіальні громади, сільські голови та виконавчі органи сільських рад є складовими системи місцевого самоврядування в Україні.

Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» містить широке коло положень про співпрацю органів місцевого самоврядування з іншими громадами й підприємствами. Детальніше ці аспекти розглянемо в п. 2.2, аналізуючи інституційні та організаційні механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації.

Участь сільських громад у процесах децентралізації та утворення територіальних громад на засадах добровільного об'єднання регламентує Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [110]. Закон визначає можливості входження сільських громад до складу міських, селищних і сільських, залежно від статусу адміністративного центру.

Таблиця 2.1

Правова система регулювання розвитку сільських територій в Україні: авторський підхід до компонування

Сільські території в системі адміністративно-територіального устрою: - Конституція України (1996). - Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997). - Закон України «Про Генеральну схему планування території України» (2002). - Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015). - Закон України «Про дерадянізацію порядку вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» (2023). - Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» (2020) – визначення переліку районів і територіальних громад України. - Наказ Міністерства розвитку громад та територій «Про затвердження Кодифікатора адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад» (2020).	*Сільські території як суб'єкти самоврядування:* - Закон України «Про органи самоорганізації населення» (2001). - Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (2004). - Бюджетний кодекс України (2010) – місцеві бюджети. - Податковий кодекс України (2010) – місцеві податки і збори. - Закон України «Про співробітництво територіальних громад» (2014). - Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» (2020); - Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (2001, новий 2023). - Законодавство з стимулювання індивідуального житлового будівництва на селі.
Сільські території як суб'єктивовані об'єкти державної політики: - Закон України «Про засади державної регіональної політики» (2015). - Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки (2020, актуалізація – 2023), пріоритетний напрям «Розвиток сільських територій». - Галузеве законодавство в сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, спорту, що визначає повноваження органів місцевого самоврядування сільських територій.	*Сільські території як суб'єкти реалізації права на землю та землекористування:* - Земельний кодекс України (2001). - Закон України «Про землеустрій» (2003). - Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» (2004). - Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» (2004). - Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» (2011). - Закон України «Про Державний земельний кадастр» (2012). - Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель» (2020). - Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» (2020).

Джерело: авторське узагальнення

2020 року Верховна Рада України ухвалила постанову, що затвердила перелік районів і територіальних громад в Україні після завершення процесу *добровільного об'єднання громад* [144]. Було утворено 1469 громад, без урахування громад окупованої АР Крим, громади м. Києва та Чорнобильської зони відчуження. Важливим моментом було затвердження нового Кодифікатора адміністративно-територіальних одиниць і територій територіальних громад (КАТОТТГ), що фактично є національним реєстром громад і слугує основою для їхнього обліку й акумулювання різної інформації.

В контексті цього дослідження важливо розуміти, якою є частка сільських територіальних громад у загальній кількості утворених під час добровільного об'єднання. Україна належить до числа європейських держав із відносно високою часткою сільського населення: середнє значення за 1960-2022 роки – 30%, тоді як у країнах ЄС – близько 24%. Щоправда, у 12-ти країнах ЄС частка сільського населення перевищує середньо-український показник. Зокрема, в Польщі вона сягає майже 40%, що актуалізує проблему депопуляції сільського населення в Україні [282].

Попри те, що частка сільського населення в Україні становить близько 30%, частка сільських населених пунктів сягає 91,1% від усіх адміністративно-територіальних одиниць низинного рівня (в Черкаській області показник вищий – 96,5%) (рис. 2.1(а)). Однак аналіз частки сільських територіальних громад дає об'єктивнішу інформацію щодо їхньої функціональності. В умовах демографічної кризи, масової еміграції внаслідок повномасштабної війни загострюється проблема *зникнення сіл*. Ще 2021 року експерти вебресурсу «Zemliak.com» проаналізували дані Державного реєстру виборців України і виявили понад 500 «мертвих» сіл, без жодного жителя. Черкаська область посіла 8 позицію цього негативного рейтингу, тут виявлено 22 села без жителів (найгірша ситуація в Полтавській області – 79 сіл, у Сумській – 73, в Чернігівській – 53, в Кіровоградській – 48, у Дніпропетровській – 40, у Харківській – 36, у Житомирській – 28) [77]. Поглиблюють проблему наявність невизначеної кількості громад із населенням старечого віку,

руйнування багатьох поселень унаслідок бойових дій і ракетних обстрілів. Аналіз структури створених територіальних громад показує, що в Україні частка сільських громад становить 42,5% (у Черкаській області – 60,6%, див. рис. 2.1(б)). Окрім того, сільські громади увійшли до складу міських і селищних. Водночас, показник сільських територіальних громад засвідчує збереження вагомості сільських територій для соціально-економічного розвитку України в окремих регіонах, що підтверджує переважання їхньої кількості, яку важливо трансформувати в якісні результати. Регіони з переважанням сільських територіальних громад, як-от Черкаська область, мають реалізувати специфічну політику розвитку сільських територій, засновану на ефективному використанні потенціалу сільськогосподарського виробництва, туристичної діяльності та інших сфер господарювання, притаманних сільському укладові життя.

Таким чином, Конституція України й інше спеціальне законодавство визначають сільські громади як адміністративно-територіальні одиниці, що можуть об’єднуватись і реалізувати різні напрямки діяльності в конкретизованому правовому полі. Водночас, сільські громади в державній політиці виокремлено як території з підвищеною вразливістю, що потребують додаткового захисту. У зв’язку з цим, в окремому блоці правового регулювання визначено *законодавство, що стратегує розвиток сільських територій як суб’єктивованих об’єктів державної політики* (див. табл. 2.1). Сформульоване поняття «суб’єктивовані об’єкти» означає, що центральні органи влади визначають статус сільських територій із позицій критеріїв виокремлення, особливостей врядування й розвитку, потреби підтримки, але водночас визначають і їхні повноваження, забезпечуючи розвиток у чіткій управлінські вертикалі.

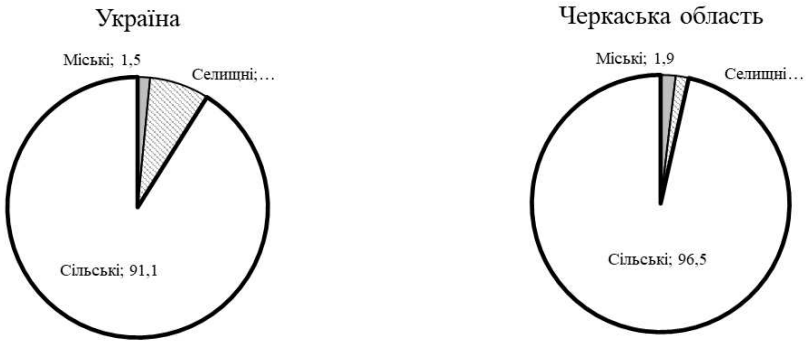

а) структура населених пунктів України за типом поселень, 2021 рік, %

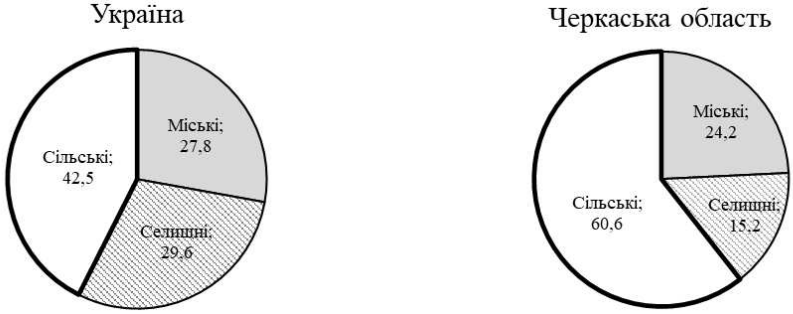

б) структура територіальних громад України за типом поселень, 2021 рік, %

Рис. 2.1. Актуальна структура територіальних громад за типом населених пунктів в Україні і Черкаській області, %

Джерело: [91]

Цей законодавчий блок включає галузеве законодавство, що регламентує повноваження органів місцевого самоврядування сільських територій в основних сферах розвитку (це законодавство в сферах освіти, охорони здоров’я, соціального захисту, культури і спорту, описане в одному з досліджень [4, с. 18-19]), а також державні концепції, стратегії та цільові програми.

Засадничим є Закон України «Про засади державної регіональної політики», що регламентує порядок розроблення стратегій, програм, проєктів розвитку територіальних громад. Закон підтверджує суб’єктність громад,

зокрема сільських, у сфері державної регіональної політики, надаючи їм повноваження [111]:

- подання рекомендацій до національних і регіональних стратегій розвитку регіонів;

- затвердження місцевих стратегій, планів розвитку й відновлення;

- участі у створенні агенцій регіонального розвитку.

Закон визначає сутність регіонального розвитку як синергії позитивних змін соціального, економічного, гуманітарного, екологічного та ін. характеру, окреслюючи таким чином пріоритети стратегування розвитку громад, зокрема й сільських.

Закон визначає базові функціональні типи територій, поміж яких «території з особливими умовами для розвитку» і «території сталого розвитку», що безпосередньо стосується територій сільського типу.

Закон України «Про засади державної регіональної політики» пріоритезує значення стратегування в системі правового механізму забезпечення розвитку сільських територій і вказує на переваги стратегування розвитку громад в умовах децентралізації.

В Україні досвід *стратегування регіонального розвитку* розпочався від 2006 року, правовою основою чого стала затверджена 2001 року Концепція державної регіональної політики [126]. Відтоді було реалізовано 3 державні стратегії, кожна стратегія різнобічно порушувала проблематику розвитку сільських територій. Для визначення ступеня ефективності і для простеження еволюції пріоритетів, у табл. 2.2 виокремлено цілі й завдання щодо розвитку сільських територій.

У першій стратегії регіонального розвитку, ухваленій 2006 року, було задекларовано впровадження генеральної схеми планування територій і необхідність укрупнення сільських громад задля забезпечення їхньої «економічної самодостатності». Надалі ця ідея трансформувалась у концепт «спроможності громад», активно впроваджуваний упродовж періоду реформи децентралізації від 2014 року.

Таблиця 2.2

Цілі й завдання розвитку сільських територій у стратегуванні регіонального розвитку в Україні: ретроспективний аналіз

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року (2006 рік ухвалення)	Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (2014 рік ухвалення)	Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки (2020 рік ухвалення і 2023 рік актуалізації)
Ціль «Підвищення конкуренто-спроможності»: - розвиток сільського туризму; - розвиток комунікаційної (Інтернет-) інфраструктури, особливо в сільській місцевості.	Ціль «Підвищення конкурентоспроможності»: Завдання «розвиток сільської місцевості»: - державна підтримка розбудови інфраструктури; - державна підтримка сільськогосподарських виробників; - підвищення доданої вартості сільськогосподарської продукції; - диверсифікація економічної діяльності та зайнятості; - підвищення привабливості проживання, особливо для молоді.	Ціль «Формування згуртованої держави»: Напрям «розвиток сільських територій»: - розбудова інфраструктури водо-забезпечення, транспорту, Інтернет-зв'язку, медицини, культури; - розбудова інфраструктури туризму; - підтримка фермерських та ін. кооперацій; - підтримка малого й середнього бізнесу; - покращення якості освітніх послуг; - покращення цифрової грамотності населення.
Ціль «Створення інституціональних умов регіонального розвитку»: Завдання щодо створення децентралізованої моделі організації влади. Завдання щодо розширення повноважень та економічної самостійності громад. Завдання реформи системи місцевого самоврядування: - удосконалення механізму земельної іпотеки.	Ціль «Територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток»: Завдання «підвищення стандартів життя в сільській місцевості»: - покращення благоустрою; - розвиток збалансованої соціальної інфраструктури; - залучення в систему захищеності зайнятих в особистих селянських господарствах; - пільгове кредитування індивідуальних забудовників.	Напрям «Протидія кризам сільських територій у несприятливих умовах»: - диверсифікація сільськогосподарського виробництва; - створення переробних сільськогосподарських підприємств; - підтримка переселення сімей.
		Напрям «Інтеграція внутрішньо переміщених осіб»: - реалізація житлових програм для створення умов проживання.
	Інші пріоритети: - підтримка зеленого туризму; - розробка Концепції розвитку сільських територій.	Напрям «Посилення соціальної захищеності ветеранів війни та членів їх сімей»: - створення умов для проживання.

Джерело: [112-114]

Стратегія регіонального розвитку до 2015 року не виокремлювала завдання щодо сільських територій, однак у обґрунтуванні положень актуалізувала низку проблем – депопуляції сільського населення, транспортної логістики (було зазначено, що 30% автомобільних доріг сільських територій не мають твердого покриття), комунікаційної інфраструктури (було вказано, що темпи її розвитку на сільських територіях у 2,6 рази нижчі, ніж на міських) тощо.

Наступна Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року виконала важливу роль у впровадженні трирівневої системи адміністративно-територіального устрою України зі зміцненням фінансової основи місцевого самоврядування (бюджетна децентралізація). Щодо стратегування сільських територій, то в цій стратегії, на відміну від попередньої, було конкретизовано завдання для розвитку українського села (див. табл. 2.2). Важливим положенням стратегії був акцент на необхідності розмежування заходів підтримки сільського господарства й розвитку сільських територій. Отже, економіку сільських територій не було зведено до сільського господарства й сільського (зеленого) туризму. Через таке «розмежування» вперше оприявнився людиноцентричний підхід до стратегування – покращення якості середовища проживання людини й суспільства.

Одним із пріоритетів Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року було розроблення *Концепції розвитку сільських територій*. 2017 року було ухвалено концепцію і План заходів з її реалізації. Концепція визначила пріоритет розвитку сільських територій через [142]:

- економіко-діяльнісні цілі – диверсифікацію економіки, підвищення дохідності економічної діяльності, охорону й відновлення природних ресурсів;

- соціокультурні цілі – покращення умов життя, збереження культурної ідентичності населення;

- управлінські цілі – розширення можливостей громад у розв'язанні локальних проблем, гармонізацію законодавства з підходами ЄС.

Концепція заклала цілі на період до 2025 року. Зокрема, такі, підкріплені конкретними показниками:

- зниження рівня смертності населення до 13,1 осіб на 1000 жителів (до рівня міського);

- створення робочих місць із досягненням показника 1 млн;

- збільшення чисельності зайнятого населення в 1,5 рази;

- підвищення частки доходів домогосподарств від самозайнятості й підприємництва до 15%;

- підвищення частки сертифікованих органічних сільськогосподарських угідь до 7%.

Упродовж 2017 – 2021 років Концепцію було реалізовано, й Міністерство аграрної політики та продовольства України звітувало про виконання плану заходів [61]. Втім, системного моніторингу реалізації Концепції не було здійснено. Закладених цільових індикаторів не було відстежено. Для прикладу, проаналізуймо показник підвищення *частки доходів домогосподарств від самозайнятості й підприємництва*, що його в Концепції визначено на рівні 15%. Це важливий індикатор, що поєднує людиноцентричний підхід до розвитку сільських територій і водночас пріоритезує проактивні заходи підтримки у справі підвищення економічної самостійності сільських територій.

Станом на вересень 2023 року найновіші доступні дані з обстежень доходів і витрат домогосподарств в Україні належать до 2020 року. Попри певну вже задавненість, цей рік належить до активного періоду реалізації Концепції від 2017 року. На рис. 2.2(б) порівняно показники за 2016 і 2020 роки, що засвідчують зростання частки доходів домогосподарств від самозайнятості й підприємництва лише до 5%. Натомість зауважено зростання в частці грошових доходів домогосподарств сільських територій – заробітної плати (див. рис. 2.2(а)). Це означає, що зайнятість сільського населення

забезпечують переважно міські агломерації. Залишається низькою і далі скорочується дохідність сільських домогосподарств від продажу агропродукції. Від 2022 року ситуація для населення сільських територій змінилася залежно від статусу регіону – тилового, опорного, деокупованого чи з бойовими діями. Ті сільські громади, що й нині розвиваються у відносно безпечних умовах, потребують підтримки в нарощуванні підприємницької активності для зменшення продовольчих проблем, а також для задоволення військових потреб. Для цього слід вживати проактивних заходів підтримки. Показово, що за період чинності Концепції розвитку сільських територій за ініціативи Міністерства економіки України було розроблено ще два проєкти – Концепцію сільського розвитку до 2030 року та Концепцію стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року. Це засвідчує, що державна політика розвитку сільських територій лишається невизначеною і непослідовною, а ухвалення й реалізація стратегічних і концептуальних нормативів – часто формалізованими.

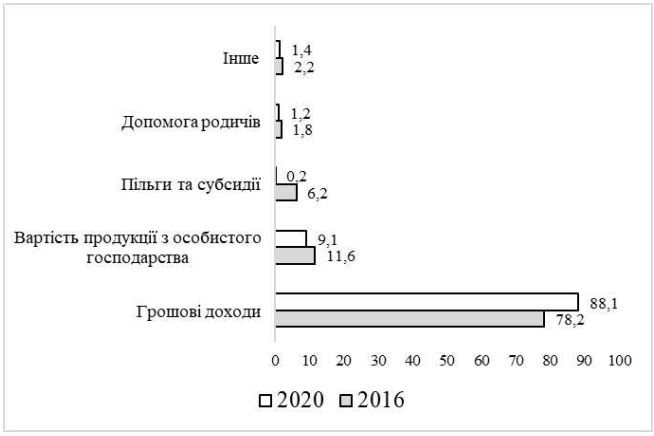

а) загальна структура доходів, %

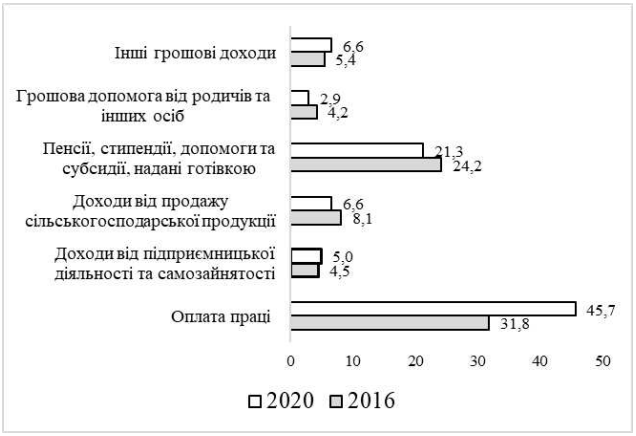

б) структура грошових доходів, %

Рис. 2.2. Структура доходів домогосподарств сільських територій України та місце в них доходів від підприємництва і самозайнятості, 2016 і 2020 роки, %

Джерело: [175]

Попри недоліки в реалізації Концепції розвитку сільських територій, Стратегія регіонального розвитку до 2020 року виконала важливу роль у справі виокремлення проблемної специфіки і значущості підтримки сільських територій в Україні.

Чинна Державна стратегія регіонального розвитку на 2021 – 2 027 роки, керуючись галузево-територіальним підходом до підтримки регіонів, визначає функціональні типи територій України. Для сільських територій відповідною є типологія [112]:

- «сільські територій у несприятливих умовах» (у Черкаській області таких немає, переважно це громади Сумської, Чернігівської, Київської, Житомирської та деяких південних і східних регіонів України);

- «природоохоронні території та об'єкти» – території Смарагдової мережі (в Черкаській області – долина р. Рось, р. Золотоношка, р. Кропивна);

- «гірські території Українських Карпат».

Повномасштабна війна частково деактуалізувала такий поділ, однак він став основою для осучаснення пріоритетів і можливостей розвитку громад різних функціональних типів за набутим досвідом до 2022 року.

Окрім галузево-територіального підходу, за оцінками експертів, чинна стратегія виконала ключову роль у впровадженні людиноцентричного підходу до стратегування регіонального розвитку [37]. Це підтверджує відстеження «еволюції» стратегічної мети регіонального розвитку в Україні за період 2006 – 2027 років (табл. 2.3).

У контексті проблематики цього дослідження актуально зазначити, що чинна стратегія регіонального розвитку ззапроваджує категорію «сільські території у несприятливих умовах», керуючись критеріями густоти населення, динаміки депопуляції та відстані до великих міст. Попри те, що фахівці неоднозначно оцінюють об'єктивність цих критеріїв [178], така категоризація порушує проблематику «сіл, що зникають», про яку важливо пам'ятати навіть в умовах повномасштабної війни та міграційно-демографічної кризи.

Таблиця 2.3

Стратегічна мета регіонального розвитку в Україні: ідейні акценти

Стратегія до 2015 року	Стратегія до 2020 року	Стратегія на 2021 – 2027 роки
Створення умов для: - конкурентоспроможності регіонів; - сталого розвитку регіонів; - технологічного розвитку регіонів; - високопродуктивного виробництва і зайнятості.	Створення умов для: - динамічного, збалансованого розвитку регіонів; - національної єдності; - конкурентоспроможності; - активної економічної діяльності; - гідного рівня життя; - захищеності населення незалежно від місця проживання.	Створення умов розвитку та єдності, що орієнтовані на людину та виражені в: - гідному рівні життя й добробуту; - згуртованості; - децентралізації; - демократії; - конкурентоспроможності; - ендогенному розвитку територій; - сталому розвитку держави.

Джерело: [112-114]

Також слід зазначити, що в чинній стратегії поставлено більше *завдань проактивного характеру* – щодо розвитку малого й середнього бізнесу, стимулювання переселення до сільських громад осіб із підприємницьким потенціалом. Стратегія до 2020 року містила завдання підтримки працевлаштування в сільських громадах молоді, але, зазвичай, ці заходи поширювались на соціально значущі й низькооплачувані професії кадрів, котрі навчались за державним замовленням. Розвиток бізнес-середовища сільських територій – це стратегічний імператив їхнього розвитку, що підлягає реалізації на засадах кооперації, міжмуніципальної та міжнародної співпраці й державних гарантій конкурентної рівності й захищеності.

Інший проактивний вектор стосується заходів із покращення якості освітніх послуг сільських громад і підвищення цифрової грамотності населення. Це є умовою збереження людських ресурсів, їхньої дальшої продуктивної економічної діяльності за місцем народження з додатковою мотивацією локального патріотизму.

Актуальними є заходи з підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, особливо в частині створення переробних сільськогосподарських підприємств. 2022 року відбувалося фінансування грантів для реалізації цього завдання [47]. Однак масштаби й обсяги такого фінансування лишаються недостатніми, оскільки реалізація відповідних проєктів є капіталоємною для закупівлі й обслуговування нового технологічного обладнання. Втім, такі ініціативи є важливими для накопичення досвіду грантового фінансування.

Проактивними є заходи з підтримки переселення сімей внутрішньо переміщених осіб і створення умов для проживання ветеранів війни. В Україні ще від 1998 року було затверджено нормативи, що заклали правові основи стимулювання індивідуального житлового будівництва на селі [121; 122]. Залишаються чинними Державна й регіональні програми «Власний дім», що передбачають надання пільгових кредитів на конкурсній основі певним категоріями населення для індивідуальної житлової забудови в сільській місцевості (див. табл. 2.1). Реалізацію програми «Власний дім» на 2016 – 2020 роки було подовжено до 2021 року в Черкаській області.

Щодо стратегування розвитку Черкаської області, то в державних стратегіях регіон було позиціоновано як економіку з аграрною спеціалізацією. В Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року Черкаську область віднесено за структурою економіки до промислово-аграрного й сільськогосподарського типу [114]. В чинній стратегії до 2027 року порушено низку проблем, характерних для регіону (табл. 2.4). Переважно вони пов’язані з негативними демографічними процесами, наслідком чого є просторові трансформації розселення та погіршення середовища людського розвитку.

Оскільки 70% площі земельного фонду України є сільськогосподарськими угіддями, що актуалізує питання ефективності їхнього використання й капіталізації, невід’ємною сферою розвитку сільських територій є сільське господарство [177, с. 20]. Тому в табл. 2.1 окремим

правовим блоком виокремлено законодавство, що регламентує *суб'єктність сільських територій у реалізації права на землю та землекористування*. Окрім положень Земельного кодексу України та іншого спеціалізованого законодавства, від 2003 року діє Закон України «Про землеустрій», який закладає правові основи використання земель та організації територій громад, що є особливо актуальним для громад сільського типу і для врегулювання питань охорони земель сільськогосподарського призначення [123].

Таблиця 2.4

Стратегічні пріоритети Черкаської області в системі розвитку регіонів України щодо сільських територій

Стратегія до 2015 року	Стратегія до 2020 року	Стратегія на 2021 – 2027 роки
- Високопродуктивний агропромисловий комплекс. - Розвиток транспортної та комунікаційної інфраструктури.	- Державна підтримка «облаштування» сільських територій. - Стимулювання проживання в сільських громадах, зокрема через працевлаштування молоді. - Забезпечення доступності міжнародних транспортних вузлів. - Рівність підтримки сільськогосподарських виробників, стимулювання соціальної відповідальності агробізнесу. - Розвиток зеленого туризму.	- Вирішення проблеми старіння населення (одні з найгірших показників в Україні). - Покращення середовища людського розвитку.

Джерело: [112-114]

Від 2020 року після ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» скасовано мораторій на продаж землі [108]. За період 2021 – 2023 років, за оцінками експертів, було продано близько 1% землі, оскільки невизначені умови воєнного стану на разі стагнували земельний ринок.

Важливе значення для суб'єктності сільських територій у землекористуванні мали стратегічні й програмно-цільові нормативи у сфері сільського господарства (аграрного сектору економіки). Ще від 1998 року було ухвалено перші нормативи з «розвитку агропромислового комплексу України» [132]. Від 2015 року лишається чинною Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року [140]. Розроблено «Білу книгу» стратегії розвитку земельних відносин, яку разом з іншими нормативами розміщено на офіційній сторінці Міністерства аграрної політики та продовольства України [158].

До повномасштабного російського вторгнення на національному рівні було ухвалено актуальні нормативні ініціативи, що формують *нову правову основу розвитку громад*, зокрема й сільських територій. А саме, 2020 року внесено зміни до Закону України «Про землеустрій», що впроваджує механізми просторового планування територій і визначення функціональних зон, розроблення «комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади» зі включенням генерального плану населеного пункту й детального плану території [107]. Ці положення доповнюють визначені 2011 року в Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» організаційно-правові засади містобудівної діяльності (організації середовища проживання людини в різних населених пунктах, зокрема й у сільських) для сталого розвитку територій і збалансування інтересів громад, держави й населення [136].

З-поміж сучасних нормативів на особливу увагу заслуговує Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні», що надає сільським радам повноваження укладати спеціальні інвестиційні договори й реалізувати інвестиційні проєкти зі значними інвестиціями [109].

Також окремо слід відзначити вагомість законодавчих положень щодо співпраці територіальних громад. Закон України «Про співробітництво територіальних громад», ухвалений ще 2014 року, фактично лише від 2019 –

2020 років широко запустив механізм співпраці у практичне впровадження. Закон визначає сільські ради як суб'єкти, що можуть укладати договори з іншими громадами за визначеними формами співпраці – зазвичай, це реалізація спільних проєктів [139].

Слід відзначити деякі *нереалізовані до 2022 року правові ініціативи*, які були важливими для посилення людиноцентричного підходу в регулюванні розвитку сільських територій:

- 2020 рік – пропозиції з розроблення державної програми підвищення рівня життя жителів сільських територій. У програму було передбачено закласти не лише пріоритети стимулювання створення робочих місць, підвищення рівня оплати праці, але і впровадження справедливих закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, протидії рейдерським атакам, захищеності селян і фермерів у праві на землю, додаткових стимулів для молоді [151];

- 2021 рік – створення Фонду розвитку сільських територій. 2020 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення». Одним із положень Закону було створення спеціального фонду. Для цього було зареєстровано законопроєкт зі внесення відповідних змін до Бюджетного кодексу України [148]. Однак уже після повномасштабного російського вторгнення проєкт було знято з розгляду;

- 2021 рік – Проєкт Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року [143];

- 2023 рік – Проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» щодо додаткового забезпечення підтримки виробників сільськогосподарської продукції [149].

2021 року в інформаційному просторі з'явились політичні заяви щодо реалізації державної програми «Нове село», що мала фінансувати інфраструктурні проєкти. Паралельно до цієї програми планували розробляти програми розвитку економіки, агропромислового комплексу з підтримкою

фермерського господарства, розвитку тваринництва. Такі заяви не набули практичного втілення – ймовірно, через повномасштабну війну, але приклад досягнення цілей Концепції розвитку сільських територій (див. рис. 2.2) і досвід реалізації інших стратегічних і програмно-цільових нормативів в Україні дає підстави для висновку, що насичена планувальна діяльність в умовах високих корупційних ризиків не дасть очікуваних результатів. Виклики війни та перспективи євроінтеграції вимагають конкретних рішень із можливістю моніторингу та громадського контролю.

Від 2022 року правотворча діяльність у сфері розвитку сільських територій не припинилась. Поміж головних *законодавчих нововведень в час повномасштабної війни* слід відзначити:

- внесення 2022 року змін до Закону України «Про засади державної регіональної політики», які зобов'язали громади, зокрема й сільські, впродовж 18 місяців затвердити стратегії розвитку [106];

- ухвалення 2023 року нового Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», на зміну раніше чинному законові 2001 року. Новий закон є актуальним для підвищення кваліфікації державних службовців органів місцевого самоврядування, зокрема й сільських рад, за рахунок організації прозорих конкурсів на посади через Єдиний портал вакансій публічної служби та за рахунок впровадження щорічного оцінювання результатів службової діяльності [138]. Потребу підвищення кваліфікації державних службовців органів місцевого самоврядування підтверджує низка соціологічних досліджень. Одне дослідження зафіксувало, що майже 57% громад вказували як головний чинник покращення роботи виконавчих рад підвищення рівня компетентності їхніх працівників; для порівняння, чинник зростання оплати праці обрали 31%, що означає, що самі працівники органів місцевого самоврядування розуміли кваліфікаційну проблему та були готові її вирішувати через різні форми навчання для державних службовців [4, с. 48];

- початок процесу актуалізації положень Державної стратегії регіонального розвитку на 2021 – 2027 роки. Для цього зареєстровано

законопроєкт, що закладає правові підстави «відкоригування» державної, регіональних і місцевих стратегій відповідно до нових викликів [150].

Наведені вище положення аналізу правового механізму забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації дають змогу сформувати *правову доктрину* такого регулювання (рис. 2.3). Вона включає усталені підходи державної політики в сфері розвитку сільських територій, але водночас є гнучкою через активні процеси актуалізації законодавства.

Рис. 2.3. Правова доктрина розвитку сільських територій в Україні

Джерело: авторська розробка

Отже, слід задзначити, що сільські території в Україні й далі вважають вразливими. В умовах непослідовної державної політики й поглиблення низки кризових процесів (міграційно-демографічних, економічних, соціальних,

екологічних, а нині ще й безпекових), сільські території потребують проактивних заходів підтримки, спрямованих на розвиток підприємництва, на ефективізацію сільськогосподарського виробництва зі створенням переробних підприємств. У частині місцевого самоврядування сільські громади мають формувати стратегічне бачення розвитку. Основою цих дій має бути чітке розуміння ресурсного (ендогенного) потенціалу сільських територій, для чого нагальною є організація розроблення в усіх громадах комплексних планів просторового розвитку, затвердження стратегій і здійснення моніторингу досягнення цілей.

Правовий механізм забезпечення розвитку сільських територій в Україні посилює їхню суб'єктність у місцевому самоврядуванні та в участі в різних формах співпраці. Тому для цілісного розуміння особливостей і проблем сільських територій в Україні крізь призму регулюючих впливів актуальним є аналіз інституційних і організаційних підходів до їхнього розвитку з урахуванням переваг децентралізації та обмежувальних чинників воєнного часу.

2.2. Інституційний та організаційний механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації

Інституційний та організаційний механізми забезпечення розвитку сільських територій включають систему інститутів і їхніх ресурсів (кадрових, матеріально-технічних, фінансових, інформаційних), які в межах визначених у правовому полі повноважень є функціонерами:

- виокремлення сільських територій у системі адміністративно-територіального устрою;

- визначення сільських територій в особі представницьких органів місцевого самоврядування як інститутів урядування й розвитку;

- реалізації державної політики в сфері розвитку сільських територій;

- дотримання реалізації права на землю та порядку землекористування в координатах сільських територій.

Визначеність інститутів-функціонерів відповідає поділові правової системи регулювання розвитку сільських територій в Україні, представленому в табл. 2.1 п. 2.1.

В умовах децентралізації інституційний механізм формують органи багаторівневого врядування, він передбачає рівні можливості участі інститутів громадянського суспільства, представників бізнесу, науки, освіти, міжнародних організацій у здійсненні «публічного управління». Для цього в практиці державного управління розроблено моделі взаємодій – державно-приватне партнерство, соціальний діалог, міжмуніципальна співпраця тощо.

У взаємодії інституційного та організаційного механізмів формується *публічна політика розвитку сільських територій*. Її означено як публічну з огляду на обов'язкове залучення «прямих» стейкхолдерів розвитку сільських територій (рис. 2.4).

У наукових дослідженнях і в практичній діяльності трапляються різні назви політики щодо сільських територій – «політика сільського розвитку», «сільська політика», «політика в сфері розвитку сільських територій». У практиці ЄС реалізують «політику розвитку сільських територій» як одну з опор спільної сільськогосподарської політики («the Common Agricultural Policy (CAP)»). Станом на 2023 рік чинною є CAP 2023-27, що враховує цілі «Європейської зеленої угоди», стратегії «Від ферми до виделки» («Farm to Fork») і Стратегії збереження біорізноманіття до 2030 року [287]. Політику CAP у ЄС реалізують ще від 60-х років XX століття, вона є взірцем для України, яка поки не спроможна відповідати високим стандартам, проте задекларувала їх поступове досягнення в процесі євроінтеграції.

Рис. 2.4 є основою для дальшого аналізу інституційного й організаційного механізмів забезпечення розвитку сільських територій в Україні та виявлення специфіки для Черкаської області.

Рис. 2.4. Механізми формування публічної політики розвитку сільських територій

Джерело: авторська розробка

Основою інституційного механізму є діяльність *органів державної влади національного рівня*.

Президент України має широкі повноваження в регулюванні різних питань розвитку сільських територій через затвердження указів і розпоряджень, прямих і опосередкованих взаємодій з органами місцевого самоврядування сільських громад. У структурі Офісу Президента функціонує Директорат із питань регіональної політики (департамент місцевого самоврядування й децентралізації) та інші директорати, чиї результати діяльності мають відношення до сільських територій (наприклад, Директорат

з питань економічної політики, Директорат з питань внутрішньої та гуманітарної політики, Директорат з питань соціальної політики та охорони здоров'я) [100]. Президент може залучати радників-фахівців із питань розвитку сільських територій.

Верховна Рада України провадить системну діяльність у профільних комітетах, зокрема й за напрямом законопроєктної роботи для розвитку сільських територій [125]. Важливими є результати діяльності [16]:

- Комітету з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, що профілюється на законопроєктах щодо організації роботи й повноважень органів місцевого врядування, зокрема й сільських територій, щодо особливостей державної служби, щодо об'єднання громад і забезпечення їхнього функціонування;

- Комітету з питань аграрної та земельної політики, що профілюється на законопроєктах із регулювання земельних відносин і якості аграрної продукції, що має виняткове значення для економіки сільських територій;

- Комітету з питань екологічної політики та природокористування, що профілюється на питаннях охорони довкілля, захисту природно-заповідного фонду, екологічного контролю, модернізації промисловості в контексті впливу на довкілля й на інших заходах, здебільшого щодо природного середовища сільських територій;

- Комітету з питань економічного розвитку, що розглядає законопроєкти з економічної діяльності та конкуренції в сфері сільського господарства та в інших видах діяльності, що формують економіку сільських територій.

Рішення інших профільних комітетів Верховної Ради України у сферах бюджетної, антикорупційної політики, політики розвитку житлового-комунального господарства, освіти, охорони здоров'я, молоді та спорту, правоохоронної діяльності, прав людини тощо також мають велике значення для розвитку відповідних сфер сільських територій. Проте найбільшу профільну вагомість мають перелічені вище комітети та їхня законопроєктна

робота, яка визначає передумови для вдосконалення правового механізму забезпечення розвитку сільських територій в Україні.

Кабінет Міністрів України (Уряд) є інститутом прямих взаємодій із органами місцевого самоврядування (розділ VIII Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [124]). Через затвердження постанов, рішень, рекомендацій Уряд може регламентувати пріоритети розвитку сільських територій та їхніх окремих сфер. Уряд діє на основі розробленої на визначений період програми. Поточну діяльність, попри значні трансформації й виклики повномасштабної війни, Уряд здійснює на основі Програми діяльності Кабінету Міністрів України, ухваленої 2020 року. У програмі визначено пріоритетні напрями діяльності міністерств, що мають безпосереднє відношення до сільських територій [147]:

- для Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України:
    - в частині забезпечення збалансованого розвитку територій, зокрема сільських, – стимулювання розвитку «проблемних територій», забезпечення якісного стратегування розвитку громад;
    - у частині розвитку місцевого самоврядування – посилення місцевої демократії, громадської участі;
    - в частині містобудування – впровадження ефективних механізмів будівельного контролю, забудови й утримання територій, забезпечення розроблення комплексних планів просторового розвитку територій громад тощо;
    - інші заходи в сферах благоустрою, житлово-комунального господарства, енергоефективності;
- для Міністерства інфраструктури України, об’єднаного з Міністерством розвитку громад та територій України (див. пункт вище):
    - в частині забезпечення доступності послуг поштового зв’язку для сільського населення;
- для Міністерства економіки України:

- в частині забезпечення продовольчої безпеки – пріоритети розвитку фермерства до європейських стандартів підтримки, оподаткування, пільгового кредитування, підвищення доданої вартості й експортного потенціалу сільськогосподарського виробництва, ефективізації приватизації земель сільськогосподарських підприємств, забезпечення якості й безпеки харчових продуктів, допуску інноваційних рішень до сільськогосподарського виробництва;

- в частині реалізації земельної реформи – поетапне впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, моніторинг земельних відносин, осучаснення методики грошової оцінки земель;

- для Міністерства освіти і науки України:

- в частині якості послуг – підвищення охоплення дітей сільських поселень дошкільною освітою;

- для Міністерства цифрової трансформації України:

- в частині якості послуг – забезпечення технічних можливостей широкосмугового доступу домогосподарств сільських територій до мережі Інтернет зі швидкістю понад 100 Мбіт/сек.

Слід наголосити, що в Програмі дій Уряду пріоритети розвитку сільського господарства віднесено до повноважень Міністерства економіки України, тоді як прямі повноваження мало б виконувати Міністерство аграрної політики та продовольства України. Цей факт підтверджує профільну розпорошеність у регулюванні розвитку сільських територій у системі органів виконавчої влади України.

Визначені в Програмі діяльності Уряду пріоритети дають змогу комплексно розуміти проблематику розвитку сільських територій в Україні. Багато ініціатив, надто у сфері містобудування, було складно втілювати в життя через інституціювання корупційних практик. *Реалізація визначених пріоритетів призупинилась в умовах повномасштабної війни, та водночас вона стала ще актуальнішою для завершення потрібних реформ і євроінтеграції України*.

Поміж найпродуктивніших результатів діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України є створення 2021 року Державного аграрного реєстру, що забезпечує організацію доступу до різних способів підтримки – кредитування, субсидіювання, участі в конкурсах грантового фінансування [145].

Актуальними є ініціативи щодо впровадження нового виду містобудівної документації – комплексних планів просторового розвитку територій громад, зокрема сільських.

Також Уряд координує реалізацію важливих на час війни програм «єВідновлення» (відшкодування втрат за зруйноване житло), «5-7-9%» (доступні кредити), «єРобота» (відновлення та/чи створення бізнесу) в межах грантового фінансування, порядок яких регламентовано постановою 2022 року [41]. Реалізацію програм координує Міністерство економіки України. Пріоритети грантового фінансування розкривають нові можливості для реалізації проєктів на території сільських громад (табл. 2.4).

Наказом Міністерства економіки України станом на вересень 2023 року підтверджено надання грантів 23 суб'єктам господарювання, поміж яких ТОВ «АГРОФІНАНС ГРУП-1», ТОВ «Агрофірма «Поле», ТОВ «Портал-Агро», ТОВ «Заготівельно-виробниче підприємство», ТОВ «Торі Фрут», Фермерське господарство «Агроекотехнології» – як представники стратегічного для сільських територій агробізнесу. Загалом, від липня 2022 року надано 503 гранти, більшість їх отримувачів – підприємства зі сфери переробки сільськогосподарської продукції та фермерські господарства [31]. Актуальним є забезпечення відкритого моніторингу використання грантових коштів із можливістю аналізу реалізації проєктів за регіонами й за видами економічної діяльності.

Таблиця 2.4

Актуальні грантові програми розвитку бізнесу сільських територій в Україні

Мікро-гранти для створення / розвитку власного бізнесу	Гранти для створення / розвитку садівництва, ягідництва, виноградарства	Гранти для створення / розвитку тепличного господарства	Гранти для створення / розвитку власного бізнесу учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та членам їх сімей	Гранти на переробне підприємство
Основні вимоги: громадяни України; юридичні особи та фізичні особи-підприємці; відсутність діяльності на тимчасово окупованих територіях, територіях росії і білорусі; не виробляють алкогольні і тютюнові вироби.				
Грант підприємцям, які займаються вирощуванням сільськогосподарських культур	Грант для висадки, облаштування садів, ягідників, виноградників до 25 га	Грант на будівництво модульної теплиці щонайменше площею 0,4 га	Грант на покриття витрат господарської діяльності за визначеними напрямами	Грант для реалізації виробничих проєктів з переробки, у т.ч. сільськогосподарської продукції
До 250 тис. грн	До 400 тис. грн на 1 га	До 7 млн грн для понад 2 га	До 1 млн грн	До 1 млн грн

Джерело: [41]

Таким чином, виконавчу владу, що формує інституційний механізм забезпечення розвитку сільських територій в Україні, розподілено поміж міністерствами:

- Міністерство економіки України – регулювання економічного розвитку сільських територій;
- Міністерство аграрної політики та продовольства України – регулювання розвитку сільського господарства та ефективного землекористування;
- Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України – регулювання стратегування розвитку сільських територій, містобудівної діяльності, покращення якості життя сільського населення.

Розподіл функціоналу профільних міністерств має безпосередній вплив на визначення управлінської вертикалі розвитку сільських територій між центральними й регіональними органами влади, що буде проаналізовано далі.

На розвиток сільських територій в Україні на державному рівні також впливають *інститути судової влади*. Найактивніше це проявилось у період затвердження Кабінетом Міністрів України перспективних планів формування територій громад у низці областей. Показово, що 2020 року було зареєстровано понад 100 позовних заяв від місцевих рад, зокрема й сільських, до Окружного адміністративного суду міста Києва, ліквідованого 2022 року на тлі невпинних корупційних скандалів і вимог міжнародних партнерів. Продуктивна участь інститутів судової влади в захищеності правового середовища розвитку сільських територій України є можливою за умов якісних реформ у цій сфері.

На рис. 2.5 виокремлено профільні органи державної влади національного рівня з розвитку сільських територій в Україні, що формують інституційний механізм регулювання цієї сфери.

Інститути державної влади регіонального рівня, керуючись регламентованими на національному рівні підходами, реалізують регіональну політику розвитку сільських територій. Інституційну основу реалізації політики формують профільні департаменти обласних державних адміністрацій.

Для прикладу, в структурі Черкаської обласної державної адміністрації (ЧОДА) функціонують департаменти, чиї рішення мають безпосередній вплив на розвиток сільських територій і які, водночас, формують систему органів виконавчої влади в цій сфері (управлінська вертикаль із профільними міністерствами, див. рис. 2.5) [181]:

- Департамент агропромислового розвитку – забезпечення розвитку агропромислового виробництва;
- Департамент регіонального розвитку – забезпечення соціально-економічному розвитку регіону і громад;

Рис. 2.5. Профільні органи державної влади національного рівня в сфері розвитку сільських територій України

Джерело: авторське узагальнення

- Департамент будівництва – забезпечення розвитку інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури на засадах енергоефективності;
- Департамент соціального захисту населення – забезпечення соціальної підтримки вразливих категорій населення, зокрема й сільського;
- Департамент цивільного захисту, оборонної роботи та взаємодії з правоохоронними органами – забезпечення функціоналу громад у заходах із цивільної безпеки, з аварійно-рятувальних робіт, з евакуації тощо;
- Управління екології та природних ресурсів – забезпечення раціонального використання природних ресурсів і охорони довкілля;
- Управління культури та охорони культурної спадщини – забезпечення захисної діяльності щодо об'єктів культури;

- Управління освіти і науки – забезпечення розвитку освіти, наукової та інноваційної діяльності в регіоні, зокрема й на сільських територіях;
- Управління охорони здоров'я – забезпечення якісних медичних послуг у регіоні, зокрема й на сільських територіях;
- Управління у справах сім'ї, молоді та спорту – забезпечення функціоналу громад у реалізації державної політики щодо сім'ї, дітей, молоді, фізичної культури та спорту;
- Відділ з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій та цифровізації – забезпечення електронного врядування, зокрема й у системі місцевого самоврядування.

Як окремий підрозділ, у структурі ЧОДА виокремлено Державне підприємство «Черкаський обласний фонд підтримки індивідуального житлового будівництва на селі».

Функціонально-структурний розподіл підрозділів засвідчує, що питанням розвитку сільських територій займаються різні відомства. Моніторинг діяльності підрозділів виявив обмежену активність Управління культури та охорони культурної спадщини ЧОДА, що має вагоме значення для розвитку сільських територій. Не виявлено помітної активності щодо сільських громад за результатами роботи інших підрозділів. Тобто, провадження системної регіональної політики в досліджуваній сфері не відбувається.

Пріоритети діяльності підрозділів ЧОДА визначено положеннями Стратегії розвитку Черкаської області на період 2021 – 2027 років [180]. Стратегія підкреслює вагомість агроспеціалізації регіону, адже 71,1% територій від загальної площі області є землями сільськогосподарського призначення. 53,7% земель регіону є чорноземами, на територію регіону поширюються ґрунти найвищої (особливо південний схід) і доброї родючості. Попри індустріалізацію радянського періоду з розміщенням шкідливого хімічного виробництва, регіон має унікальний природний потенціал за показниками родючості ґрунтів. Це стало основою для формулювання

стратегічної мети розвитку Черкаської області – як центру української ідентичності, а також продовольчої безпеки України. Стратегічними цілями, відповідно до сформульованої мети, визначено [159]:

а) щодо розвитку сільського господарства:

- SMART-спеціалізацію з пріоритезацією впровадження інноваційних агротехнологій, глибокої переробки продукції сільського господарства та забезпечення її високої якості;
- організацію співпраці з науковими, освітніми й іншими організаціями для впровадження агротехнологій;
- розвиток малого й середнього агробізнесу, сімейних, крафтових ферм, органічного сільськогосподарського виробництва, інших виробництв нішевої агропродукції;

б) щодо покращення якості життя на сільських територіях:

- забезпечення якісного мобільного й Інтернет-покриття;
- збільшення охоплення дітей дошкільними закладами освіти.

В Черкаській області реалізують низку цільових програм, частина їх відчутно впливає на розвиток сільських територій. Насамперед, це програма «Власний дім» на 2016 – 2020 роки, подовжена в реалізації до 2021 року, що передбачала пільгове кредитування індивідуального житлового будівництва в сільських громадах [129]. На офіційному сайті Черкаської обласної ради за програмами, що завершились, публікують звіти. Щодо програми «Власний дім» на 2016 – 2020 роки, станом на вересень 2023 року звіту немає. Нині триває реалізація програми «Власний дім» на 2022 – 2027 роки [130].

«Програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у Черкаській області на період до 2020 року» виконала вагому роль у підтримці кооперативного руху в області. За звітністю програми, станом на 2021 рік у Черкаській області зареєстровано 117 сільськогосподарських кооперативів, щоправда, з них лише близько 50% визнано функціональними [54].

Програма «Створення містобудівного кадастру Черкаської області на 2020 – 2021 роки» передбачала впорядкування містобудівної документації регіону, схем планування територій і генеральних планів, зокрема й сільських територій [128]. Триває реалізація програми «Розроблення Схеми планування території Черкаської області на 2023 – 2025 роки», що включає заходи з оцінки «використання територій», їхнього зонування, діяльнісного розподілу (розміщення виробничих сил, рекреаційних об'єктів тощо). Важливим результатом виконання програми є визначення меж населених пунктів, зокрема й сільських, що є необхідним для стратегування їхнього розвитку [117].

Актуальними є заходи Програми розвитку малого та середнього підприємництва Черкаської області на 2021 – 2025 роки, де не виокремлено заходів підтримки для сільських територій, фермерських, особистих селянських господарств, однак включено заходи з розвитку регіональної інституційної основи співпраці через діяльність Регіональної ради підприємців у Черкаській області [134].

Чинною є Програма розвитку туризму Черкаської області на 2021 – 2025 роки, де визначено важливі для регіону пріоритети промоції «айдентики Черкащини», знакування локацій, переважно розташовваних у сільських громадах (зокрема, йдеться про місця Т. Шевченка, подій козаччини й Холодного Яру). У програмі зазначено, що в області провадять діяльність 46 сільських зелених садиб, що вказує на потенціал розвитку сільського туризму в регіоні [135]. Зі звіту реалізації програми за 2022 рік виснувано, що Черкаський обласний Фонд підтримки індивідуального житлового будівництва на селі не надавав за цей період пільгових кредитів, однак і далі повертає кредиторську заборгованість, що вказує на неефективну діяльність фонду до повномасштабної війни.

Чинними також є регіональні програми в сферах охорони навколишнього природного середовища (на 2021 – 2027 роки), розвитку міжнародної співпраці й міжрегіональної співпраці (на 2022 – 2026 роки),

розвитку фізичної культури і спорту (на 2022 – 2024 роки), розвитку автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності (на 2023 – 2026 роки) та ін. Тож можна виснувати, що програмно-цільові пріоритети розвитку Черкаської області формалізують різнобічні можливості сільських територій у разі належного фінансування програмних заходів.

Таким чином, регіональний рівень розвитку сільських територій в Україні забезпечує діяльність виконавчих органів регіональної влади в особі профільних департаментів обласних державних адміністрацій. Регіональний вимір розвитку сільських територій включає також правотворчу діяльність у формі рішень обласних рад і профільних депутатських комісій.

Організаційні аспекти розвитку сільських територій на регіональному рівні відображено в стратегічному й у програмно-цільовому регулюванні, що визначають пріоритети співпраці у вертикалі врядування та з залученням інших стейкхолдерів.

Місцеве самоврядування в структурі інституційного механізму забезпечення розвитку сільських територій (див. рис. 2.4) здійснюють сільські ради і їхні виконавчі органи, сільські голови, старости, органи самоорганізації населення.

В контексті з'ясування повноважень сільських рад із забезпечення розвитку сільських територій Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає перелік їхніх повноважень за блоками загальної та виняткової компетенції (статті 25 – 41). Так само розподілено повноваження голів сільських рад (стаття 42) та обласних і районних рад щодо розвитку сільських територій (статті 43 – 44) [127].

На рис. 2.6 виокремлено найважливіші повноваження зазначених інституцій, що підтверджує управлінську вертикаль розвитку сільських територій в Україні. Їхнє узагальнення вказує на переважання правових (особливо в частині реалізації місцевих програм), бюджетно-фінансових

(зокрема, створення цільових фондів), інституційних (порядок формування органів місцевого самоврядування, виборних посад) механізмів.

Рис. 2.6. Регламентований перелік повноважень регіональних і місцевих органів влади із забезпечення розвитку сільських територій в Україні

Джерело: авторська розробка на основі джерела [127]

Також загальними є організаційні механізми співпраці, об'єднань у межах євроінтеграції, утворення асоціацій тощо. Економічні механізми здебільшого стосуються управління об'єктами комунальної власності, що включає можливість створення на їхній основі спільних підприємств і залучення іноземних інвестицій. На жаль, насправді місцева політика управління комунальною власністю в Україні є нерозвиненою, хоча 2021 року на основі внесення змін до Бюджетного кодексу України більшість об'єктів спільної комунальної власності передано з балансу районних на баланс місцевих рад [105; 230]. Немає статистики щодо ситуації окремо для сільських громад, тим часом вона є вкрай необхідною, оскільки для громад тилових і опорних регіонів на час повномасштабної війни такі об'єкти формують нові можливості розвитку.

Після подовження реформи децентралізації в Україні органи місцевого самоврядування, зокрема сільські ради й сільські голови, отримували дедалі більше повноважень. Експерти пропонують їх поділяти на власні (самоврядні) й делеговані (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Повноваження органів місцевого самоврядування в Україні

Джерело: авторська розробка на основі джерел [127; 4, с. 20, 29]

** Курсивом вокремлено повноваження, визначені як нові впродовж активної фази реформи децентралізації в Україні 2015 – 2019 років за результатами соціологічного опитування*.

Значні суперечності виникають щодо делегованих повноважень і спроможності громад, особливо сільських, обмежених у ресурсах для їх виконання. За результатами опитування в межах Програми Ради Європи «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні» за 2015 – 2019 роки, під час активної фази реформи децентралізації, більше 50% опитаних громад вказували на нові повноваження в сферах, виокремлених курсивом на рис. 2.7. Нові повноваження вони сприймали як обтяжливі. Доцільність їхнього передання підтверджують час та оцінка спроможності громад забезпечувати надання якісних послуг населенню.

Таким чином, в Україні сформовано управлінську вертикаль багаторівневого врядування у сфері розвитку сільських територій. Її відображає інституційний механізм (див. рис. 2.4). Водночас, у своїй діяльності інститути зобов'язані формувати відкриту систему взаємовідносин зі стейкхолдерами. Це є умовою формування публічної політики розвитку сільських територій. Систему взаємовідносин розкриває *організаційний механізм забезпечення розвитку сільських територій*.

Закон України «Про місцеве самоврядування» регламентує можливості співпраці сільських рад з іншими громадами. Зокрема, стаття 25 включає положення про можливість органів самоврядування об'єднуватися з іншими громадами в асоціації чи в інші форми добровільних об'єднань [127].

Також закон визначає можливості співпраці сільських громад в особі їхніх виборчих органів із підприємствами. Зокрема, стаття 16 Закону України «Про місцеве самоврядування» регламентує відносини з підприємствами як організаційно-правову, матеріальну й фінансову основу місцевого самоврядування [127].

Найпоширенішими практиками реалізації організаційного механізму є різні способи *громадської участі.* Основними способами є звернення громадян, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, місцеві референдуми, органи самоорганізації населення, громадські слухання, громадські ради, залучення громадських організацій до місцевого врядування [127]. Для сільських територій важливо, аби їхні жителі брали активну участь у здійсненні місцевого самоврядування для спільного розв'язання гострих проблем вразливого населення. Важливо, аби громадська участь набувала ознак громадського управління.

Ефективність громадської участі має еволюціонувати за етапами, що їх іще в 1970-ті роки визначила Ш. Ф. Арнстайн (США) у форматі «сходи громадської участі» [232; 167, с. 8]:

1-2 (імітація громадської участі) Маніпулювання → Терапія → 3-4 (обмежена участь) Інформування → Консультація → 5 (часткова участь) Врахування думки → 6-8 (дієва участь) Партнерство → Делегування повноважень → Громадське управління.

Якщо громадську участь у сільських громадах зведено до ознак імітації, то це руйнує її соціальний капітал, послаблює мережеві зв'язки, знижує стійкість у кризові періоди. Для такої громади зростають корупційні ризики, ризики неефективного використання ресурсного потенціалу, зниження якості життя й добробуту населення.

Для посилення громадського управління слід акумулювати досвід впливу жителів сільських громад на голів, депутатів через способи громадської участі, наведені вище. Дієвою організаційною формою такого впливу є *органи самоорганізації населення* сільських громад. Поширення таких органів в Україні все ще є недостатнім. За найновішими даними 2021 року, в Черкаській області було зареєстровано 27 органів самоорганізації населення переважно міських громад (рис. 2.8). Відповідно, потенціал їхньої діяльності в сільських громадах лишається нерозкритим. Органи самоорганізації є чудовою організаційною формою не лише розв'язання

локальних проблем, але й залучення до громадівських процесів молоді, яка є найбільш мобільною і схильною до різних активностей. Самоорганізація як суспільний феномен формує громаду з жителів, котрі планують надалі проживати в своєму поселенні, тож потребують залучення до її розвитку й готові брати на себе відповідальність за управлінські рішення [165, с. 149]. Потенціал діяльності органів самоорганізації населення особливо зріз під час повномасштабної війни. Його слід реалізувати через залучення більшої кількості населення громад до місцевого самоврядування.

Об'єднавчі інститути низинного рівня займаються розв'язанням локальних проблем, однак через взаємодію з інститутами регіонального й національного громадського рівнів можуть реалізувати потужні проєкти місцевого розвитку. Зокрема, для участі в міжнародних проєктах діють *регіональні офіси міжнародної співпраці*, які тісно комунікують із органами місцевого самоврядування і з об'єднаннями громад. У Черкаській області діє Регіональний офіс міжнародної співпраці як консультативно-дорадчий орган ЧОДА.

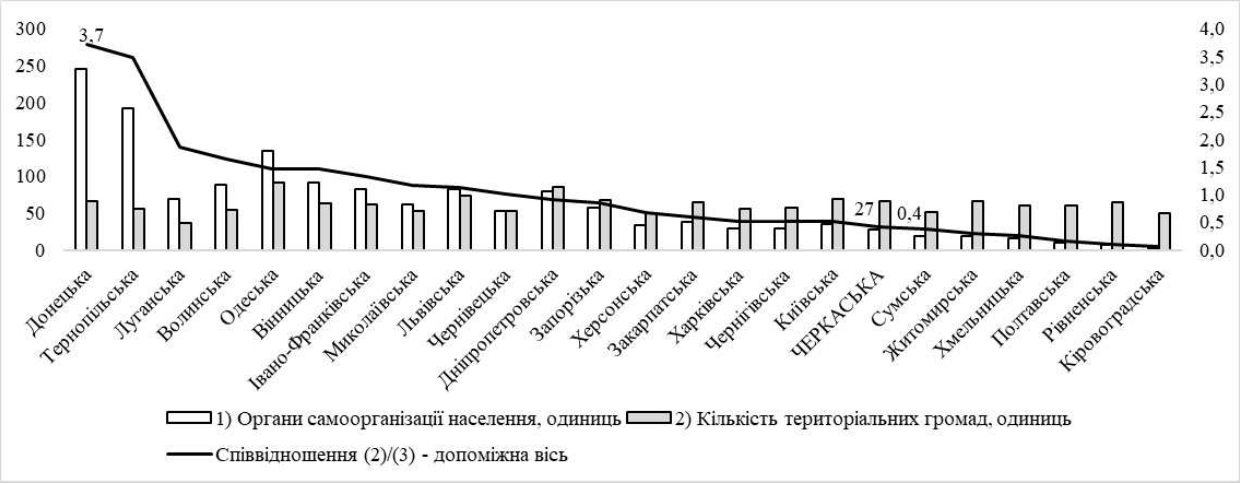

Рис. 2.8. Органи самоорганізації населення в територіальних громадах регіонів України, 2021 рік

Джерело: [176]

Станом на 2023 рік в Україні триває реалізація 9 програм міжнародної технічної допомоги, з яких 4 поширено на громади Черкаської області – U-LEAD, Ради Європи, SALAR International, Проєкт PROSTO [80].

Окрім участі у програмах міжнародної технічної допомоги, сільські громади мають можливість укладення *договорів міжмуніципальної співпраці* [139]. Громади Черкаської області мають один із найнижчим показників залучення до реалізації проєктів міжмуніципальної співпраці в Україні – на рівні менше 10%. Станом на початок 2022 року в регіоні віідбувалась реалізація лише 4 проєктів – усі в сфері освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення. До реалізації проєктів було залучено лише 6 із 66 громад регіону (рис. 2.9). Це є проблемним результатом децентралізації в регіоні, слабкої громадівської активності й відкритості до співпраці з іншими громадами. Сільським громадам зі слабшим управлінським досвідом відсутність практик міжмуніципальної співпраці не дає змоги співпрацювати з міськими громадами й покращувати в такий спосіб своє соціально-економічне становище, формувати грантову історію для дальшої участі в міжнародних програмах.

Рис. 2.9. Міжмуніципальна співпраця в регіонах України, 2022 рік

Джерело: [81]

Для покращення ситуації з міжмуніципальною співпрацею сільських громад у регіоні і для підвищення їхньої міжнародної активності важливою є діяльність *агенцій регіонального розвитку*. Згідно зі статтею 18 Закону України «Про засади державної регіональної політики», сільські ради можуть бути співзасновниками таких агенцій [111]. Одним із пріоритетних напрямків діяльності агенцій є розроблення й реалізація проєктів регіонального розвитку [40]. В такий спосіб регіональні агенції можуть стимулювати сільські громади до участі в конкурсах на фінансування локальних проєктів.

Черкаську агенцію регіонального розвитку створено 2016 року. Можливості її діяльності обмежено кадровим складом. Зі звітності організації, в її штаті працювало від 4 до 7 співробітників. Однак є позитивні результати – реалізація 2021 року проєктів «Розвиток підприємницького потенціалу в мешканців сільської місцевості через запуск громадських майстерень в 9-ти громадах Черкаської області», «Розвиток села та протидія пандемії COVID-19 через сприяння росту малого та мікро-підприємництва». В межах проєктів було проведено конкурс мікрогрантів для мікропідприємців сільських громад [55]. Такий досвід слід нарощувати, зважаючи на переважання в регіоні сільських громад і на важливість агропромислового розвитку на прогресивних технологічних засадах.

В активізації різних форм взаємодій сільських громад вагому роль відіграють внутрішні ініціативи – посадовців органів місцевого самоврядування та місцевого населення. Однак каталізатором таких процесів є громадське інституційне середовище. Організаційний механізм забезпечення розвитку сільських територій в Україні формують *громадські організації*, які спеціалізуються на проблемах:

- розвитку громад загалом – Всеукраїнська асоціація громад, Всеукраїнська асоціація органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України», Всеукраїнська асоціація органів місцевого самоврядування «Асоціація сільських, селищних рад та об’єднаних громад України» та ін.;

- розвитку сільських територій – Громадська спілка «Українська мережа сільського розвитку», Всеукраїнський конгрес фермерів, «Земельний Омбудсмен», Спілка сільського зеленого туризму України та ін. У Черкаській області слід відзначити Черкаську обласну громадську організацію «Об'єднання з відродження та захисту сільських територій Черкащини», представники якої входять до складу Громадської ради ЧОДА.

Всеукраїнська асоціація громад від вересня 2023 року ініціює заходи з формування «політики сільського розвитку» в Україні згідно з підходами ЄС (CAP), що її, за твердженнями експертів, у нашій країні «наразі немає» [102]. Очікують у межах програми «Ukraine Facility», як фінансового інструменту підтримки ЄС України, реалізації низки проєктів, спрямованих на «сільський розвиток». В умовах появи таких ініціатив, важливим є залучення до відповідних процесів сільських громад, особливо з агроспеціалізованих регіонів з унікальною родючістю ґрунтів – зокрема, з Черкаської області, яка, в умовах повномасштабної війни є ще й відносно безпечним і захищеним регіоном.

В Україні сільські громади часто практикують створення громадських організацій – «фонд сільської громади…» чи «фонд декількох громад певного району». Це пов'язує можливість участі громад у різних проєктах із посередництвом громадських інститутів, що є традиційною практикою міжнародного фінансування.

Реалізація проєктів розвитку громад із фінансуванням через *фонди* передбачає їхнє утворення від найвищого міждержавного рівня до громадівського. Зокрема, в ЄС основним є фонд «the European agricultural fund for rural development» (EAFRD). Через EAFRD відбувається фінансування програм розвитку сільської місцевості («rural development programmes», RDPs), зі співфінансуванням із державних бюджетів країн ЄС. Такі програми розвитку сільської місцевості може бути розроблено на національному чи на регіональному рівні.

В Україні практика створення фондів активізувалася в останні 5–8 років. Поміж найважливіших фондів для фінансування проєктів розвитку сільських територій – Державний фонд регіонального розвитку, який, зокрема, фінансує проєкти громад у межах секторальної співпраці ЄС, а також Фонд підтримки малого й середнього бізнесу, через який відбувається фінансування грантових програм «Власна справа» та ін. (див. табл. 2.4).

На регіональному рівні може бути створено спеціальні фонди для реалізації цільових програм і фінансування грантів. Як, приклад, для реалізації цілей програми «Власний дім» у Черкаській області функціонує ДП «Черкаський обласний Фонд підтримки індивідуального житлового будівництва на селі». Водночас, фонд має сумнівний репутаційний бекграунд через низку судових позовів через несплату кредитних зобов'язань населенню [84].

Функціональність організаційного механізму розвитку сільських територій забезпечує інформаційна складова, зокрема, інформація про учасників-суб'єктів можливих взаємодій, про їхній статус і ресурсні можливості. Таку необхідну інформацію надають *реєстри*. Щодо суб'єктності сільських громад, базовим є Єдиний державний реєстр адміністративно-територіальних одиниць. Щодо інших інституційних суб'єктів розвитку сільських територій, то важливою є інформація Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань, а також Державного аграрного реєстру, створеного 2021 року й донині відкритого до формування на добровільних засадах [39].

Інформаційну основу реєстрів доповнює *планова документація*, яка формує організаційний механізм забезпечення розвитку сільських територій для розуміння їхніх меж, функціональних зон, ресурсного потенціалу. Основними плановими нормативами є Державний земельний кадастр, Генеральна схема планування території України (затверджена 2002 року, від 2020 року розпочався процес її оновлення). Від 2022 року, попри виклики повномасштабної війни, розпочався процес впровадження нового виду

містобудівної документації – комплексних планів просторового розвитку території громади. Комплексні плани включають генеральні плани, історико-архітектурні опорні плани та інші містобудівні документи як обов'язкові інформаційні складові ефективного місцевого самоврядування для розвитку громад.

Сільські території мають активно долучатись до процесів розроблення нової планової документації, адже вони мають значний природно-ресурсний потенціал розвитку. Для капіталізації наявних ресурсів у активи, насамперед слід розуміти їхню наявність, можливості розвідок і нарощування запасів. Тому пріоритетами розвитку сільських територій в Україні має бути (а) завершення організаційних питань з осучаснення планової документації, (б) розроблення на цій основі сучасних стратегій та (в) активізація інституційного середовища з формуванням сталих платформ співпраці органів самоврядування, населення, бізнесу, громадських організацій, інститутів соціальної інфраструктури, наукових і освітніх установ із їх залученням до процесів співпраці на всіх просторових рівнях – міжмуніципальному, міжрегіональному, міжнародному. Відкриті до співпраці громади розширюють способи залучення зовнішніх ресурсів для ефективного використання внутрішнього потенціалу і для забезпечення розвитку сільських територій.

2.3. Визначення чинників, що впливають на економічний та інституційний механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації

Механізми забезпечення розвитку сільських територій у регіонах України слід оцінювати з погляду:

- доцільності – потреба застосування механізмів узагалі, адже часто їхня реалізація може мати суб'єктивні причини, що призведе до деструктивних наслідків;

- результативності – досягнення поставлених цілей;
- ефективності – зіставлення витрачених ресурсів (фінансових, матеріальних, технологічних, людських, ресурсів часу тощо) і вигод, отриманих у результаті.

Оцінка механізмів є складним завданням, оскільки вимагає наявності статистичних даних упродовж тривалого періоду. Більшість управлінських рішень не дає короткочасного ефекту, а також політичної волі для моніторингу результативності й ефективності механізмів.

Яскравим прикладом відсутності політичної волі для моніторингу механізмів є програмно-цільовий підхід, що переважає в багатьох сферах реалізації політики і що його активно застосовують для регіонального й місцевого розвитку. Натомість організацію моніторингу виконання державних, регіональних і місцевих програм в Україні ще не налагоджено й вона не набула системного характеру. Якісніший рівень сформував підхід до моніторингу стратегій розвитку регіонів. Надалі першочерговим завданням є громадський тиск на формування політичної волі щодо моніторингу реалізації програм на всіх рівнях врядування для оцінки доцільності, результативності й ефективності заходів.

Щодо оцінки механізмів у сфері розвитку сільських територій, то в п. 2.1 наведено деякі приклади формалістики державно-управлінських рішень (наприклад, у Концепції розвитку сільських територій, ухваленій 2015 року, одним із цільових індикаторів визначено підвищення частки доходів домогосподарств від самозайнятості та підприємництва до 15%, тоді як насправді у 2020 – 2021 роках цей показник становив менше 5%, див. рис. 2.2). І вкрай деструктивним є те, що такий формалізм стає прийнятною практикою органів влади, яка не дістає належної реакції з боку громадянського суспільства. Відповідно, інституціюється політична безвідповідальність, долання якої вимагатиме системного й послідовного підходу впродовж тривалого часу.

Тому, аналізуючи механізми забезпечення розвитку сільських територій в Україні, важливо враховувати, які чинники можуть вплинути на їхню результативність і ефективність, особливу увагу зосереджуючи на питаннях політичного середовища, на якісних характеристиках реалізації політики в цій сфері на різних управлінських рівнях та, передусім, на державному.

Чинники впливу на механізми забезпечення розвитку сільських територій – це явища, що діють, і процеси з явною та прихованою силою зміни результативності й ефективності реалізації відповідних механізмів.

Беручи до уваги сучасні виклики повномасштабної війни в Україні, розгляньмо найактуальніші чинники впливу, регулювання яких посилить очікувані ефекти розвитку сільських територій (рис. 2.10).

У системі чинників вагоме місце займають ті, що детермінують розвиток сільського господарства як основної галузі економіки сільських територій. Базовими чинниками визначено безпекові та природні. *Природні чинники*, що впливають на механізми розвитку сільських територій, розкривають їхній ендогенний потенціал – не лише наявні природні ресурси, але й умови – кліматичні, екологічні, антропогенні, географічні. Географічні умови визначають розташування сільських територій у системі розселень різного типу. Наближеність до державного кордону, до розвинених агломерацій і метрополій, близькість виходу до моря чи судноплавних рік має значний вплив на власне сільські території та на підходи до застосування механізмів їхнього розвитку. В такому разі, сільські території можуть розвиватись, як:

- автономні економіки на ендогенних засадах;
- просторові одиниці більших просторових утворень – об’єднаних територіальних громад міського типу, агломерацій, метрополій;
- відкриті суб’єкти розвитку з мережею різнофункціональних взаємодій.

Рис. 2.10. Актуальні чинники впливу на механізми забезпечення розвитку сільських територій в Україні

Джерело: авторська розробка

Природні чинники мають значний вплив на структуру використання земельних ресурсів територій, зокрема на частку земель сільськогосподарського призначення. В контексті механізмів забезпечення розвитку сільських територій актуальним завданням є зниження темпів «залишення сільськогосподарських угідь», адже цей процес має довгостроковий негативний вплив на продовольчу безпеку [234]. В Україні на тлі неефективної політики в сфері розвитку сільського господарства й використання земельних ресурсів таких цілей не ставлять, належного моніторингу не здійснюють, тож «залишення сільськогосподарських угідь» стає неконтрольованим явищем у багатьох регіонах.

За даними Земельного довідника, на Україну, що займає 6% території Європи, припадає 19% сільськогосподарських угідь і 27% ріллі європейських держав; якщо в Європі рівень розораності земель становить 35%, то в Україні – 54% [56]. Причиною цьому є родючість ґрунтів [159]. Відповідно, є виправданою аграрна спеціалізація економіки України, яка, однак, потребує значної ефективізації в частині підтримки фермерських мереж, особистого селянського господарства та переробного підприємництва щодо сільськогосподарської продукції для підвищення її доданої вартості.

Високу частку сільськогосподарських угідь і розораності земель (за часткою ріллі) має Черкаська область (табл. 2.5). Регіон не має проблеми «залишення сільськогосподарських угідь», характерної для більш розвинених регіонів України, що тяжіють до індустріалізації та столичної метрополії – як, наприклад, Житомирська, Чернігівська, Луганська, Одеська, Київська області.

Отже, природні чинники є максимально сприятливими для розвитку сільських територій Черкаської області й більшості регіонів України, навіть попри виклики повномасштабної війни. Питання – в ефективності використання ресурсних можливостей, у захищеності підприємництва й зайнятих у сільському господарстві та в їх стимулюванні до переробної діяльності.

Події 2022 року спонукали до усвідомлення вагомості впливу *безпекових чинників* на всі сфери. Сільські території України в умовах повномасштабної війни опинились у загрозливих умовах у регіонах, де тривають і тривали бойові дії, а також на деокупованих територіях. Головною проблемою є не так ракетні обстріли, як замінування, що внеможливлюють якісні сільськогосподарські роботи і змушують фермерів використовувати нетрадиційні способи розмінування угідь. Такі приклади вказують на низький рівень захищеності базової галузі економіки сільських територій.

Таблиця 2.5

Структурні особливості використання земельного фонду України та Черкаської області, %

Показники	Україна	Черкаська область
Сільськогосподарські угіддя в загальній площі, %	68,5	69,4
Рілля в сільськогосподарських угіддях, %	79,1	87,7
Перелоги (покинуті землі) в сільськогосподарських угіддях, %	0,6	0,6
Сіножаті в сільськогосподарських угіддях, %	7,0	5,0
Пасовища в сільськогосподарських угіддях, %	16,2	6,1
Багаторічні насадження в сільськогосподарських угіддях, %	2,6	2,1

Джерело: [56]

Поміж інших проблем – загибель свійськихх тварин унаслідок обстрілів і бойових дій. За оцінками Міністерства аграрної політики та продовольства України, за перше півріччя 2022 року зруйновано понад 110 фермерських господарств [179].

У другій половині 2023 року актуалізувалась проблема руйнування торгівельної і портової інфраструктури, необхідної для зовнішньоторгівельної діяльності та продажу сільськогосподарської продукції (передусім зернових).

За оцінками міжнародних експертів, в Україні найближчими роками все одно переважатиме в структурі економіки агроресурсний потенціал, з огляду на родючість її ґрунтів і природні умови. Тому розвиток сільського господарства в умовах тривання російсько-української війни є актуальним завданням.

Натомість сільські території України, що були більш вразливими до 2022 року, стагнували в розвитку та відзначаються вищими песимістичними очікуваннями населення, ніж у міських поселеннях. За результатами соціологічного опитування щодо формули стійкості, здійсненого «Рейтинг» у червні 2023 року, населення сільських територій дає нижчу оцінку «правильного» вектору розвитку України. Це вказує на те, що вищий рівень

розвитку поселень зумовлює кращі оцінки правильності розвитку України (рис. 2.11).

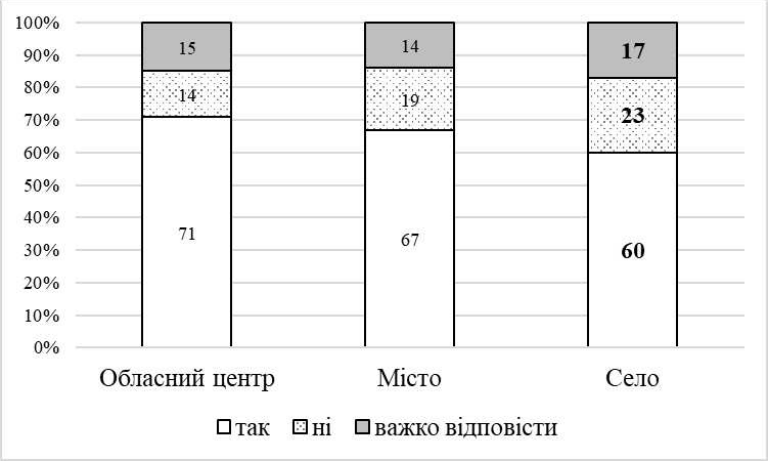

Рис. 2.11. Оцінка населенням різних типів поселень «правильності» вектору розвитку України, %

Джерело: [193]

Якщо *частка жителів обласних центрів, що визначила неправильність вектору розвитку України чи була не впевнена у відповіді, становить 29%, то така частка жителів сільських поселень – 40%*. Такі результати можуть зумовлювати і суб'єктивні, й об'єктивні причини. Суб'єктивність породив, як було зазначено раніше, попередній (до 2022 року) гірший рівень розвитку сільських територій та, відповідно, якості життя, що спричинювало зневіру й невпевненість сільських жителів, і після повномасштабного російського вторгнення це лише посилились. Об'єктивні причини – це зниження доходів і якості життя сільського населення. Відповідно, ці тенденції потрібно додатково досліджувати, адже нових статистичних даних про рівень доходів і видатків домогосподарств та іншої актуальної інформації немає.

Безпекові чинники диференціюють складові стійкості сільського населення. За результатами опитування «Рейтинг», для сільського населення дуже вагомим є релігійний чинник (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Чинники стійкості населення України під час повномасштабної війни в розрізі різних типів поселень, 2023 рік

Чинники	Село, % (ранг)	Місто, % (ранг)	Обласний центр, % (ранг)
Віра в Збройні Сили України	83 (1)	87 (1)	88 (1)
Сім'я, родичі, близькі	60 (2)	59 (2)	63 (2)
Релігія / віра в Бога	34 (3)	21 (5)	16 (5)
Щоденна праця	26 (4)	34 (3)	32 (3)
Віра в державу	20 (5)	24 (4)	25 (4)
Участь у волонтерстві, зборі коштів	11 (6)	12 (6)	12 (7)
Міжнародна допомога	10 (7)	12 (7)	14 (6)
Віра в суспільство	5 (8)	6 (9)	9 (8)
Усунення від новин та негативної інформації	4 (9)	7 (8)	7 (9)
Інше	3 (10)	6 (10)	3 (11)
Культура (музика, література тощо)	2 (11)	4 (11)	6 (10)

Джерело: [193]

Дещо нижчими для сільського населення є показники ролі щоденної праці, міжнародної допомоги, уникнення негативної інформації та новин, а також культурного споживання, ніж для жителів міських поселень. Посилення релігійного чинника стійкості сільського населення є можливим через просвітницьку діяльність інституту церкви, через посилення її організаційної участі у волонтерстві, в соціальній роботі, в забезпеченні комунікацій сільської громади. Часто церква є єдиним місцем для зустрічей у громадах сільських територій, коли інфраструктура закладів культури, спорту, молодіжних центрів, бібліотек тощо занепала. Тому розуміння ролі церкви як інституту впливу на сільське населення слід враховувати під час реалізації інформаційних механізмів забезпечення розвитку сільських територій в Україні.

Політичні чинники впливу на механізми забезпечення розвитку сільських територій проявляються в політичній стабільності та культурі, в децентралізації, у відповідальності владних інститутів і в громадській участі.

Реформа децентралізації активізувала громадянське суспільство в Україні, а кризові періоди Революції Гідності, анексії АР Крим, АТО/ООС, повномасштабне російське вторгнення показали стійкість громад вищу, ніж центральних державних інститутів. Однак якість громадської участі в державно-управлінській діяльності потребує нарощування, особливо якість участі сільських громад, що виконує значну роль для підвищення ефективності механізмів забезпечення розвитку сільських територій.

За результатами дослідження «Рейтинг», жителі сільських громад беруть активнішу участь у вирішенні місцевих проблем, аніж жителі міських поселень (рис. 2.12). Попри таку перевагу, громадська участь усе ще є недостатньою.

Інший проблемний аспект – у сільських громадах менша частка осіб, що позитивно оцінюють взаємодопомогу жителів, ніж у міських. Це означає, що досвід громадської участі в сільських громадах рідше супроводжують позитивні оцінки розв'язання проблем і він може загострювати суперечності між жителями (деструктивувати соціальний капітал). Тому одним із завдань органів місцевого самоврядування сільських громад має бути визначення ефективності громадської участі в розв'язанні місцевих проблем із позиції самих жителів. Це необхідно для акумулювання позитивного досвіду залучення жителів до місцевого самоврядування і для формування на цій основі стійких громад.

Рис. 2.12. Громадська участь жителів різних типів поселень у вирішенні місцевих проблем та оцінка середовища соціального капіталу, %

Джерело: [193]

Поміж інших чинників впливу на механізми забезпечення розвитку сільських територій в Україні, значну роль виконують *демографічні*. Демографічні умови регіону є визначальними для реалізації політики його розвитку. Населення сільських територій скорочується насамперед в умовах демографічної кризи. Тому покращення демографічної ситуації, якості життя населення, протидія деградації сільської поселенської мережі й «знелюдненню» сільських територій має бути беззаперечним пріоритетом реалізації механізмів у цій сфері [200]. Ще до подій 2022 року, які істотно поглибили демографічну кризу в Україні, зробивши реальною демографічну катастрофу, експерти вказували на парадоксальність ситуації: за обставин, коли сільське господарство є рушійним чинником для розвитку національної економіки і базовою складовою експортного потенціалу, сільські території України стають дедалі менш заселеними [188].

Інший науковий висновок – сільські території України стають маргінальними через їхню слабку демографічну вагу [33, с. 35].

Демографічна ситуація на сільських територіях України в сенсі катастрофічності має помітну регіональну специфіку. Йдеться про занепад і вимирання сіл, про проживання в селах менше 100 осіб, що негативно впливає на якість життя, на доступ до базових послуг соціальної інфраструктури.

Черкаська область, за офіційними статистичними даними та положеннями чинної стратегії розвитку, належить до числа регіонів (після Донецької, Луганської та Чернігівської областей) з найгіршими показниками старіння населення [112]. Стратегія розвитку Черкаської області також оприявнює наявність наслідків зниження щільності населення, що має безпосередній вплив на трансформацію просторової структури розселення, неоднорідність розвитку соціальної інфраструктури й доступу до якісних

послуг: за період 2010 – 2018 років найвищими темпами знижувалась щільність населення в Чернігівській (-8,3%), Сумській (-6,8%), Кіровоградській (-6,2%) та Черкаській (-6%) областях.

У додатку А наведено тенденції демографічного відтворення в Черкаській області порівняно з національним рівнем: якщо макропоказник чисельності населення до початку 2022 року скоротився на 20,6%, то в Черкаській області – на 24,2%. Важливий момент: у Черкаській області стрімкіше знижується потенціал народжуваності, ніж загалом в Україні:

- за показником кількості живонароджених на 1000 населення, середній показник у Черкаській області за період 1990 – 2022 років становив 8,8 тис. осіб, в Україні – 9,7 тис.;
- за показником кількості померлих на 1000 населення, середній показник у Черкаській області за період 1990 – 2022 років становив 16,9 тис. осіб, в Україні – 15,1 тис.

Вимивання та зниження демографічного потенціалу Черкаської області розпочалося ще до незалежності України. Як свідчить рис. 2.13, коли в Україні переважання кількості померлих над кількістю живонароджених сталося 1991 року, то в Черкаській області – ще в 1980-ті рр. Це означає, що депопуляційні процеси в регіоні є глибшими і їх долання потребує значно більших зусиль. Одним зі способів вирішення проблеми є інтеграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО), адже Черкаська область є відносно безпечним регіоном із нижчим рівнем ракетних прильотів і руйнування інфраструктури. Тож пропонування ВПО можливостей проживання на сільських територіях, надання на пільгових умовах житлових приміщень за ініціативи сільських громад і в межах регіональної програми «Власний дім» може детермінувати позитивні ефекти для демографічної ситуації в регіоні.

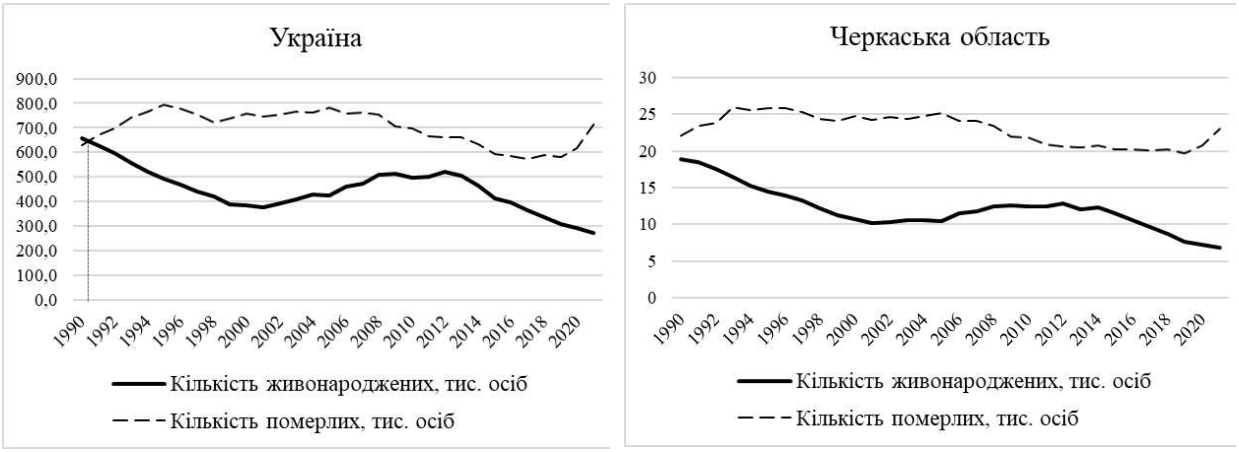

Рис. 2.13. Кількість живонароджених і померлих в Україні і в Черкаській області, 1990 – 2022 роки, тис. осіб

Джерело: [36; 35]

Негативні демографічні тенденції призвели до вищого рівня старіння населення в Черкаській області, ніж у середньому в Україні (рис. 2.14).

Рис. 2.14. Частка населення віком старше 65 років в Україні і в Черкаській області, 1990 – 2022 роки, %

Джерело: [36; 35]

Якщо в Україні частка осіб віком старше 65 років на початок 2022 року становила 17,6%, то в Черкаській області – 19,2%. Однак динаміка старіння населення в регіоні є нижчою, ніж на національному рівні: якщо в Черкаській області частка осіб віком старше 65 років від 1990 року зросла на 3,8%, то в Україні – на 5,7%. Проте це не сприяє позитивним зрушенням. Висока частка

осіб віком старше 65 років, котрі цілковито втрачають працездатність і потребують соціального забезпечення, стагнує демографічні процеси в Черкаській області та поглиблює її демографічну кризу, що безпосередньо впливає на демографічну ситуацію на сільських територіях.

Аналіз структури сільського й міського населення Черкаської області порівняно з національними тенденціями доводить вищу вагомість демографічного потенціалу сільських територій регіону, ніж в Україні загалом (рис. 2.15).

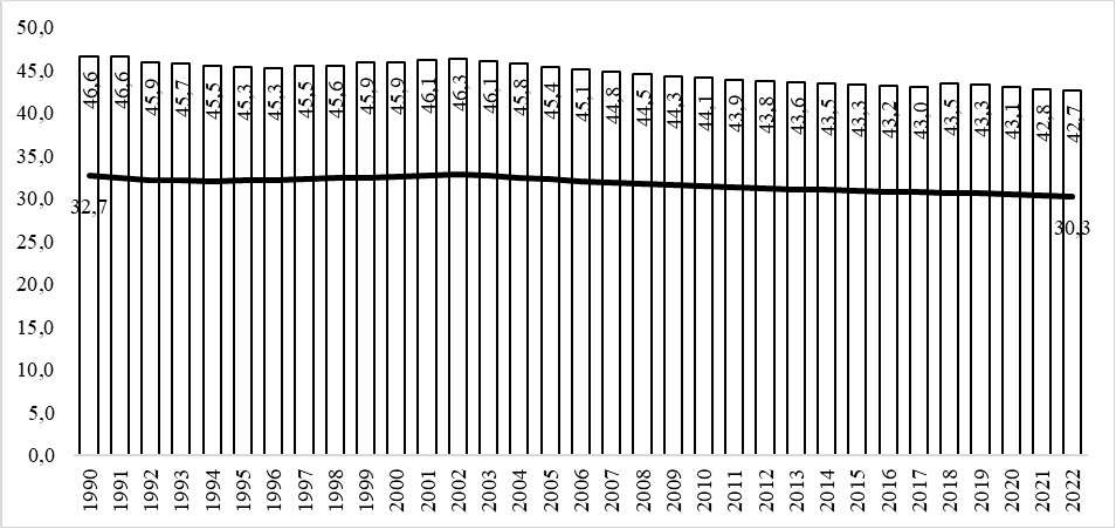

Рис. 2.15. Частка сільського населення в загальній його чисельності в Україні і в Черкаській області, 1990 – 2022 роки, %

Джерело: [36; 35]

Якщо в Україні частка сільського населення в загальній чисельності населення становить 30,3%, то в Черкаській області – 42,7%. Проте динаміка скорочення чисельності сільського населення в регіоні значно вища, ніж на макрорівні – 3,9% проти 2,4% в Україні. Тобто, якщо структурні характеристики старіння населення в Черкаській області є більш стагнаційними, то скорочення частки сільського населення в загальній його чисельності є динамічнішим.

Таким чином, демографічні чинники впливу на механізми забезпечення розвитку сільських територій визначають вагомість демографічного

потенціалу і структурних особливостей сільського населення в суспільній системі регіону. Для Черкаської області демографічні чинники виконують важливішу роль, оскільки регіон, зокрема через природні особливості, вирізняється вищою часткою сільського населення. Однак офіційна статистика вказує на низку загрозливих тенденцій, пов'язаних зі стрімкішим скороченням чисельності сільського населення. Для призупинення негативних тенденцій, демографічні пріоритети мають бути основою реалізації механізмів забезпечення розвитку сільських територій в Україні загалом та в Черкаській області зокрема.

До вагомих чинників впливу на механізми забезпечення розвитку сільських територій (див. рис. 2.10) віднесено *економічні*. Вони розкривають умови бізнесу й зайнятості в економіці сільських територій, інфраструктуру мобільності, інші економічні передумови якості життя сільського населення.

Економічні умови якості життя сільського населення дають змогу визначити результати обстеження умов життя домогосподарств України. Найновіші дані – станом на 2021 рік. Проаналізовано вартісні й структурні показники грошових витрат. Грошові витрати, на відміну від доходів, більше відображають фінансову спроможність домогосподарств задовольняти свої потреби. Також вони показують частку витрат на продукти споживання, розкриваючи спроможність населення заощаджувати, купувати дорогу продукцію.

Якщо порівнювати показники Черкаської області за структурними параметрами – щодо частки споживчих грошових витрат у загальних витратах, частки витрат на продукти харчування тощо, то для Черкаської області показники є приблизно такими ж, як і середньоукраїнські (див. Додаток В). Проте якщо брати до уваги вартісні показники, то середнє значення розміру грошових витрат домогосподарств сільських територій України є нижчим, ніж показник Черкаської області: за даними 2021 року, на понад 1,7 тис. грн. (рис. 2.16). Позитивною тенденцією є зростання розміру грошових витрат сільських домогосподарств за період 2017 – 2021 років у 2,1 рази, порівняно з

міськими – в 1,8 рази. Ця динаміка є вищою, ніж у середньому в Україні – в 1,7 рази для сільських і міських поселень.

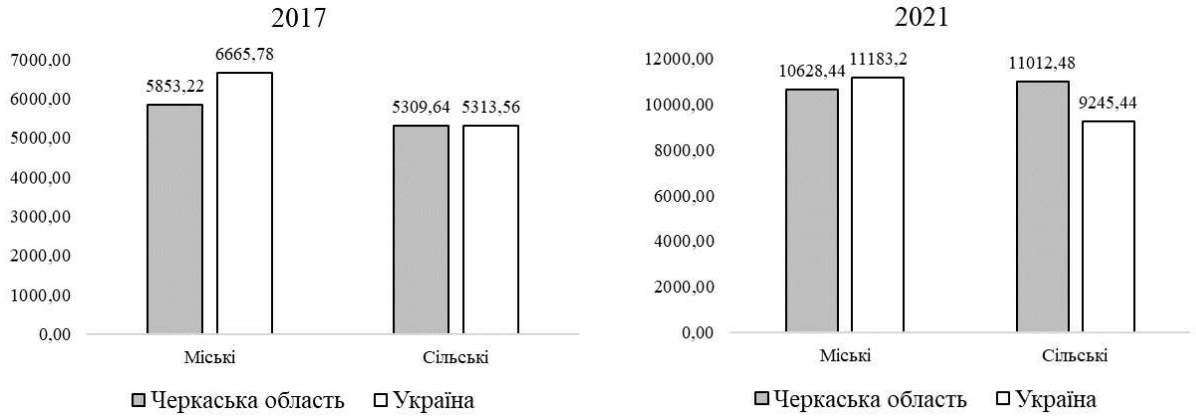

Рис. 2.16. Розмір грошових витрат сільських і міських домогосподарств в Україні і в Черкаській області, 2017, 2021 роки, грн

Джерело: [18; 19]

Інше питання, що домогосподарства сільських територій Черкаської області, всупереч макротенденціям, несуть вищі грошові витрати, ніж міські домогосподарства. Це обумовлено високим рівнем неспоживчих грошових витрат сільського населення, основну частку яких становлять витрати на особисте підсобне (селянське) господарство. Також особливістю сільських домогосподарств є вищий рівень витрат на допомогу родичам та іншим особам.

На рис. 2.17 наведено структуру споживчих і неспоживчих витрат домогосподарств Черкаської області, що наочно підтверджує вагомість неспоживчих витрат для сільського населення, а також частку в структурі грошових витрат витрат на продукти харчування, відпочинок, культуру й освіту. Останні дві статті витрат обрано для того, аби підтвердити гіпотезу про низький рівень витрат населення України, особливо сільських територій, на цілі, що забезпечують особистісний розвиток, відображають готовність інвестувати в людський капітал і витрачати доходи на туризм і оздоровлення.

Це є маркером певного рівня й культурно-пізнавального стилю життя, поміж сільського населення практично не поширеного.

Рис. 2.17. Структурні характеристики грошових витрат сільських і міських домогосподарств Черкаської області, 2021 рік, %

Джерело: [19; 20]

Таким чином, сільським домогосподарствам Черкаської області притаманний високий рівень неспоживчих витрат, пов’язаних із витратами на особисте підсобне господарство. Для регіону з переважанням сільського населення це означає важливість окремої підтримки сімейних фермерських господарств, малого агробізнесу, стимулювання різних форм його кооперацій для покращення результатів сільськогосподарської діяльності, нарощування активностей в інших сферах господарювання, що формують структуру економіки сільських територій.

Навантаження на сільське населення через неспоживчі витрати потребує не лише стимулювання його бізнесу й самозайнятості, а й підтримки зайнятості на засадах найму. Черкаська область до 2021 року вирізнялась нижчим рівнем оплати праці, ніж у середньому в Україні – за період 2011 – 2021 років показник середньомісячної заробітної плати штатних працівників у регіоні в середньому становив 70% цього показника в Україні. В умовах повномасштабної війни та кризової ситуації в регіонах бойових дій, рівень середньомісячної зарплати Черкаської області 2022 року становив 80%.

У контексті розвитку сільських територій актуальним є аналіз рівня оплати праці в стратегічних для економіки видах економічної діяльності. Динаміку середньомісячної заробітної плати з порівнянням Черкаської області й загалом України наведено в додатку Б. У стратегічному сільському господарстві розмір зарплати регіону з аграрною спеціалізацією 2022 року сягнув максимального значення – 88% від середньоукраїнського показника. За період 2011 – 2021 років середнє співвіднесення становило 70%, тобто відбулось певне покращення – середньомісячна зарплата в Черкаській області для сільського господарства зросла з 10766 грн 2021 року до 13116 грн 2022 року (табл. 2.7). Проте рівень оплати праці все ще є недостатнім для мотивації продуктивної зайнятості в сільському господарстві Черкаської області, де родючість ґрунтів є однією з найкращих в Україні.

Таблиця 2.7

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників у Черкаській області порівняно з показниками України, %

Вид економічної діяльності	2011	2015	2020	2021	Середнє значення за 2011-2021 роки	2022
Разом	69,3	67,4	76,2	69,9	70,0	80,6
Сільське, лісове та рибне господарство	61,0	64,6	84,8	76,8	70,4	88,3
Тимчасове розміщування й організація харчування	66,1	70,8	104,4	73,0	70,2	91,6
Освіта	85,7	84,1	80,1	71,5	79,7	88,7

Джерело: [36; 35]

Виокремлення освіти для аналізу рівня оплати праці було здійснено з огляду на стратегічне значення формування інтелектуально-трудового потенціалу регіону. З табл. 2.7 видно, що оплата праці в сфері освіти Черкаської області становила менше 80% від національного показника до 2021 року, та 2022 року її розмір значно зріс – від 8445,0 грн 2021 року до 10647,0 грн 2022 року. Попри позитивні тенденції, такий рівень оплати праці

не відповідає соціальній цінності професії педагога. Недостатня мотивація зайнятості в цій сфері матиме довгострокові деструктивні наслідки для соціально-економічного розвитку регіону та насамперед позначатиметься на кваліфікації педагогічної діяльності в сільській місцевості.

2023 року за запитом НУШ («Нова Українська школа») було отримано дані від обласних департаментів освіти щодо рівня оплати праці педагогів і керівників у закладах загальної середньої освіти. За результатами, в Черкаській області виявлено вищий рівень оплати праці, ніж у регіонах – лідерах за показниками успішності ЗНО (зовнішнє незалежне оцінювання) та НМТ (національний мультипредметний тест), зокрема, у Львівській і в Київській областях. Це підтверджує рис. 2.18. Проте, попри вищий рівень оплати праці, Черкаська область 2023 року посіла 17 позицію в Україні за успішністю НМТ, погіршивши свої позиції за останні роки [156]. Для порівняння, 2021 року область посідала 10 позицію в Україні [155].

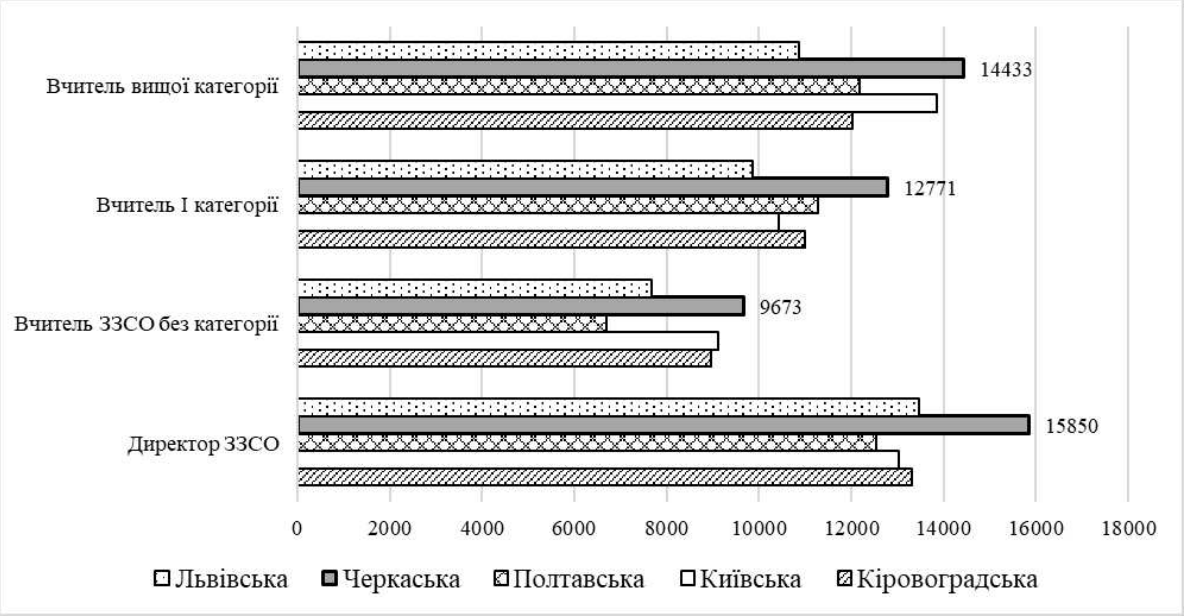

Рис. 2.18. Рівень оплати праці працівників закладів загальної середньої освіти в Черкаській області й у деяких регіонах України, 2023 рік, грн

Джерело: [168]

За оцінками експертів, успішність складання підсумкових іспитів у закладах освіти сільських територій є на 20 – 30% гіршою, ніж у міських

поселеннях. За наявності інформації, цю різницю слід аналізувати детальніше. Проте в Черкаській області демографічні чинники впливають на просторову організацію закладів соціальної інфраструктури, зокрема й освітньої. Як результат, 2022 року в регіоні було закрито 11 сільських шкіл, що становить 7,1% усіх ліквідованих шкіл України [199].

Врахування розвитку освітньої інфраструктури є необхідним для розвитку сільських територій з позиції збереження людського потенціалу й дальшого його залучення до економіки регіону. Ймовірність інвестицій в економіку сільських територій від місцевих жителів завжди є вищою, ніж така ймовірність від зовнішніх інвесторів. Відповідно, в реалізації механізмів забезпечення розвитку сільських територій важливо значну увагу звертати на якість освітніх послуг на рівні базової середньої освіти.

Аналіз заробітної плати в стратегічних видах економічної діяльності для сільських територій, окрім сільського господарства й освіти, включав також сферу тимчасового розміщення й організації харчування (див. табл. 2.7). 2022 року рівень оплати праці в цій сфері для Черкаської області становив майже 92% від показника в Україні. Регіон має дуже мало розкритий туристичний потенціал, попри унікальні природні (базальти м. Корсунь-Шевченківського, Буцький каньйон тощо) й історико-культурні (козаччина, Холодний Яр, місця Т. Шевченка, дендропарк «Софіївка», заповідники «Трипільська культура», «Трахтемирів», «Чигирин» та ін.) об’єкти.

Певний поштовх для розвитку тимчасового розміщення й організації харчування в Черкаській області надали ВПО. 2022 року в регіоні було зареєстровано близько 150 тис. ВПО, станом на травень 2023 року – близько 60 тис. Водночас, туристичний збір у Черкаській області за І півріччя 2023 року скоротився на 35%. Тому слід окремо досліджувати вплив вимушених переміщень на сферу тимчасового розміщеання й організації харчування в регіоні та визначати можливості залучення потенціалу ВПО до місцевої економіки.

Пріоритезація розвитку тимчасового розміщення й організації харчування для сільських територій Черкаської області має сприяти поліспеціалізації місцевої економіки та ефективному використанню туристичного потенціалу регіону.

В табл. 2.8 узагальнено основні рекомендації щодо пріоритетного застосування механізмів розвитку сільських територій Черкаської області, з урахуванням проблемних наслідків впливу досліджених чинників.

Таблиця 2.8

Пріоритети механізмів розвитку сільських територій Черкаської області в контексті послаблення негативного впливу чинників зовнішнього середовища

Група чинників	Пріоритети
Природні	Моніторинг стану й результатів використання земельних ресурсів регіону з окремою увагою до територій з найвищою родючістю ґрунтів.
Безпекові	Залучення інституту церкви до активнішої громадської, суспільно-об'єднавчої діяльності, з огляду на її роль для «стійкості» сільського населення в час повномасштабної війни.
Політичні	Підвищення якості громадської участі в місцевому самоврядуванні сільських територій через оцінку їхньої ефективності самими мешканцями для акумулювання позитивного досвіду й формування конструктивного соціального капіталу громади.
Демографічні	Протидія «знелюдненню» сільських територій через програми інтеграції внутрішньо переміщених осіб, з огляду на відносно безпечні умови перебування в регіоні.
Економічні	У частині розвитку інтелектуально-трудового потенціалу регіону: підвищення якості освітніх послуг, особливо на рівні загальної середньої освіти, з покращенням позицій регіону за успішністю ЗНО і НМТ. В частині розвитку економічного середовища: підтримка особистого селянського господарства, малого фермерського бізнесу (зокрема сімейних фермерських господарств) і сільськогосподарських кооперацій для трансформації потенціалу регіону в якісні результати економічного зростання й покращення рівня життя сільського населення. В частині формування поліспеціалізованої економіки сільських територій: підтримка туристичного бізнесу (сільських садиб), діяльності в суміжних сферах для використання унікального історико-культурного та природного потенціалу регіону.

Джерело: авторська розробка

Попри виклики війни, і далі виникають головні суперечності щодо захисту інтересів малих фермерських і особистих селянських господарств. За оцінками експертів, що більшою є концентрація землі в одного суб'єкта – агрохолдингу, то меншою є зайнятість сільського населення [188]. Водночас, діяльність агрохолдингів забезпечує дохідність місцевих бюджетів. Тому для балансування інтересів слід впроваджувати додаткові заходи підтримки малого агробізнесу й заохочувати агрохолдинги до участі в розвиткові сільських громад, до інвестицій у створення переробних підприємств, у соціальну інфраструктуру, що загалом позитивно впливатиме на якість життя сільського населення.

Отже, реалізація розвитку сільських територій як управлінське завдання ускладнюється через вплив різних чинників. Основними є природні й безпекові чинники. Значно впливають політичні, інтеграційні, демографічні, фінансово-валютні, економічні, конкурентні, захисні, поведінкові чинники. Для сільських територій України зовнішній вплив найбільше проявляється в дмографічній площині. «Знелюднення» сільських територій в Україні загалом та в Черкаській області зокрема лишається мало вивченим питанням. Офіційна статистика не розкриває реальної ситуації, а повномасштабна війна відсуває пріоритетність цієї проблеми на другий план. Однак низка інших пріоритетів розвитку сільських територій лишається актуальною в реалізації механізмів, попри невизначеність безпекового середовища й наслідків повномасштабної війни. Для Черкаської області це є заходи з подолання демографічної кризи на основі інтеграції ВПО до сільських поселень, із підтримки малого бізнесу для диверсифікації структури сільських економік, із залучення агрохолдингів до діяльності сільських громад. Для цього слід посилювати дію поведінкових чинників довіри, згуртованості, господарності для відновлення соціального капіталу сільських поселень і для збереження їхнього людського потенціалу.

Висновки до розділу 2

1. Досліджено правовий механізм забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації України. Комплексний аналіз конституційних, стратегічних (положень державних стратегій регіонального розвитку від 2006 року), програмно-цільових нормативів, профільного законодавства, законодавчих ініціатив воєнного часу дав змогу сформувати правову доктрину розвитку сільських територій в Україні, що включає галузево-територіальний (орієнтований на забезпечення конкурентоспроможності сільських територій на засадах сталого й ендогенного розвитку з урахуванням функціональних типів територій) і людиноцентричний (пріоритезує забезпечення гідного рівня життя населення сільських територій у згуртованому суспільстві, з високим рівнем захищеності, рівності доступу до якісних послуг) підходи, сфери та пріоритети правового врегулювання розвитку сільських територій в Україні.

Регіональні особливості правового врегулювання розвитку сільських територій проаналізовано на прикладі Черкаської області з притаманною їй промислово-аграрною спеціалізацією (71,1% територій – землі сільськогосподарського призначення, з них 53,7% земель – чорноземи). В результаті аналізу виявлено проблемні питання якісних трансформацій правових стимулюючих ініціатив у показники розвитку сільських територій і сільського господарства в регіоні.

2. Проаналізовано інституційний та організаційний механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Аналіз здійснено на основі схематизованого механізму формування публічної політики розвитку сільських територій в Україні, що відображає взаємодію правового, інституційного та організаційного механізмів і підкреслює вагомість залучення «прямих» стейкхолдерів для досягнення цілей розвитку. Аналіз урядових реформ у сфері розвитку сільських територій України в розрізі міністерств довів, що реалізація пріоритетів призупинилась в умовах

повномасштабної війни, та водночас, вона стала ще актуальнішою для завершення потрібних реформ у контексті євроінтеграції України. Окрему увагу звернено на актуальні грантові програми для розвитку бізнесу сільських територій в Україні. Практики надання грантів дають змогу обґрунтувати можливості проактивних заходів підтримки розвитку сільських територій і мають бути основою формування публічної політики з перспективою євроінтеграції.

Вивчення досвіду розвитку сільських територій Черкаської області в діяльності органів регіональної влади й місцевого самоврядування виявило проблеми обмеженої громадської участі в реалізації публічної політики в цій сфері. Вкрай обмеженою є діяльність органів самоорганізації населення, що їх у Черкаській області було зареєстровано лише 27 (18 місце). Аутсайдерські позиції області виявлено за низкою інших напрямків. Виявлені проблеми стали підставою для обґрунтування необхідності оптимізації місцевого самоврядування в сільських громадах на засадах громадського управління й уникнення імітаційних форм залучення сільських жителів.

3. Для цілісного розуміння умов реалізації правових, інституційних і організаційних механізмів розвитку сільських територій, досліджено чинники впливу з погляду їхньої доцільності, результативності й ефективності, їх запропоновано поєднувати за групами: природні й безпекові (як основні), а також політичні, інтеграційні, демографічні, економічні, фінансово-валютні, захисні, конкурентні й поведінкові.

З-поміж досліджених чинників особливо проблемним виявився демографічний – вплив демографічного середовища, що дало підставу актуалізувати цілі покращення демографічної ситуації, якості життя населення, протидії деградації сільської поселенської мережі та «знелюднення» сільських територій як пріоритетні в реалізації механізмів. Аналіз демографічних процесів у Черкаській області виявив проблеми старіння населення (в Україні частка осіб віком старше 65 років на початок 2022 року становила 17,6%, у Черкаській області – 19,2%). Як наслідок,

знижується щільність населення, що безпосередньо впливає на трансформацію просторової структури розселення, спричинює неоднорідність розвитку соціальної інфраструктури й доступу до якісних послуг. Черкаська область визначається вищими депопуляційними процесами (скорочення чисельності населення за період 1990 – 2022 років в Україні – на 20,6%, у Черкаській області – на 24,2%). Виявилося стрімкіше зниження потенціалу народжуваності в Черкаській області, ніж в Україні. Негативна демографічна динаміка в Черкаській області має першочерговий вплив на демографічну ситуацію сільських територій – із більшою часткою сільського населення, ніж в Україні: якщо частка сільського населення в загальній його чисельності становить 30,3%, то в Черкаській області – 42,7%.

Виявлено несприятливе економічне середовище розвитку сільських територій у Черкаській області. Регіон до 2021 року вирізнявся нижчим рівнем оплати праці, ніж у середньому в Україні: за період 2011 – 2021 років показник середньомісячної заробітної плати штатних працівників у регіоні в середньому становив 70% від показника України, 2022 року він зріс до 80%.

У стратегічному сільському господарстві розмір оплати праці в регіоні з аграрною спеціалізацією 2022 року сягнув максимального значення – 88% від середньоукраїнського показника. За період 2011-2021 років середнє співвіднесення становило 70%, що є деструктивним мотиватором продуктивної зайнятості в цій сфері.

Проблемними є процеси формування інтелектуально-трудового потенціалу регіону. В Черкаській області виявлено вищий рівень оплати праці педагогів і керівників закладів середньої освіти, ніж у регіонах, що є лідерами за показниками успішності ЗНО й НМТ. Втім, Черкаська область 2023 року посіла 17 позицію в Україні за успішністю НМТ, тоді як 2021 року область посідала 10 позицію в Україні за результатами ЗНО.

4. Аналіз чинників дав змогу визначити пріоритети механізмів розвитку сільських територій Черкаської області, актуальні в умовах повномасштабної війни. Вплив природних чинників робить пріоритетним моніторинг стану й

результатів використання земельних ресурсів регіону з окремою увагою до територій із найвищою родючістю ґрунтів. Вплив політичного середовища вимагає підвищення якості громадської участі в місцевому самоврядуванні сільських територій через оцінку ефективності від жителів для акумулювання позитивного досвіду й формування конструктивного соціального капіталу громади. Демографічні пріоритети передбачають протидію «знелюдненню» сільських територій через програми інтеграції внутрішньо переміщених осіб, з огляду на на відносно безпечні умови перебування в регіоні. Нагальними є пріоритети регулювання впливу економічних чинників: у частині розвитку інтелектуально-трудового потенціалу – підвищення якості освітніх послуг, надто на рівні загальної середньої освіти, з покращенням позицій регіону за успішністю ЗНО й НМТ; в частині розвитку економічного середовища – підтримка особистого селянського господарства, малого фермерського бізнесу (зокрема сімейних фермерських господарств) і сільськогосподарських кооперацій для трансформації потенціалу регіону в якісні результати економічного зростання і для покращення рівня життя сільського населення; в частині формування поліспеціалізованої економіки сільських територій – підтримка туристичного бізнесу (сільських садиб), діяльності в суміжних сферах для використання унікального історико-культурного та природного потенціалу регіону.

РОЗДІЛ 3
УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

3.1. Стратегічні пріоритети розвитку сільських територій в умовах децентралізації

Визначення стратегічних пріоритетів розвитку сільських територій України лишається актуальною науково-прикладною проблемою. Гостроту проблеми посилює вразливість сільських територій до умов нестабільності, що є перманентними в українських реаліях. Кризові періоди економічного занепаду насамперед позначаються на сільських територіях, хоча міські поселення є вразливішими в короткочасному періоді. Це підтвердила ситуація коронакризи від 2020 року, коли економіка міських громад під час локдауну зазнала значно більшого негативного впливу, ніж у сільських громадах, через обмеження скупчень людей і концентрацію економічних активностей. У час повномасштабної війни й атак на енергоінфраструктуру з дальшими блекаутами економіка міст також була вразливішою. Проте такі впливи мали короткочасний негативний характер, переваги концентрації ресурсів поступово стабілізували ситуацію. Натомість економіка сільських територій, що є менш розвиненою чи здебільшого стагнує, слабко реагувала на ці виклики. Навпаки, розпочався тимчасовий процес рурбанізації, на разі не набувши належних масштабів.

Водночас, у довгостроковому часовому відтинкові кризові впливи на сільські території є глибиннішими. Це обумовлено їхньою деструктивністю щодо базових процесів розвитку – демографічних, економіко-виробничих, інфраструктурних та ін. Економічна рецесія в умовах макронестабільності в уже депресивному середовищі призводить до остаточних втрат демографічного потенціалу, до занепаду інфраструктури, до відсутності управлінських кадрів, які були б здатні відновлювати поселення.

Таким чином, під час стратегічного планування розвитку сільських територій слід враховувати їхню визначальну рису – високу вразливість за умов нестабільності. Водночас, в Україні успішно відбувається реалізація реформи децентралізації, яка дає змогу сільським територіям розвиватись на нових *засадах спроможності, посилення стійкості та професіоналізму врядування в багаторівневій системі публічного управління*.

В Україні здобуто значний досвід стратегічного планування розвитку сільських територій – за державного стратегування регіонального розвитку, стратегування розвитку сільського господарства (Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року). Визначені пріоритети відповідають Концепції розвитку сільських територій, ухваленій 2015 року, яка пріоритезує досягнення економіко-діяльнісних, соціокультурних та управлінських цілей [142] (див. п. 2.1).

2015 року за ініціативи профільного Міністерства аграрної політики та продовольства України було розроблено проєкт Єдиної комплексної стратегії та плану дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015 – 2020 роки [45]. 2021 року, до повномасштабного російського вторгнення в Україну, уряд за координації вже Міністерства економіки України ініціював розроблення проєкту Концепції сільського розвитку до 2030 року, а також Білої книги Стратегії розвитку земельних відносин [152]. Цінними також були ідеї, сформульовані в Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року, проєкт якої було подано 2021 року за ініціативи Міністерства аграрної політики та продовольства України [143].

Також у науковому середовищі запропоновано різні підходи до стратегування розвитку сільських територій в Україні. Вартими уваги є пропозиції науковців Національної академії аграрних наук України щодо Концепції збалансованого розвитку сільських територій України з

урахуванням досвіду європейських країн [69].

Водночас, нові виклики повномасштабної війни та глобальної нестабільності змушують переглядати підходи до механізмів забезпечення розвитку сільських територій в Україні. Їхньою основою має бути стратегічне планування, яке б ураховувало попередні підходи й здобутки та, водночас, нівелювало усталені недоліки стратегування. Річ у тім, що за наявності численних стратегічних нормативів і проєктних розробок, значним є ризик низької політичної культури реалізації стратегій. Тому для дальшого стратегування розвитку сільських територій в Україні важливо *конкретизувати завдання*, не переобтяжуючи їх цілями, для того, аби деформалізувати процес реалізації стратегії та укріпити її нормативну вагомість під час реалізації інших механізмів регулювання – організаційних, економічних, інформаційних та ін.

З огляду на це, в межах дослідження пропонуємо *проблемно-орієнтований підхід до стратегування розвитку сільських територій в Україні*, заснований на:

а) врахуванні наявних викликів як можливостей розвитку сільських територій, а саме децентралізації та євроінтеграції;

б) доланні вкорінених проблем, що базово деструктивують позитивні зрушення в розвитку сільських територій; ці проблеми зумовлюють неконкурентну економіку сільських територій, відсутність ринку землі, нерозвинений соціальний капітал сільських громад, що (не) дозволяє користуватися перевагами співпраці, а також – пріоритет реалізації проєктів місцевого розвитку, зорієнтованих на розбудову «твердої» інфраструктури (рис. 3.1).

Розвиток сільських територій в Україні відбувається в умовах багатьох викликів. Частину їх зумовлюють чинники, що впливають на механізми забезпечення розвитку сільських територій, аналізовані в п. 2.3. Однак із погляду актуальності, основними викликами-можливостями на цьому етапі є децентралізація та євроінтеграція.

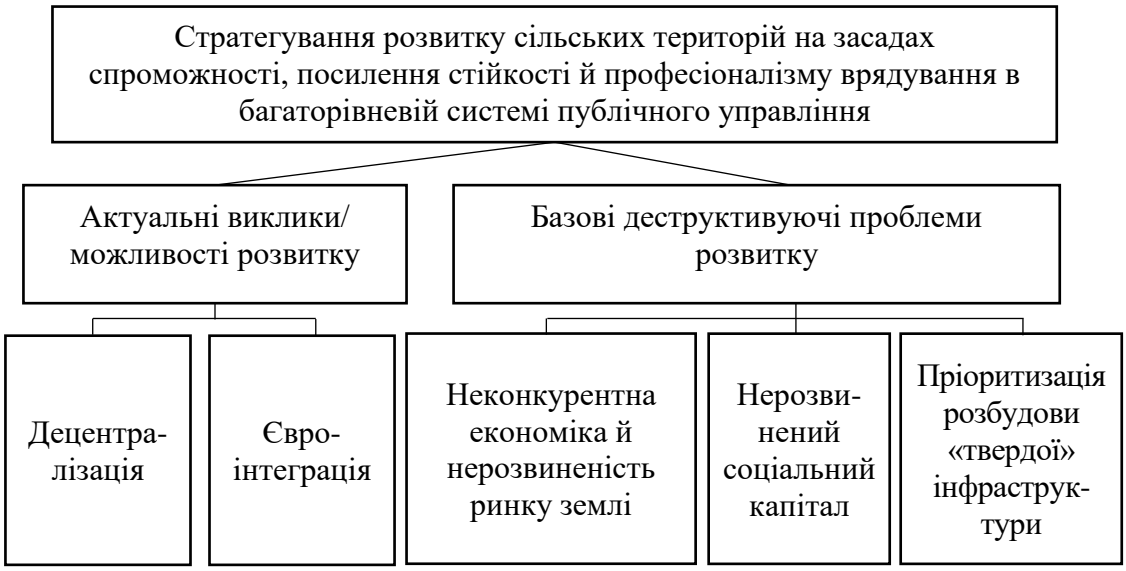

Рис. 3.1. Проблемно-орієнтований підхід до стратегування розвитку сільських територій в Україні

Джерело: авторська розробка

Тому насамперед розгляньмо *стратегічні пріоритети розвитку сільських територій Україні, детерміновані викликом децентралізації*.

Реформа децентралізації в Україні від 2014 року, безумовно, є викликом для сільських територій, що визначає можливості їхнього відродження та розвитку. Але водночас децентралізація як виклик проявлялась у ризиках – через приєднання сільських територій до міських громад, через обмежені ресурсні можливості й залежність бідніших громад від ініціативи приєднання до «заможніших» і таких, що мають політичне лобі. Як результат, до сьогодні для більшості сільських громад лишається невикористаним потенціал їхнього розвитку в умовах децентралізації, що підтверджують негативні тенденції бідності сільського населення, демографічної кризи, занепаду інфраструктури тощо [97, с. 41].

Тому існує питання, якими мають бути стратегічні пріоритети розвитку сільських територій як громад в Україні на сучасному етапі подовження реформи децентралізації від 2023 року.

Децентралізацію – важливий процес для відновлення й розвитку України як демократичної держави з ринковою економікою – весь час підтримували міжнародні партнери й організації в України – USAID, U-LEAD, UNDP, Фонд Східна Європа, DECIDE, Європейська Комісія, Представництво Європейського Союзу в Україні (EEAS), уряди США, Німеччини, Швейцарії, Швеції, Японії та ін.

Попри безпекові загрози, від 2023 року представлено оновлену Дорожню карту децентралізації в Україні, де головні акценти так само зроблено на спроможності громад. Саме ця проблема є актуальною для сільських територій, що за наявних до 2023 року тенденцій поступались міським громадам у забезпеченні інституційної спроможності. Крім того, оновлена Дорожня карта актуалізує такі критерії успішної громади, як багатство (інвестиції+податки), інклюзивність (залученість населення, доступність послуг), прозорість (відкритість, публічність) та інтегрованість (багаторівневе врядування) [157]. Досягнення цих критеріїв має сильні й слабкі сторони для сільських громад, що їх слід враховувати в стратегуванні їхнього розвитку (рис. 3.2).

У критеріях оновленої Дорожньої карти децентралізації сільські громади поступаються міським, тож для посилення їхніх позицій важливо визначати стратегічні пріоритети розвитку, які б дозволяли використовувати наявні можливості й нівелювати стримувальні чинники прогресивних змін.

Дорожня карта містить перелік пріоритетів досягнення критеріїв «громади мрії» та конкретні законодавчі вдосконалення. Їх ухвалення є важливим для формування організаційно-правової основи розвитку сільських громад в Україні.

Тому, відповідно до оновленої Дорожньої карти децентралізації в Україні, сільські громади слід підтримувати в таких їхніх кроках:

- розроблення місцевих стратегій розвитку, що орієнтують на конкурентні переваги громад в аспектах інституційної та фінансової спроможності, інклюзивності, прозорості й інтегрованості;

- визначення переліку проблем, слабких сторін, що зумовлюють неспроможність забезпечувати ці критерії для дальшої співпраці з іншими інститутами (державними, громадськими) в пошукові шляхів їх вирішення.

Критерії	*Сильні сторони*	*Слабкі сторони*
Спроможність інституційна	Конкретизовані повноваження і сфери врядування	Недостатній професіоналізм апарату органів місцевого самоврядування
Спроможність фінансова	Потенціал розвитку економіки громад на інноваційній основі	Низька дохідність місцевих бюджетів
Інклюзивність	Високі можливості залученості більшої кількості жителів до процесів врядування	Низькі якість і доступність послуг – соціальних, соціальної інфраструктури
Прозорість	Нижчі корупційні ризики в умовах високої прозорості та підзвітності	Ризики узурпації влади в умовах пасивності громади й відсутності громадського контролю
Інтегрованість	Можливості додаткової підтримки – державної, міжнародної	Обмеженість досвіду співпраці на різних рівнях

Рис. 3.2. Можливості сільських територій у досягненні критеріїв успішних громад відповідно до оновленої Дорожньої карти децентралізації в Україні

Джерело: [157]

Дорожня карта децентралізації в Україні не виокремлює специфіку сільських громад у реалізації реформи. Зміни, особливо в частині впровадження інституту префекта, вимог цифровізації, формування баз муніципальної статистики можуть посилювати вразливість сільських громад у впровадженні очікуваних заходів. Для зниження такої вразливості слід

формувати додаткову підтримку сільських громад через інститути громадянського суспільства, через спеціальні координації з обласними владними структурами для формування відповідних навичок представників місцевого самоврядування.

Окрім децентралізації, важливим викликом розвитку сільських територій України є євроінтеграція. Відповідно, слід окремо розглядати *стратегічні пріоритети розвитку сільських територій України, детерміновані викликом євроінтеграції*. До 2027 року заплановано поступову інтеграцію України до єдиного ринку ЄС, що насамперед буде викликом для сільського господарства й конкурентоспроможності його продукції. Також це є потужним міграційним викликом в умовах вільного руху людських ресурсів, від втрат якого потерпатимуть насамперед сільські території.

В оновленій Дорожній карті децентралізації в Україні наголошено, що громади мають бути суб'єктами відновлення. Але громади, за досвідом європейських держав, також є рушіями інтеграційних процесів, формуючи низинну ланку міжгромадівських взаємодій різних держав.

В Україні для зміцнення незворотності вектору євроінтеграції слід максимально залучати всі типи громад, зокрема й сільські, до різних форм співпраці з громадами ЄС.

Насправді міські громади мають значно більший досвід співпраці з громадами, інститутами влади й громадянського суспільства держав ЄС, ніж сільські. Розуміння слабших позицій сільських громад і необхідності їх підтримки в реагуванні на виклики євроінтеграції декларує Всеукраїнська асоціація громад (раніше – Всеукраїнська асоціація сільських та селищних рад), яка є однією з провідних громадських організацій в Україні, що з допомогою грантової підтримки здійснює відповідну просвітницьку й організаційну роботу.

На макрорівні стимулювання євроінтеграції в частині розвитку сільських територій і сільського господарства передбачено в Плані заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [104]. Оскільки окремий

розділ Угоди присвячено розвиткові сільських територій, у Плані заходів, що його реалізація триває і під час повномасштабної російсько-української війни, декларовано пріоритети інтеграції в цій сфері. Значну увагу в Плані присвячено узгодженню стандартів сільськогосподарського виробництва, продукції тваринництва, аквакультури та маркування продукції з вимогами ЄС. Значну увагу присвячено питанням вимог до самої продукції, використання пестицидів, генетично модифікованих організмів, посилення безпеки споживання.

Для того, аби сільські громади були готовими до викликів євроінтеграції, використовували її можливості та ще й стимулювали цей процес, актуальними стратегічними пріоритетами їхнього розвитку мають бути:

- забезпечення захищеності прав на землю населення, зайнятого в економіці сільських територій (ратифікація Декларації про права селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості [288]);

- організація системної взаємодії з інститутами громадянського суспільства ЄС, що займаються проблематикою сільських територій – Європейським сільським парламентом (позитивно, що Всеукраїнська асоціація громад від 2023 року стала членом цієї організації), Європейським альянсом сільських громад та ін.;

- активізація укладення угод про співпрацю сільських громад України з громадами ЄС та забезпечення на їхній основі системних взаємодій через обмін кадрами (стажування), організацію поїздок для молоді й активу громад, розроблення спільних проєктів тощо;

- залучення сільських громад з економікою аграрного типу до міжнародних проєктів із питань торгівлі сільськогосподарською продукцією з ЄС (як, приклад, проєкт «Німецько-український агропродовольчий діалог» за участі профільних міністерств України та Німеччини [89]);

- визначення потенціалу розвитку малих фермерських господарств у громадах, які в перспективі будуть головним суб’єктом підтримки через

механізми дотування за практикою політики ЄС (у ЄС понад 50% спільного бюджету країн формують видатки на агропромисловий комплекс, де зазвичай мають дотації малі фермерські господарства – відповідно, ця практика поступово поширюватиметься в Україні);

- представництво фермерських господарств громад у Європейській мережі демонстраційних ферм, що сприятиме розвиткові фермерського господарства на інноваційній основі (пілотна ініціатива в цьому аспекті – проєкт USAID, що його в Україні реалізує Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб задля створення Української мережі демонстраційних ферм «Демо-ферми» [192]).

Визначені пріоритети є базовими для залучення сільських громад до євроінтеграційних процесів і для посилення їхньої готовності бути конкурентоспроможними в європейському соціально-економічному просторі в разі членства України в ЄС. Для цього громади мають набувати досвіду проєктного грантового фінансування з європейських фондів, посилювати підтримку конкурентного бізнесу (в наших пропозиціях – малих фермерських господарств), а також через налагодження системних взаємодій із громадами ЄС (переважно сільськими). Це є важливою умовою нарощування соціального капіталу сільських громад, що є однією з ключових проблем їхнього розвитку в Україні, на вирішення якої має бути спрямовано новітнє стратегування.

Таким чином, реагуючи на виклики децентралізації та євроінтеграції, стратегічне планування розвитку сільських територій в Україні має включати *пріоритети, детерміновані розв'язанням базових деструктивуючих проблем.* «Деструктивність» означає руйнування структурних (системних) властивостей об'єкта, через що він втрачає свою здатність розвиватись, відновлюватись, адаптуватись тощо. Відповідно, як деструктивуючі проблеми розвитку сільських територій в Україні визначено ті, що засадничо руйнують можливості їхніх прогресивних змін у напрямі забезпечення спроможності, посилення стійкості громад у багаторівневій системі публічного управління (див. рис. 3.1).

Однією з базових деструктивуючих проблем є *неконкурентна економіка сільських територій і нерозвиненість ринку землі.* Прив'язка економічного розвитку сільських територій до земельного чинника обумовлює необхідність його врахування у стратегуванні розвитку. Водночас, одним із сучасних трендів, що, зокрема, притаманний сільським громадам ЄС, є подолання моноспеціалізації їхніх економік із розширенням можливостей різних видів економічної діяльності та з дотриманням вимог сталого розвитку. Проте ці сфери розвиваються в тісній взаємодії з базовим видом діяльності в економіці сіл – із сільським господарством і агропромисловим комплексом. Використання інших природних ресурсів (лісових, надр) поки є повноваженнями центральних органів влади. Однак актив землі для сільських громад лишається несформованим, а неефективне його використання може призвести до незворотної втрати для економіки сільських територій.

Тому, визначаючи стратегічні пріоритети, спрямовані на розв'язання проблеми неконкурентної економіки сільських територій і нерозвиненості ринку землі, слід розмежовувати пріоритети, що стосуються покращення передумов економічного розвитку, безпосереднього його стимулювання й капіталізації земельних ресурсів та пріоритети у справі розвитку сільського господарства й агропромислового комплексу (зокрема й переробки продукції рослинництва, тваринництва, розвитку аквакультури, використання природних ресурсів із рекреаційно-туристичною метою):

1)пріоритети щодо покращення передумов економічного розвитку сільських територій:

- завершення процесу розроблення і якісного наповнення комплексних планів просторового розвитку громад, що дасть змогу визначити й облікувати її ресурсний потенціал як основу для стратегування розвитку економіки, залучення інвестицій, участі в проєктах грантового фінансування, міжмуніципальної співпраці тощо;
- капіталізація активів громад на основі організації чіткого розподілу прямих і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування та,

відповідно, розподілу загальних і місцевих податків для впровадження дієвої системи сплати земельного податку, податку на нерухомість у сільських громадах, що надалі буде спрямовано на вирішення локальних питань;

- узгодження підходів до категоризації суб'єктів господарювання в сільському господарстві, в агропромисловому комплексі, для дальшого узгодження механізмів підтримки (дотування) за стандартами ЄС (у ЄС переважає підтримка малих фермерських господарств, до яких відносять суб'єктів за певними критеріями, в Україні ж більше йдеться про особисті селянські господарства, а фермерство розглядають за іншими критеріями, тому ці аспекти слід узгодити, аби в майбутньому інтегрувати державну політику розвитку сільських територій в Україні з європейською політикою);

2) пріоритети щодо стимулювання економічного розвитку сільських територій:

- популяризація в громадах можливостей пільгового кредитування, дотування, грантового фінансування розвитку сільських територій, сільськогосподарського виробництва, сільського туризму тощо, що діють на державному рівні, зокрема за міжнародної підтримки;

- стимулювання розвитку бізнесу, особливо малого й середнього, в сферах, що дозволяють використовувати ресурсний потенціал громад через:

  - реалізацію місцевих програм розвитку бізнесу, залучення інвестицій;

  - надання податкових, орендних, гарантійних та інших преференцій у межах повноважень місцевої влади (головний інструмент – ставки місцевих податків);

  - цільову підтримку крафтового й органічного виробництва, що максимально враховує місцеву специфіку – природно-ресурсну, культурну, ціннісну, господарську;

- цільову підтримку малих фермерських господарств як рушіїв економічного розвитку сільських територій та головних суб'єктів підтримки в перспективі євроінтеграції України;

- географічне позначення місцевої продукції для підвищення її ринкової вартості і впізнаваності (практики ЄС);

- маркетинг місцевої продукції, послуг для підвищення інвестиційної, туристичної та міграційної привабливості громад;

3) пріоритети капіталізації земельних ресурсів і розвитку сільського господарства:

- розвиток ринку купівлі/продажу й оренди земель сільськогосподарського призначення сільських територій на засадах захищеності власності селян через:

- підвищення рівня їхньої обізнаності щодо механізмів використання земельних ресурсів і їхньої доцільності;

- розвиток мережі регіональних і місцевих омбудсменів із захисту прав сільського населення. Практика «rural ombudsman» поширена в США й Великобританії та актуальна для регіонів України з проблемністю розвитку сільських територій. Для невпинного лобіювання інтересів та актуалізації проблем сільських територій в різних областях слід створити регіональні офіси омбудсменів із захисту прав сільського населення;

- підвищення ринкової ціни земель із недопущенням необґрунтованої втрати права власності через максимальне залучення у використання. Якщо землі сільськогосподарського призначення не використовуються, то власник готовий їх продати за значно нижчою ціною. Якщо землі приносять хоча б базовий річний дохід, то ціна продажу буде вищою. Це істотно сприятиме розвиткові ринку землі, врегулюванню агрохолдингової монополізації (з огляду на купівлю великих площ) та обмеженню безповоротної втрати власності сільських жителів на землю;

- продуктивізація сільськогосподарського виробництва через:

- підтримку переробних підприємств (в Україні діє урядова грантова програма);

- підтримку впровадження автоматизованих, роботизованих технологій;

- стимулювання об'єднань дрібних і середніх сільськогосподарських виробників, виробників продукції тваринництва й аквакультури в кооперативи як один зі способів розвитку сільського господарства і збереження конкурентного середовища на противагу монополізації;

- стимулювання розвиту агрорекреаційних кластерів як однієї з найефективішних міжгалузевих форм співпраці бізнесу на сільських територіях (один із пріоритетів Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС);

- системні взаємодії органів місцевого самоврядування й активу громад із профільними громадськими організаціями (наприклад, Національною асоціацією сільськогосподарських дорадчих служб України, Асоціацією фермерів та приватних землевласників України, Всеукраїнським Конгресом Фермерів та ін.);

- участь громад у конкурсах грантового фінансування міжнародних організацій, що профілюються на питаннях розвитку сільських територій (наприклад, Програма USAID з аграрного йі сільського розвитку, програми Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН FAO).

Особливе значення щодо пріоритетів, спрямованих на розв'язання проблем неконкурентної економіки сільських територій, відіграватиме завершення процесу розподілу прямих і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування, зокрема сільських громад. Це один із пріоритетів оновленої Дорожньої карти децентралізації в Україні.

Також реалізація визначених пріоритетів цієї проблемно-орієнтованої групи багато в чому залежить від завершення земельної реформи в Україні.

Етапи, орієнтири, пріоритети реалізації реформи чітко окреслено в «Білій книзі – стратегії розвитку земельних відносин в Україні» [8]. Це принципове питання, що його весь час гальмували проросійські сили в Україні. Право землі є однією з визначальних засад і місцевого розвитку, й, водночас, глобального протистояння зовнішнім загрозам територіальній цілісності України.

Однією з найслабших сторін сільських громад України є *нерозвинений соціальний капітал*, що внеможливлює використання переваг співпраці: а) всередині громади – між різними інститутами (влада, бізнес, інфраструктурні об'єкти, церква, населення, працівники, зайняті в громаді); б) з жителями громади, котрі мігрували; в) з сусідніми громадами та їхніми інститутами; г) з громадами інших регіонів і країн; д) з інститутами вищих рівнів влади, бізнесу, громадянського суспільства тощо.

Для поступового нарощування соціального капіталу сільських громад актуальними є такі стратегічні пріоритети їхнього розвитку:

-співпраця з громадськими інститутами, зокрема для розроблення планових документів і нормативів розвитку – стратегій, програм, інвестиційних паспортів тощо;

-формування активу місцевого населення для посилення діяльності різних форм його самоорганізації, участі в ухваленні рішень органами місцевого самоврядування (участі в щомісячних відкритих засіданнях ради, в ухваленні громадських бюджетів, в розгляду проєктів нормативів), для розвитку громадського середовища;

-налагодження контактів із жителями, що народились чи проживали в сільській громаді та є успішними підприємцями, політиками, науковцями для дальшої реалізації проєктів розвитку;

- участь представників громади у всеукраїнських об'єднаннях органах місцевого самоврядування;

- - організація системної співпраці з депутатами обласних рад і Верховної Ради України, що пройшли в окрузі сільської громади;

- співпраця з іншими громадами – насамперед у межах об'єднань територіальних громад, із сусідніми громадами, зокрема з сільськими, а також із міськими – з можливостями розвитку агломерацій;
- співпраця з іноземними громадами з укладенням договорів про співпрацю, з організацією стажування в іноземних громадах, що має виняткове значення для підвищення професіоналізму місцевої влади й активу місцевих жителів.

Можливостей для нарощування соціального капіталу сільських громад в Україні є дуже багато. Однак на практиці часто їх формалізовано укладенням угод про співпрацю з іншими громадами, не підкріплених конкретними заходами. В розділі 2 було проаналізовано недостатню активність сільських громад у реалізації проєктів міжмуніципальної співпраці. Для розв'язання цієї проблеми, що значно простимулює прогресивізацію підходів до місцевого самоврядування, слід сформувати позитивний досвід співпраці громад.

Значну роль у цих процесах має виконувати актив громади. Це засаднича деструктивуюча проблема для більшості сільських територій, що перебувають в умовах демографічної кризи, майже не маючи молоді, людей із вищою освітою, громадських активістів. Для поступового розв'язання цієї проблеми, важливо формувати комунікаційні мережі з успішними вихідцями з сільських громад – бізнесменами, політиками, науковцями, освітянами, громадськими діячами, котрі через своє особливе ставлення до малої батьківщини будуть більше схильними до реалізації проєктів розвитку. Це ж стосується й мігрантів. Для налагодження таких комунікаційних мереж, важливо, аби місцева влада декларувала свою готовність до реалізації спільних поєктів і до підтримки різних ініціатив.

Досвід сільських територій розвинених держав показує, що саме соціальний капітал дає змогу частково нівелювати вразливість громад і посилює їхню стійкість в умовах згуртованості та взаємодопомоги.

Третя деструктивуюча проблема розвитку сільських територій (див. рис. 3.1.) – надмірна *пріоритезація реалізації проєктів місцевого розвитку й міжмуніципальної співпраці, орієнтованих на розбудову «твердої»*

інфраструктури. На перший погляд, процес реалізації інфраструктурних проєктів на сільських територіях, зокрема в межах державної програми «Велике будівництво», є логічним на тлі їх тотального занепаду, відсутності доріг, базової соціальної інфраструктури. Проте корупційні ризики фінансування проєктів, що виникли на різних управлінських рівнях, сформували практику в громадах України, зокрема й у сільських, абсолютного переважання розбудови «твердої» інфраструктури як найлегшого способу залучення коштів у межах фінансування Державного фонду регіонального розвитку та інших бюджетних витрат, але й, водночас, можливості нецільового використання цих коштів. Органи місцевого самоврядування, за відсутності громадського контролю й ініціатив та низького професіоналізму керівництва, реалізували інфраструктурні проєкти, що не давали змоги вирішувати проблеми розвитку громади в стратегічній перспективі. В час повномасштабної війни цей тренд зберігся, через що 2023 року виникли численні скандали щодо завищених цін публічних закупівель на реалізацію інфраструктурних проєктів у громадах.

Розв’язання цієї проблеми, що вкорінилась у громадах останніми роками, потребує системного й стратегічного підходу. Для цього актуальним є стимулювання реалізації проєктів, спрямованих на розвиток сільських територій через підтримку самозайнятості, бізнесу, зниження міграції молоді, а також проєктів енергоефективності та еколого-орієнтованих проєктів, проєктів соціального розвитку (актуальних, зважаючи на виклики повномасштабної війни).

В цьому аспекті актуальними є такі стратегічні пріоритети розвитку сільських територій:

- формування навичок проєктного менеджменту та участі в конкурсах грантового фінансування працівників органів місцевого самоврядування через:
    - організацію системної співпраці з інститутами громадянського суспільства, які в Україні сьогодні є рушіями міжнародної грантової

діяльності й невпинно акумулюють необхідний досвід;

- налагодження співпраці з проєктними організаціями, що зможуть розробляти й обґрунтовувати кошториси проєктів;

- об'єктивний моніторинг ресурсного потенціалу громад (із відображенням у комплексних планах просторового розвитку громад) для знання про невикористані резерви і для можливостей відродження й розвитку територій;

- розроблення й реалізація інфраструктурних проєктів з обґрунтуванням реальних економічних (розвиток бізнесу) й соціальних (збереження людського потенціалу, створення умов для дистанційної зайнятості й навчання) наслідків;

- розміщення проєктів громад у Цифровій екосистемі для підзвітного управління відновленням DREAM задля забезпечення їхньої прозорості й підтвердження відкритості громад (станом на кінець листопада 2023 року дуже низькою є проєктна активність громад Черкаської області – лише 5 громад зареєстрували свої проєкти, з яких лише 1 сільська, а саме Паланська сільська громада) [242];

- системна реалізація в громадах еколого-орієнтованих проєктів, зокрема з енергоефективності, через:

- визначення в апараті органів місцевого самоврядування сільських громад особи чи підрозділу, відповідальних за реалізацію проєктів;

- співпрацю з профільними громадськими організаціями, що спеціалізуються на еколого-орієнтованих проєктах і допоможуть громадам набути базового досвіду грантового фінансування;

- реалізація проєктів, спрямованих на розвиток біопереробки (виробництво біоетанолу й біометану) як одного з державних пріоритетів на вимогу євроінтеграції;

- реалізація проєктів, спрямованих на збереження й раціональне використання природних ресурсів, особливо земельних;

- реалізація проєктів, спрямованих на зменшення вразливості територій від

природних чинників (кліматичні зміни, природні катаклізми, антропогенні катастрофи);

- підтримка розвитку «зелених» форм фермерства, що профілюються на органічному виробництві (один із пріоритетів у ЄС);

- підтримка розвитку «розумних» ферм і на їхній основі – мережі «розумних» сіл (один із пріоритетів у ЄС);

- системна реалізація в громадах проєктів соціального розвитку, спрямованих на розв'язання проблем, зумовлениих наслідками повномасштабної російсько-української війни – реабілітації, оздоровлення населення, реалізації бізнес-ініціатив учасників бойових дій, внутрішньо переміщених осіб, біженців, що повернулися з-за кордону тощо;

- підтримка проєктів культурного розвитку, спрямованих на збереження, відтворення традицій, звичаїв, що підтверджують самобутність, історичність місцевості й України загалом.

Виокремлення з-поміж пріоритетів важливості еколого-орієнтованих проєктів обумовлено тим, що ця проблематика є однією з основних у фінансуванні міжнародних і європейських фондів. Навіть у складних умовах повномасштабної війни станом на кінець 2023 року на офіційному сайті Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України чинними є конкурси з використання відновлювальних джерел енергії в об'єктах соціальної інфраструктури. Такі ініціативи мають фінансування через GIZ (Німецьке товариство міжнародної співпраці) за участі низки громадських інститутів (Екодія, Екоклуб, RePower Ukraine, Energy Act For Ukraine Foundation) [65]. Цей приклад показує: попри те, що в час актуалізації інших нагальних проблем питання енергоефективності можуть бути не такими важливими, та в стратегічній перспективі вони підвищать стійкість громад в умовах нестабільності.

Отже, сучасне стратегічне планування розвитку сільських територій в Україні має враховувати виклики децентралізації та євроінтеграції і базуватись на проблемно-орієнтованому підході, що звужує цілі й завдання

для вирішення деструктивуючих проблем. Надмірна розпорошеність стратегічних цілей і завдань, як показує досвід державного управління й місцевого самоврядування в Україні, є ризиком формалізму нормативних рішень. Натомість їхня конкретизація звузить коло завдань і підвищить шанси їхнього реального виконання. Широке охоплення проблем і завдань регламентовано в чинній Концепції розвитку сільських територій. Стратегія ж має бути основою для розроблення цільових державних, регіональних і місцевих програм та актуалізувати ті пріоритети, що дадуть змогу посилити стійкість сільських громад і територій якнайшвидше. Сучасна реальність є мінливою і невизначеною. Тому стратегічне планування має орієнтувати на коротко- й середньострокову перспективи. Але пріоритети мають забезпечувати досягнення тих цілей, які, попри можливі нові виклики, зміцнять демократію, громадянське суспільство, ефективне багаторівневе врядування, де сільські території, попри свою вразливість, суб'єктивуються в інститути макрорезилентності, в середовище можливостей деконцентрації ресурсів і задоволення базових потреб населення. В силу історичних передумов, саме сільські території в Україні мають зміцнювати місцеве самоврядування, засноване на традиціях господарництва, власності землі й рефлексії свободи.

Ефективне стратегічне планування розвитку сільських територій в Україні має враховувати регіональну специфіку. Тому їхню реалізацію слід адаптувати до умов територій з урахуванням природних, соціальних, економічних, екологічних, безпекових особливостей. З огляду на це, важливо обґрунтувати пріоритети розвитку сільських територій для Черкаської області, яка, маючи багаті земельні ресурси й агропромислову спеціалізацію економіки, може бути взірцевою для впровадження кращих практик за європейськими підходами.

3.2. Обґрунтування науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації (на прикладі Черкаської області)

Як відомо, децентралізація стала однією з найсистемніших і дієвих (у контексті надання реальних повноважень і спроможностей місцевим органам влади щодо впливу на перебіг процесів соціально-економічного й загалом суспільного розвитку територій) реформ, реалізованих в Україні на її новітньому історичному етапі. Таким чином, якщо не цілком, то принаймні значною мірою зреалізовано генеральну мету децентралізації – формування ефективної та відповідальної місцевої влади, здатної забезпечити комфортне й безпечне середовище для проживання людей. Це закономірно інституціювалося в утворенні базових суб'єктів місцевого самоврядування – спроможних територіальних громад, зокрема й у Черкаській області.

Втім, разом із розширеними фінансово-ресурсними можливостями органи місцевого самоврядування отримали безпосередню відповідальність за розвиток територій, за спроможність раціонально й ефективно використати ресурси, надані громадам.

Слід наголосити на тому, що, на нашу думку, якість публічного управління проявляється не лише в зростанні ресурсовіддачі, а й у спроможності усунути й вирішити наявні проблеми функціонування й розвитку територій, поміж яких провідними, як свідчить практика розвитку Черкаської області й більшості інших регіонів країни, є, зокрема, глибокі просторово-структурні дисбаланси соціального й економічного розвитку. Передусім ідеться про депресивність багатьох сільських територій регіону, про їхнє відставання за базовими індикаторами й темпами зростання, про характерні процеси депопуляції, про руйнування дорожньо-транспортної та погіршення якості соціальної інфраструктури, про зниження рівня і якості життя населення сільських поселень. Усе це зрештою призводить не лише до недовикористання ресурсного потенціалу територій Черкаської області, а й до

їх виснаження (через втрату значного людського та природно-ресурсного потенціалу), до перетворення на такий собі «тягар», що відтягує частину регіональних і місцевих ресурсів на його утримання, замість раціональнішого їх використання.

Питання формування й реалізації механізмів забезпечення розвитку сільських територій є компетенцією органів державного управління всіх рівнів – не лише місцевого, але й центрального та регіонального, адже сільські території становлять значну частину території країни та її регіонів, тут проживає велика частка населення, здійснюють економічну діяльність суб'єкти господарювання різних видів економічної діяльності, передусім сільського й лісового господарства, промисловості й торгівлі, роблячи вагомий внесок у ВВП та ВРП, покращуючи інвестиційну привабливість територій і їхніх цілісних майнових комплексів.

При тому, безпосередню відповідальність за розв'язання завдань їхнього розвитку, безперечно, покладено на органи місцевого самоврядування, а саме на територіальні громади, що типологічно поділяються на сільські, селищні та міські. Та навіть міські громади більшою мірою складаються саме з сільських територій, тоді як міські поселення зазвичай становлять меншу частку порівняно з загальною площею сільських поселень громад.

Ми вважаємо, що корисним і прикладним у сенсі організації публічно-приватної політики забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області може бути розуміння того, що з позиції вищих рівнів управління раціональнішим є застосовування однотипних практик для розвитку «цілісних» (за ознаками спільності рис територіального розміщення, ресурсного забезпечення, ментальності населення тощо) сільських територій, які часто виходять за межі окремо взятої громади й потребують комплекснішого підходу до підтримки й стимулювання їхнього розвитку. Цей аспект актуалізує питання, по-перше, участі (під час планування й реалізації заходів і формуванні їх ресурсного, особливо бюджетно-фінансового, забезпечення) регіональних, а подеколи й центральних органів влади; по-

друге, застосування механізмів та інструментів міжмуніципальної співпраці територіальних громад, здійснюваної на стратегічно-договірних засадах задля об'єднання ресурсів двох і більше органів місцевого самоврядування заради розв'язання спільних (типових) проблем місцевого розвитку, а також задля досягнення низки синергічних ефектів, зокрема у справі раціональнішого використання обмежених бюджетних, кадрових та інших ресурсів.

Слід звернути увагу й на інший аспект. Це різнотипність сільських територій. До прикладу, істотно різняться можливості й потенціал, а також інвестиційна привабливість сільських територій, які (1) прилягають (межують) з обласним центром та великими містами регіону, (2) розташовані на магістрально-логістичних шляхах національного значення, біля великих транспортних вузлів, складських і логістичних центрів, мають на своїй території великі об'єкти торгівлі тощо, (3) а також віддалених сільських територій, розташованих на окраїнах області, на периферії зі складним і незручним транспортним сполученням, є депресивними й не мають на своїй території середнього / великого бізнесу, позначені активними процесами депопуляції і старіння населення. Відповідно, різною є складність управління процесами розвитку різнотипних сільських територій, а також різняться механізми й інструменти, що їх для таких цілей слід застосовувати (табл. 3.1).

Звісно, що запропонований поділ механізмів, на наш погляд, є дещо умовним, адже більшість їх можна впроваджувати на сільських територіях усіх типів і місць розташування. Водночас, достатня специфіка все ж існує, і застосування для певних цілей диференційованого складу механізмів та інструментів дає змогу, по-перше, досягти їхньої вищої ефективності; по-друге, оптимізувати обмежене ресурсне забезпечення, використовуване для таких цілей.

Характер особливостей функціонування, а також механізмів розвитку дає підстави диференціювати стратегічні вектори публічної політики дальшого розвитку визначених сільських територій так.

Таблиця 3.1

Особливості формування механізмів забезпечення розвитку різнотипних сільських територій Черкаської області

Типи сільських територій	Спільні механізми	Специфічні механізми
Умовно *інвестиційно привабливі* (з вигідним розташуванням біля великих міст, центрів економічного зростання)	➢ Організаційний; ➢ стратегування розвитку; ➢ інституційний; ➢ господарський; ➢ стимулювання зайнятості; ➢ інформаційний	➢ Інтеграції та кооперації з економікою (бізнесом) обласного центру, великих міст; ➢ розбудови спільної метрополійної та бізнес-інфраструктури
Умовно *привабливі для кооперації, кластеризації* (розташовані на провідних транспортно-логістичних шляхах, біля великих бізнес-осередків, індустріальних парків)		➢ Інвестиційний; ➢ кредитний; ➢ інституційно-фондовий; ➢ соціальної підтримки
Умовно *депресивні, складні для соціально-економічного відновлення* (віддалені від великих міст, магістральних шляхів, з ускладненим транспортним сполученням)		➢ Інтеграційний; ➢ бюджетний; ➢ грантовий; ➢ соціальної підтримки; ➢ інфраструктурний

Джерело: авторська розробка

Інвестиційно привабливі сільські території мають можливості для якнайактивнішого розвитку малого й навіть середнього приватного бізнесу і, що важливіше, – співпраці (інтеграції) таких суб'єктів господарювання з представниками середнього та великого підприємництва обласного центру й великих міст (підрядниками, субвиконавцями, партнерами з досліджень та інновацій тощо), а також модернізації соціальної, транспортної та комунальної інфраструктури.

Сільські поселення, через чиї території пролягають транспортні магістралі, є потенційно привабливішими для залучення інвестиційних і фінансово-кредитних ресурсів, а також для фінансової підтримки від партнерів (надто в таких видах економічної діяльності, як АПК й переробка сільськогосподарської продукції, переробна промисловість, транспорт і

логістика) і для поступового нарощення, перетворення транспортно-логістичних центрів на великі бізнес-хаби, що водночас передбачає і розвиток інфраструктури, системи соціального забезпечення населення тощо.

Найпроблемнішими, поза сумнівом, є депресивні сільські території, що потребують якнайширшої підтримки, зокрема із залученням задля цього можливостей регіональних і центральних органів державного управління і з активним впровадженням інтеграційних, бюджетних, грантових, інфраструктурних, а також механізмів соціальної підтримки й допомоги місцевому населенню. Великих перспектив розвитку приватного бізнесу, зокрема середнього й великого, такі території не мають, хоча певні все ж є (інвестування міграційного капіталу в бізнес, приватне фермерство, туристичні садиби зеленого туризму, різного роду споживчі послуги, інші форми й види дрібного бізнесу, самозайнятості). Тут усе ж більше йдеться про розвиток інфраструктури, про надання грантів, про соціальний захист і про формування мінімально необхідного спектру послуг для населення задля збереження все ще наявного людського потенціалу, а в ідеалі – задля сприяння його розширеному відтворенню.

Врахування специфіки – дуже вагомий аргумент на користь диференційованого підходу до формування й реалізації публічно-приватної політики забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області. Оскільки, слід розуміти, органи місцевого самоврядування (як і менеджмент на вищих рівнях державного управління, зокрема районному й обласному) мають застосовувати повноцінний спектр механізмів і засобів, передбачених для досягнення таких цілей. Ми вважаємо, що одним із аргументів на користь такого висновку є те, що за такого підходу місцева соціально-економічна політика буде більш комплексною, системною і виваженою. Водночас, не відкидаємо й динамізму ситуації та його впливу на зміни в застосовуваних механізмах та інструментах, коли, наприклад, на початку реформ певна сільська територія була депресивною, однак у результаті реалізації низки заходів перейшла до рангу прогресивних (таких, що активно розвиваються) і

значно інвестиційно привабливіших. Відповідно, її дальший розвиток потребуватиме застосування вже інших інструментів регулювання й управління розвитком.

Отже, йдеться про системний підхід, що передбачає вибудування і впровадження заходів комплексного механізму публічно-приватної політики забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області й повинен мати за мету, на нашу думку, досягнення якості життя населення не лише прийнятної, але й такої, що викликала б бажання проживати тут і нарощувати тут людський потенціал, інвестувати матеріальні й нематеріальні ресурси у сталий розвиток місць проживання. Та це є лише соціальною складовою мети, господарською ж складовою є досягнення належного рівня фінансово-економічної самодостатності громади і її територій, особливо слабших, зазвичай сільських. Громада мусить мати фінансову самодостатність, засновану не на бюджетних дотаціях і субвенціях, а на податкових (і не лише) надходженнях від суб'єктів господарювання, що утворюють економіку сільських територій, для сталого розвитку й гарантування належної якості життя її жителів.

Досягнення такої амбітної, на наш погляд, мети не може спиратись на реалізацію єдиного окремо взятого механізму. Це має бути система методів і важелів державного управління місцевим соціально-економічним розвитком – збалансована, оперта на трикутник функцій: (1) якісний спроможний менеджмент процесів ↔ (2) стабільний господарський (економічний) механізм з ухилом на формування фінансового забезпечення розвитку територій ↔ (3) резильєнтне соціально-психологічне середовище проживання населення (рис. 3.3). Отже, в основі комплексного механізму політики забезпечення розвитку сільських територій регіону – інституційно-організаційний, фінансово-економічний та соціально-психологічний блоки.

Інструментарій кожного блоку орієнтований на виконання властивих їм завдань (мети), а саме: інституційно-організаційного – на становлення ефективної системи публічно-приватного управління процесами розвитку;

фінансово-економічного – на формування середовища стимулювання ділової активності й залучення інвестицій; соціально-психологічного – на зміцнення соціальної резильєнтності й покращення психологічного клімату серед населення.

Рис. 3.3. Концепційна програмно-цільова основа формування й реалізації комплексного механізму забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області

Джерело: авторська розробка

На нашу думку, такий метод має відповідну логіку, за якої спершу важливо організувати процеси управління розвитком сільських територій, зокрема визначити орган (інституцію), відповідальний за вирішення таких завдань. Надалі, після розроблення стратегій і програм соціально-економічного розвитку сільських територій, слід реалізувати заходи із залучення фінансового ресурсу та стимулювання активізації економічних процесів. Це покращує бюджетно-ресурсні можливості територіальних громад – їх можна скеровувати на реалізацію соціально орієнтованої політики, здійснення просвітницьких заходів і покращення психоемоційного стану населення сільських територій області.

Для кожного блоку слід визначити каркас механізмів та інструментів, що їх буде реалізовано в його межах (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Система механізмів забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області

Джерело: авторська розробка

Також слід наголосити, що інституціювання структури, відповідальної за розвиток сільських територій (це може бути підрозділ у межах органу, покликаного забезпечувати місцевий економічний розвиток громади загалом), є процесом не лише критично важливим у сенсі якісного державного управління, але й особливо актуальним для територіальних громад, які, по-перше, мають обмежений управлінсько-кадровий ресурс і ще не відпрацювали раціональних організаційно-функціональних структур публічного управління, що їх, як правило, дістали у спадок від попередніх районних, міських чи селищних рад. Здебільшого, нині у складі органів місцевого самоврядування немає структур, спеціально вповноважених та, водночас, відповідальних за розвиток сільських територій.

Як показує практика найініціативніших (піонерських) у сенсі організації місцевого розвитку вітчизняних громад, задля таких цілей найчастіше створюють Робочу групу з місцевого економічного розвитку як консультативний орган, спеціально призначений для планування, організації, контролю й напрацювання рішень з урегулювання питань місцевого розвитку, зокрема менш соціально й економічно розвинених територій, а саме – сільських.

Однак, на нашу думку, практика створення саме дорадчо-консультативних органів має і переваги, і значні недоліки, посилені, зокрема, через інституційну слабкість усталеної вітчизняної системи місцевого самоврядування. Переважно йдеться про відсутність чинної практики моніторингу й контролю результатів публічної політики, а також відповідальності за недосягнення її мети, цілей і завдань. Саме тому, на наш погляд, орган, відповідальний за розвиток сільських територій, має бути сформовано з представників місцевого самоврядування, а також із зовнішніх суб’єктів із відповідними функціями та обов’язками, але на громадських засадах.

Вибудування інституційно-організаційного блоку як підсистеми

комплексного механізму публічно-приватної політики забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області має свою властиву, визначену нами логіку. А саме, спершу потрібно створити й інституціювати діяльність структури, відповідальної за управління процесами розвитку сільських територій (із застосуванням задля цього інструментів відповідного організаційного механізму політики).

Далі ця структура організує розроблення стратегії та функціонально-ресурсних програм розвитку сільських територій громади, включно з переходом на проєктний підхід, коли планові зміни і зрушення відбуваються в результаті й довкола реалізації окремих масштабних (як для параметрів сільської економіки) інвестиційних і не лише проєктів економічного й соціально-суспільного характеру (із застосуванням для цього інструментів механізму страхування).

Наступний крок стосується організації та втілення в життя відповідних заходів політики розвиту сільських територій. Як показує зарубіжний досвід, самі собою вони не працюватимуть. Для ефективного втілення й реалізації інструментів регулювання і для отримання отримання від цього позитивних результатів, слід вибудувати самодостатнє інституційне середовище, причому організаційно-інфраструктурного характеру, а також розробити й активно використовувати так звані інструменти розвитку сільських територій області (із задіянням заради реалізації відповідних завдань інституційного механізму).

Етапом, що завершує організацію інституційно-організаційного блоку публічно-приватної політики розвитку сільських територій Черкаської області, мають стати заходи інтеграційного механізму, здатні накопичити й раціонально використати потенціал міжмуніципальної та інтермуніципальної співпраці громад, співпраці громад із органами регіональної та центральної влади, з іншими суб’єктами.

Оскільки інституційна інфраструктура має ключове значення в сенсі ініціювання, а надалі – підтримки перебігу процесів місцевого соціального й економічного розвитку, то для структури, відповідальної за розвиток

сільських територій регіону, важливо розуміти, про які саме інституції йдеться. На нашу думку, провідними тут є:

1) організація, що на неї буде покладено функції і завдання пожвавлення економічного розвитку сільських територій громади, залучення для цього відповідного ресурсного, а головне, фінансово-інвестиційного, забезпечення, а також налагодження співпраці (в ролі координатора програм співпраці) з внутрішніми й зовнішніми стейкхолдерами, зацікавленими в розвиткові громади і її сільських територій, надто в частині залучення міжнародної технічної фінансової (грантової) допомоги (підтримки) (такі завдання якнайкраще реалізують агенції місцевого економічного розвитку);

2) організація, що візьме на себе зобов'язання в частині акумулювання й реалізації підприємницького потенціалу сільських територій громади, забезпечить громадян необхідними фахово-професійними знаннями, приміщеннями для започаткування власної справи, іншою, потрібною для організації, започаткування й ведення бізнесу, допомогою, зокрема й консультування щодо джерел, форм, способів залучення фінансово-інвестиційного ресурсу, фінансової грамотності й фінансового ризик-менеджменту (типова для таких цілей інституція – це бізнес-інкубатор);

3) інституція, що на її базі буде налагоджено комунікації у трикутнику: «роботодавці (з числа місцевого бізнесу) ↔ заклади вищої та професійної (професійно-технічної) освіти ↔ працездатне населення» задля розвитку й удосконалення професійно-кваліфікаційних характеристик кадрів робітничих професій, підготовки / перепідготовки фахівців (особливо з-поміж молоді) для наявного й потенційного місцевого бізнесу, включно з підприємницькою самозайнятістю населення сільських територій (еталонно це може бути тренінгово-консалтинговий центр тощо).

Вважаємо, що як мінімум ці базисні структури доцільно створити й організувати їхню діяльність на сільських територіях Черкаської області. Для цього можна скористатися ресурсами міжнародної грантової підтримки, яка в умовах повномасштабної війни стала безпрецедентно, особливо від таких

організацій, як USAID, Фонд Відродження, ПРООН, IREX та ін.

Створення цих інфраструктурних інституцій дасть змогу запустити внутрішні процеси активізації соціального й економічного розвитку сільських територій. При тому, для уможливлення залучення зовнішніх ресурсів (фінансових, інтелектуально-кадрових, матеріально-технічних, технологічних, інформаційно-комунікаційних тощо) структурі, відповідальній за формування й реалізацію політики забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області, слід напрацювати й ефективно використати т. зв. інструменти розвитку, провідними з-поміж яких є економічний профіль сільських територій, інвестиційні паспорти сільських територій, реєстри земельних ділянок і промислових майданчиків, що їх можна залучити під бізнес, дорожні карти розвитку економіки й бізнес-інфраструктури сільських територій і територіальної громади загалом.

Додамо, що в сучасних умовах цифровізації особливо перспективний і значний практичний потенціал мають практики створення й поширення зазначених документів у цифровій формі з їх розміщенням на різного роду інформаційних майданчиках, дашбордах, цифрових платформах, аналогічних діджитал-ресурсах.

Вважаємо, що діяльність у межах фінансово-економічного блоку публічно-приватної політики забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області орієнтовано на активізацію процесів їхнього економічного розвитку. Та з огляду на те, що на територіях сільських населених пунктів зазвичай немає підприємств великого бізнесу й лише зрідка трапляється середнє підприємництво, господарський розвиток тут (і це, зокрема, підтверджує світовий досвід) переважно стосується суб’єктів малого, а ще точніше – мікропідприємництва.

При тому, особливо увиразнено саме фінансову складову підтримки й стимулювання відповідних процесів, коли фінанси є провідними. Аргументація: скільки не створюй центрів підтримки бізнесу, скільки не навчай місцеве населення підприємницької діяльності, скільки не покращуй

бізнес-клімат тощо, якщо не буде доступного й достатнього фінансового, а ще краще – інвестиційного забезпечення відкриття нових виробництв, складських і торгівельних майданчиків, різного роду сервісів для населення тощо, то жодного нового підприємства не буде відкрито.

Тут важливо говорити і про ефекти синергії: фінанси потрібні для стимулювання розвитку підприємництва, а розвиток підприємництва – прямий шлях до більшого наповнення місцевих бюджетів, що покращує їхні можливості в плані фінансування соціальних та розвитково-інвестиційних програм, як-от інфраструктура, дороги, засоби комунікації, очисні споруди, розвиток довкілля, смарт-орієнтований просторовий розвиток сільських територій області тощо.

На нашу думку, саме такими мають бути бачення й характер механізмів публічно-приватної політики в межах її фінансово-економічної підсистеми, спрямованих на забезпечення соціального й економічного розвитку сільських територій регіону. Тож кожний імплементований механізм має бути спрямовано на формування (один бік справи, хоча й важливіший) та на ефективне розміщення й використання коштів (інший бік якості й ефективності публічної політики).

За такою логікою, визначаємо спершу бюджетний механізм. Його задіяння є найпростішим і найбезпосереднішим і передбачає фінансування критично важливих заходів із місцевого бюджету територіальної громади. Це можуть бути місцеві цільові програми (за умови наявних умовно вільних фінансових ресурсів), що передбачають фінансування заходів для вирішення конкретної цільової проблеми (наприклад, придбання житла для ВПО чи малозабезпечених домогосподарств, здійснення заходів з професійної чи соціальної адаптації соціально вразливих громадян, фінансова підтримка нових дрібних життєво важливих для громади / сільських територій бізнесів).

Далі слід розглядати господарський механізм, з інструментами, чітко визначеними в напрямі розвитку на сільських територіях суб’єктів бізнесу, але несільськогосподарського призначення (оскільки така спеціалізація

здебільшого, власне, й характерна для територій біля сільських поселень) або створення виробництв із глибшої переробки сільськогосподарської продукції. До прикладу, останніми роками в багатьох аграрних регіонах країни на сільських територіях стали активно розвиватися господарства з глибокого заморожування продукції рослинництва або її переробки на джеми, сік, а також Україна стає одним із лідерів з постачання меду до країн континентальної Європи. Перспективним у цьому сенсі є також відновлення ремесел, адже в цивілізованому світі відновлюється попит на такі товари. Крім того, сільські території є вельми привабливими для створення різного роду приватних садиб і надання послуг зеленого туризму, спорту, рекреації, розваг тощо. Додамо, що попри часто обмежені бюджетно-ресурсні можливості, місцеві органи влади мають достатньо варіативний і доступний інструментарій для стимулювання активізації господарської (підприємницької) діяльності місцевого населення на сільських територіях. Це переважно створення агенцій місцевого економічного розвитку із завданнями консультування місцевого населення та бізнесу, допомоги молоді, ВПО, іншим верствам населення у створенні власної справи, її супроводу. В напрямі реалізації туристичного потенціалу сільських територій Черкаської області, органи місцевого самоврядування у співпраці з регіональними владними структурами, підприємствами туризму й бізнес-асоціаціями мають працювати над створенням туристичного кластеру, над розвитком міжмуніципальної співпраці громад у сферах туризму, рекреації, спорту й культури, зокрема для промоції туристичних об’єктів, проведення спільних масових культурних і спортивних заходів. Якщо йдеться про інструменти підтримки і стимулювання розвитку масштабніших підприємств, то на сільських територіях у фаворі, на нашу думку, мають перебувати переробка сільськогосподарської продукції та виробництво харчових продуктів, тваринницька галузь, виробництво меблів, будівельних матеріалів, а засобами активізації діяльності в цій сфері є: розроблення інвестиційних паспортів сільських територій; розроблення «бізнес-планів» та інвестиційних проєктів «під ключ» і доведення їх до

потенційних інвесторів як усередині громади, так і зовнішніх; популяризація реалізованих бізнес-кейсів за наявними й перспективними інвестиційними об’єктами сільських територій Черкаської області; фінансовий лізинг задля придбання обладнання й устаткування, техніки й технологій; виробнича й обслуговуюча сільськогосподарська, торгівельна й споживча кооперація.

Жодний розвиток, і не лише сільських територій, не обійдеться без інвестицій, тим паче, коли йдеться про місцевість із апріорі нижчими економічним потенціалом та інвестиційною привабливістю. Залучити ресурси сюди значно складніше. Тож органи місцевого самоврядування, по-перше, мають віднайти дієві аргументи для інвесторів (це підведення до відповідних об’єктів інженерних комунікацій та розвиток інфраструктури, цілковите сприяння в проходженні дозвільних і погоджувальних процедур, відсутність будь-яких адміністративних бар’єрів чи проявів корупції, активний розвиток економіки і внутрішнього ринку – наприклад, через засоби створення індустріальних парків, різних майданчиків виробничо-торгівельної кооперації і співпраці, відкриття на сільських територіях великих торгівельних об’єктів і закладів сфери відпочинку й розваг); по-друге, використати задля цього всі можливі й доступні інструменти. Такими, наприклад, є публічно-приватне партнерство (місцева громада надає в господарське користування певний об’єкт, що належить громаді, а суб’єкт господарювання інвестує в його розвиток – перспективний інструмент, наприклад, для розвитку замків чи історичних місць / будівель Черкащини), фінансовий лізинг (для залучення коштів під придбання транспортних засобів, іншої техніки, технологій, що їх можуть використовувати комунальні підприємства на сільських територіях) аутсорсинг (надання для бізнесу частини послуг об’єктів соціальної інфраструктури (медицини, освіти, транспорту тощо) або виконання частини функцій адміністративних послуг), створення індустріальних парків, розвиток фінансово-кредитної інфраструктури (стимулювання відкриття на сільських територіях відділень банків, страхових компаній, кредитних спілок, розміщення платіжних терміналів тощо), створення локальних інтегрованих

структур, кластерів, сільськогосподарська й споживча кооперація, діяльність агенцій місцевого економічного розвитку.

Як уже було зазначено, в умовах війни значно активізувалась міжнародна фінансова технічна допомога від міжнародних організацій країн – партнерів України, й дуже велику її частину спрямовано на підтримку розвитку територіальних громад, на розв'язання їхніх нагальних проблем, зокрема в сфері стимулювання ділової активності населення, на збереження людського потенціалу і стримування зовнішньої міграції наших громадян, на соціальну підтримку ВПО й соціально вразливих категорій населення, що їх побільшало в умовах агресивної повномасштабної війни. Органи місцевого самоврядування й організації громадянського суспільства, які є активними і діють на субрегіональному рівні, мають активізувати свої зусилля в напрямі отримання й максимально ефективного використання для розвитку територій і громад такої допомоги й підтримки. Крім того, багато грантових програм нині пропонують і реалізують центральні (через Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України) й регіональні органи влади.

В умовах війни дещо погіршились можливості залучення кредитних ресурсів, і це є об'єктивно закономірним з огляду на нові й дедалі більші фінансові й не лише ризики та загрози. Втім, потенціал кредитного механізму усе ще існує і переважно полягає в застосуванні таких інструментів, як місцеві облігаційні позики з перевагами залучення відносно дешевших фінансових ресурсів досить великих обсягів на тривалий строк і трансформації внутрішніх заощаджень громади в інвестиції на її розвиток (це джерело, як показує досвід, має великі перспективи для фінансування проєктів із розвитку транспортної інфраструктури, ремонту й будівництва доріг тощо, що є вкрай актуальним для сільських територій області), місцеві гарантії через збов'язання органу місцевого самоврядування здійснювати платежі на користь кредитора в разі, якщо умов договору не виконає позичальник (хороший інструмент у частині покращення фінансової спроможності комунальних підприємств на сільських територіях, а також як джерело фінансової поруки кредитів і позик

новостворюваних суб'єктів малого бізнесу), банківські кредити (особливо в теперішніх реаліях досить привабливої позикової програми «Доступні кредити 5-7-9%», нині реалізованої та широко популярної в Україні).

Як альтернативний варіант, органи місцевого самоврядування можуть формувати фінансовий ресурс для підтримки і стимулювання реалізації проєктів і програм соціального й економічного розвитку сільських територій із такого джерела, як фонди фінансування. Найпоширенішими інструментами в цій царині можна вважати краудфандинг (залучення коштів на доброчинних засадах задля реалізації нової ініціативи громади) та револьверні фонди (громада створює спеціальний фонд, що надає кошти на поворотній основі суб'єктам господарювання для реалізації певних проєктів). Краудфандинг може стати ефективним інструментом акумулювання й використання міграційного капіталу, а також заощаджень місцевого населення й суб'єктів господарювання, скерування їх в ефективні соціальні та бізнес-проєкти, тоді як ресурс револьверних фондів може бути спрямовано на фінансово-кредитну підтримку нових підприємницьких ініціатив, що їх реалізують місцеві підприємці на сільських територіях громади.

Якщо система механізмів фінансово-економічного блоку має чітко виражений проактивний характер, то система механізмів соціально-психологічного блоку – скоріше, резильєнтний, спрямований на соціальну підтримку й соціальну допомогу населенню сільських територій, яке зазвичай є соціально вразливішим і більшою мірою потребує допомоги.

На наш погляд, провідними механізмами публічно-приватної політики, що мають бути реалізованими в цій сфері, є:

- інфраструктурний (реалізація його інструментів має забезпечити становлення повноцінної мережі осучаснених об'єктів соціальної інфраструктури, насамперед сільської медицини й освіти, відновлення дорожньо-транспортної інфраструктури сільських територій громад і регіону загалом, а також розбудову інфраструктури цифрової економіки й суспільства; особливу увагу в межах інфраструктурного механізму має бути присвячено

питанням розвитку смарт-інфраструктури просторового розвитку);

- соціальної підтримки й допомоги (з наголосом на встановленні запобіжників соціальних криз і проблем, а також на проактивному характері (діяльність органів місцевої влади, спрямована на соціальний захист і створення сприятливого середовища розвитку людини й суспільства на засадах соціальної справедливості, рівності й свободи, що передбачає доступність якісних соціальних послуг, можливостей демовідтворення, навчання, зайнятості й самозабезпечення) соціальної політики розвитку сільських територій Черкаської області, що висуває на перший план не субсидіальний характер підтримки сільського населення (хоча це також важливо), а, навпаки, стимулювання розвитку соціального підприємництва, реалізацію проєктів соціальної інклюзії соціально вразливих осіб як рівноправних членів суспільства й учасників економічних відносин, проєктів будівництва соціального житла та соціальної підтримки ВПО;

- соціально-трудових відносин (провідними завданнями цього механізму є розвиток внутрішнього ринку праці сільських територій (передусім у напрямі розширення його місткості та створення нових робочих місць, самозайнятості місцевого населення), вдосконалення характеру відносин між суб'єктами господарювання та найманими працівниками, при цьому його інструментами слугують: стимулювання підвищення рівня зайнятості і збільшення кількості зайнятих осіб; використання потенціалу закладів професійної (професійно-технічної) освіти щодо підготовки робітничих кадрів (причому не лише з числа учнів, але і з осіб старших вікових категорій) і, водночас, задоволення попиту роботодавців на такі кадри; створення просторів для торгівлі, сфери послуг і розваг, що сприятиме самозайнятості населення у сфері продажу сільськогосподарської продукції, вирощеної на підсобних господарствах, товарів власного виробництва, а також надання споживчих послуг і населенню, й відвідувачам цих території чи транзитним проїжджим; розвиток просторів спільного користування, так званих коворкінгів – відкритих для всіх бажаючих приміщень, де вони можуть

зустрічатися для спільного дозвілля, обговорення актуальних питань / проблем, проведення спільних комунікативних заходів, іншої співпраці (як показує досвід, це сприяє налагодженню, зокрема, й ділових відносин, поширенню інформації про позитивні практики працевлаштування і самозайнятості));

- інформаційний (має забезпечити задіяння дуже важливої в наш час інформаційно-психологічної компоненти публічної політики забезпечення розвитку сільських територій. Населення має знати про активізацію та зміст і очікувані результати реальних заходів у цій сфері. Тож украй важливими стають інформаційний супровід і координація в суспільстві; робота з покращення психологічного клімату; популяризація практик збереження людського потенціалу, стримування міграції та ухвалення рішень про проживання на селі; реалізація просвітницьких програм, зокрема щодо створення власної справи, інвестування тощо. Інформаційна компонента сьогодні як ніколи є важливою і актуальною. Більше з тим, слід невпинно доносити до місцевого населення інформацію про різні можливості (особливо фінансово-ресурсні), що ними можна скористатися для покращення свого соціального становища, відкриття власної справи, співінвестування у важливі суспільні проєкти).

Вважаємо, що реалізація заходів публічної політики в межах соціально-психологічного блоку забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області дасть змогу посилити соціальну резильєнтність місцевого населення, відповідно покращивши характеристики середовища проживання людей, і це сприятиме посиленню їхнього бажання жити в селі, відмові від міграційних прагнень (зокрема до обласного центру й великих міст країни), зберегти людський потенціал – головний ресурс відновлення розвитку сільських територій регіону, зокрема на етапі дальшого поглиблення процесів децентралізації під час повоєнної відбудови національного господарства області й України загалом.

3.3. Розроблення рекомендацій з адаптації сільських територій до умов воєнного часу

Забезпечення ефективного розвитку сільських територій є стратегічно важливим не лише з огляду на внесок їхніх виробничо-господарських комплексів у формування продовольчої безпеки держави, а й через критично визначальну соціально-економічну компоненту, що передбачає вирівнювання диспропорцій просторово-територіального розвитку й задоволення інтересів і потреб сільського населення, частка якого в загальній його структурі становить близько 30%. Очевидно, що неспровокована широкомасштабна збройна агресія російської федерації проти України лише поглибила дисбаланси розвитку сільських територій Черкаської області в економічному, соціальному, демографічному та організаційно-управлінському вимірах. Насамперед, ці дисбаланси мають такі прояви: ускладнення управлінсько-координаційної взаємодії територіальних громад із місцевими військовими адміністраціями через відсутність чітких регламентів узгодження управлінських дій між рівнями громад, району та області, адже вітчизняна нормативно-правова база об’єктивно не була готова до викликів умов правового режиму воєнного стану; зміна структури доходів і витрат місцевих бюджетів територіальних громад, що зумовлено катастрофічним падінням ВВП 2022 році на 30% та об’єктивною необхідністю першочергового фінансування військових потреб; посилення залежності розвитку територіальних громад від державного бюджету й фінансових ресурсів західних партнерів і донорів України; поглиблення демографічної кризи на сільських територіях Черкаської області через активізацію темпів зовнішньої міграції задля пошуку безпечних умов проживання сільського населення за кордоном; загострення екологічних проблем розвитку сільських територій і катастрофічний вплив на екосистеми сільських територій унаслідок підриву окупаційними військами російської федерації Каховської ГЕС; погіршення якості життя сільського населення через зниження загального добробуту в країні, поглиблення проблеми бідності

на сільських територіях; зростання дефіциту робочих місць на сільських територіях Черкаської області; втрата сільськогосподарськими виробниками регіону усталених логістичних зв'язків і традиційних збутових ринків через, насамперед, блокування з боку російської федерації можливостей портової інфраструктури України на півдні держави.

Обґрунтування прикладних організаційно-управлінських рекомендацій з адаптації розвитку сільських територій Черкаської області в умовах воєнного стану є доцільним, з огляду на: 1) об'єктивну потребу покращення управлінсько-функціональної взаємодії керівництва територіальних громад у сільській місцевості з районними та обласною військовими адміністраціями в регіоні – щодо вирішення соціально-економічних проблем і щодо взаємодії ресурсного потенціалу для протидії збройній агресії російської федерації в політичній, економічній, соціальній та інформаційній сферах; 2) необхідність подолання стагнаційних процесів розвитку сільських територій та покращення рівня якості життя сільського населення, зокрема на засадах створення місцевих ресурсних фондів з адаптації внутрішньо переміщених осіб у регіоні до проживання в сільській місцевості Черкаської області; 3) потребу покращення інформаційно-комунікаційної взаємодії представників органів державної влади, територіальних громад і суб'єктів господарської діяльності на сільських територіях щодо вироблення спільних рішень задля розв'язання основних проблем функціонування бізнесу та підвищення інвестиційної привабливості сільських територій Черкаської області; 4) потребу диверсифікацію виробничо-господарської діяльності на сільських територіях регіону, подолання їхнього монофункціонального характеру розвитку та переважно аграрної спрямованості, а також стимулювання участі місцевих суб'єктів бізнесу у подоланні негативних впливів правового режиму воєнного стану на розвиток сільських територій регіону; 5) потребу вирівнювання диспропорцій просторово-територіального розвитку й наближення рівня якості життя сільського населення регіону до рівня міських поселень.

Адаптація розвитку сільських територій Черкаської області до умов воєнного стану передбачає орієнтацію на досягнення ключових цілей, структуризацію яких представлено на рис. 3.5.

Рис. 3.5. Структуризація цілей адаптації розвитку сільських територій Черкаської області до умов воєнного стану

Джерело: авторська розробка

Адаптація розвитку сільських територій Черкаської області до умов воєнного стану потребує формування адекватної інституційної підтримки на засадах програмування розв’язання нагальних проблем сільської місцевості регіону. Це передбачає доцільність розроблення регіональних цільових програм розвитку сільських територій Черкаської області на засадах узгодження управлінських дій на рівні обласної військової адміністрації і територіальних громад, мобілізації природно-ресурсного потенціалу регіону, диверсифікації джерел фінансування програмних заходів, зокрема на засадах державно-приватного партнерства й залучення грошових коштів міжнародної грантової допомоги з ресурсних фондів західних партнерів України. Важливим

є подолання здебільшого декларативного характеру регіональних цільових програм розвитку сільських територій регіону через посилення їхнього науково-прикладного аспекту. Це, своєю чергою, потребує системнішого підходу на етапі розроблення і проєктування таких програм, що передбачає: врахування думки сільських жителів під час розроблення програм за принципом «знизу-вгору»; проведення реальних публічних обговорень у соціумі територіальних громад щодо формування спільного бачення розв'язання ключових проблем розвитку сільських територій; концентрацію на реалізації конкретних, досяжних завдань, на противагу розпорошенню ресурсів і встановленню недосяжних цілей; пошук реальних джерел і механізмів фінансування програмних цільових заходів у масштабах, визначених у проєктній документації; активізацію залучення на етапі розроблення регіональних цільових програм розвитку сільських територій представників науково-експертного середовища; формування чітких механізмів оперативного періодичного моніторингу й контролю виконання планових індикаторів, закладених у програмних документах; чіткий розподіл повноважень, обов'язків і відповідальності в процесі імплементації програмних положень розвитку сільських територій регіону.

Очевидно, що реалізація регіональних програм розвитку сільських територій передбачає необхідність формування диверсифікованих джерел фінансування програмних заходів – це, зокрема, фінансово-економічні ресурси державного й регіонального бюджетів, бюджетні фонди територіальних громад, грошові кошти представників приватного сектору тощо. Цілком закономірно, що в умовах воєнного стану ресурсна спроможність державних бюджетних фондів є обмеженою, з огляду на зниження загальної економічної активності та пріоритетну необхідність фінансування військових потреб держави. Тож актуалізується доцільність пошуку альтернативних джерел фінансування програмних заходів регіональних цільових програм розвитку сільських територій регіону. Одним із таких джерел є фінансові фонди міжнародної грантової допомоги, чий ресурсний базис значно зріс після

початку широкомасштабного вторгнення російської федерації на територію України, з огляду на наміри міжнародних партнерів допомогти вітчизняній економіці зменшити дестабілізаційний вплив умов воєнного стану на її функціонування й подолати стагнаційні процеси розвитку.

Слід зазначити, що територіальні сільські громади регіону дуже обмежено використовують можливості залучення фінансово-економічних ресурсів міжнародних фондів на основі написання грантових заявок. Цьому є декілька причин, зокрема: недостатнє розуміння керівництва територіальних громад важливості налагодження грантової діяльності та ресурсних можливостей фондів міжнародної допомоги; усталений сформований стереотип недосяжності перемоги у грантових конкурсах; інертне мислення представників територіальних громад у сільській місцевості, що обмежує прояви грантової активності; недостатня кількість в апараті територіальних громад на сільських територіях висококваліфікованих кадрів із досвідом написання грантових заявок, їх реєстрації та подання, вільним знанням англійської мови тощо; фактична відсутність в організаційній структурі територіальних громад спеціалізованих підрозділів із написання грантових заявок і залучення грошових коштів міжнародної грантової допомоги.

Задля підвищення грантової активності територіальних громад на сільських територіях і диверсифікації джерел залучення фінансових ресурсів розвитку в умовах воєнного стану, доцільною є реалізація таких заходів:

– структурування питання нормативно-правового регулювання суб’єктності територіальних громад у сфері міжнародної діяльності на засадах законодавчого визначення чітких повноважень, обов’язків і сфер відповідальності учасників такої співпраці в процесі подання грантових заявок до міжнародних фондів і власне освоєння залучених фінансових ресурсів;

– забезпечення проведення інформаційної кампанії з популяризації та роз’яснення переваг для територіальних громад їхньої участі у проєктах міжнародної грантової допомоги – через залучення ресурсів засобів масової

інформації, організацію конференцій, семінарів, вебінарів і круглих столів із залученням представників військових адміністрацій та науково-експертного середовища в регіоні;

– покращення професійних і фахових компетенцій працівників апарату територіальних громад на сільських територіях із написання й подання заявок на міжнародні грантові проєкти через проведення періодичних навчань, тренінгів, курсів підвищення кваліфікацій із залученням представників наукових установ, переможців, що вже подали заявки й успішно реалізували проєкти, працівників інституцій міжнародних донорів;

– стимулювання процесу зміни в організаційно-управлінській структурі територіальних громад на сільських територіях, що передбачає створення спеціалізованих відділів написання й подання грантових заявок (якщо ресурсна спроможність громади це дозволяє) або ж передбачення обов'язковості створення в штатному розписі кадрового апарату територіальної громади відповідної спеціалізованої посади для реалізації цих функцій.

Умови воєнного стану вимагають активізації процесів диверсифікації виробничо-господарської діяльності на сільських територіях Черкаської області, подолання їхнього монофункціонального характеру розвитку та підвищення рівня залученості природно-ресурсного потенціалу цих територій до процесів переходу економіки на «воєнні рейки». Це, своє чергою, передбачає покращення комунікаційної взаємодії територіальних громад і місцевих військових адміністрацій щодо формування сприятливого бізнес-клімату, активізації підприємницької діяльності в сільській місцевості на засадах реалізації інструментів горизонтально-вертикальної диверсифікації виробничо-господарських комплексів сільських територій. Тож украй важливим є формування безбар'єрного середовища функціонування бізнесу в сільській місцевості, подолання бюрократичного навантаження на підприємців, зниження корупційних ризиків для виробничо-господарської

діяльності на регіональному рівні, передбачення можливості часткової дотаційної підтримки започаткування власної справи на сільських територіях Черкаської області з фондів місцевих бюджетів.

Пріоритетними напрямами горизонтальної диверсифікації виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного бізнесу на сільських територіях мають стати такі: розвиток галузей тваринництва, що занепадають (скотарство, вівчарство, козівництво, конярство тощо), підтримка органічного землеробства й виробництво екологічно чистої продукції, розвиток інноваційного точного землеробства, розвиток насінництва й виведення нових сортів сільськогосподарських рослин, організація племінної роботи, розвиток нетрадиційних видів сільськогосподарської діяльності (бджільництво, тютюнництво тощо).

Своєю чергою, у вертикальній диверсифікації суб'єктів агробізнесу на сільських територіях Черкаської області доцільним є забезпечення стратегічної орієнтації на розвиток таких видів виробничо-господарської діяльності: побудова замкнених циклів безвідходного виробництва продукції рослинництва й тваринництва, розвиток переробної галузі та створення доданої вартості на сільських територіях регіону (переробка молока, виробництво молочних продуктів, переробка рослинницької сировини, виробництво м'ясних виробів тощо), надання сільськогосподарських послуг місцевому населенню, відкриття інноваційних ліній заморожування плодів і ягід, нарощування складських і логістичних потужностей задля надання послуг зі зберігання сільськогосподарської продукції, відкриття борошномельних, консервних і цукрових заводів, підтримка розвитку приватних хлібопекарень, виробництво хлібобулочних виробів, налагодження виробництва кормів у регіоні тощо.

Водночас із горизонтально-вертикальною диверсифікацією господарської діяльності в сфері АПК на сільських територіях Черкаської області, для органів місцевого самоврядування та військових адміністрацій важливим є формування умов для розвитку несільськогосподарських видів

економічної діяльності, що дасть змогу покращити рівень задоволення базових потреб та інтересів сільських жителів, підвищити рівень якості життя в сільській місцевості, активізувати місцеві споживчі ринки й підвищити обсяги податкових надходжень до місцевих бюджетів територіальних громад, що в сукупності покращить ресурсно-функціональну спроможність громад у сільській місцевості.

З-поміж головних напрямів стимулювання розвитку несільськогосподарських видів економічної діяльності на сільських територіях Черкаської області доцільно виокремити такі: (1) розвиток мережі торгівельних закладів (роздрібних магазинів, локальних ринків, мобільних точок продажу тощо), відкриття приватних промислів (мистецькі кузні, виробництво сувенірів тощо), розбудова мережі об'єктів сфери побутової інфраструктури для надання послуг населенню (перукарні, станції технічного обслуговування, майстерні ремонту одягу і взуття тощо); (2) розвиток мережі об'єктів генерації альтернативної енергетики на засадах використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій, що передбачає відкриття сонячних ферм, встановлення вітроелектростанцій, будівництво мінігідроелектростанцій, розвиток біоенергетики на засадах переробки відходів сільськогосподарського виробництва, будівництво заводів із виробництва твердого палива; (3) розвиток потужностей рибного господарства на сільських територіях регіону в частині не лише вирощування риби, але й розбудови логістичних потужностей її заготівлі, охолодження, замороження й переробки з дальшою реалізацією на внутрішньому й зовнішньому споживчому ринках; (4) розвиток лісового господарства й деревообробної промисловості, зокрема відкриття пилорам, меблевих фабрик, заводів із обробки деревини, що дасть змогу збільшити масштаби створеної доданої вартості в галузі на сільських територіях регіону, покращить зайнятість населення та підвищить податкові надходження до бюджетів територіальних громад у сільській місцевості.

Одним із пріоритетних напрямів диверсифікації господарської діяльності на сільських територіях Черкаської області, підвищення рівня самозайнятості й доходів сільського населення є розвиток сільського зеленого туризму. Відкриття й функціонування приватних агроосель має бути орієнтоване не лише на надання послуг проживання туристам в умовах, що максимально наближені до автентичних культурних традицій цього сільського населеного пункту регіону, а й на формування можливостей отримання цілої низки комплексних послуг сільського зеленого туризму – рибальство, мисливство, випасання сільськогосподарських тварин, догляд за присадибною територією та локальним господарством, катання на конях, доїння корів і кіз, туристичні походи до лісу, збирання грибів і ягід, можливість придбання й дегустації локальних крафтових фермерських продуктів, організація сплавів річками сільських територій регіону тощо.

Варто зазначити, що в умовах воєнного стану сільський зелений туризм регіону набуває не лише суто економічного значення, як джерело диверсифікації господарської діяльності й доходів сільського населення, а й важливої соціальної ваги. Адже пріоритетним є залучення сфери сільського зеленого туризму сільських територій Черкаської області до справи соціально-психологічної реабілітації військових після участі у воєнних діях та осіб, постраждалих від війни (ракетні обстріли, загибель близьких родичів, втрата житла тощо). Тож галузь сільського зеленого туризму є значним незадіяним ресурсним резервом для відновлення ментального здоров’я військових, стабілізації їхнього психоемоційного стану, для фізичної реабілітації після тяжких поранень і ускладнень. Посилення інтеграції суб’єктів сільського зеленого туризму регіону до процесів реабілітації осіб, постраждалих від війни, потребує реалізації таких основних заходів: передбачення можливості часткової компенсації з фондів місцевих бюджетів вартості перебування таких осіб в агрооселях; популяризація сільського зеленого туризму регіону та його ресурсних можливостей в реабілітаційних процесах; налагодження співпраці з волонтерськими організаціями для активізації процесів надання таких

послуг; створення спільного майданчика для діалогу й комунікацій між місцевими військовими адміністраціями, територіальними громадами та суб'єктами бізнесу в сфері сільського зеленого туризму для координації взаємодії в процесі організації надання реабілітаційних послуг.

Важливим є підвищення ролі й участі аграрного сектору Черкаської області в процесах забезпечення Збройних сил України продовольством. Адже це, по-перше, гарантоє замовлення продовольства для місцевих суб'єктів агробізнесу, дасть змогу масштабувати обсяги виробничо-господарської діяльності й диверсифікує ризики підприємницької діяльності цих суб'єктів, по-друге – покращить рівень продовольчого забезпечення військових частин регіону й підвищить оперативність процесу постачання сільськогосподарської продукції військовим. Задля цього доцільною є реалізація такого комплексу заходів: 1) покращення комунікаційної взаємодії Департаменту агропромислового розвитку Черкаської ОВА, керівництва територіальних громад на сільських територіях, Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки в регіоні та виробників сільськогосподарської продукції щодо координації дій із формування продовольчих мобілізаційних завдань для потреб військових частин Черкаської області; 2) усунення бюрократичних перепон і полегшення участі дрібних сільськогосподарських виробників у тендерних торгах із постачання Збройним силам України продовольства; 3) удосконалення логістики постачання і зберігання сільськогосподарської продукції для потреб військових через диверсифікацію складських потужностей кондиційного зберігання продовольства, залучення регіональних логістичних потужностей і можливостей використання матеріально-технічної бази Державного продовольчого резерву.

Значним незадіяним резервом підвищення організаційно-управлінської та комунікаційної взаємодії місцевих виробників аграрної продукції на сільських територіях Черкаської області є наявна мережа інституту сільськогосподарського дорадництва в регіоні. Адже сільськогосподарські дорадчі служби покликані виконувати низку важливих інформаційно-

комунікаційних функцій – зокрема, підвищення обізнаності аграрних виробників щодо наявних переваг участі в державних і регіональних програмах розвитку АПК, можливості залучення дотаційної підтримки в процесі господарювання, перспективних напрямів розвитку кооперації та інтеграції між суб'єктами аграрного виробництва. Водночас слід зазначити, що діяльність мережі сільськогосподарських дорадчих служб у регіоні має обмежений ресурсно-функціональний характер і, здебільшого, є декларативною. Очевидно, це зумовлено як об'єктивними (недостатність фінансово-ресурсного базису функціонування дорадництва в регіоні, низький рівень підтримки розвитку цієї діяльності від територіальних громад і органів державної влади, несформованість інформаційно-популяризаційної кампанії функціонування дорадництва в регіоні), так і суб'єктивними (нерозуміння керівництва суб'єктів агробізнесу переваг і можливостей використання інструменту дорадництва, подекуди інертність мислення працівників сектору агробізнесу, несформованість мотиваційних механізмів і стимулів реалізації інструментів дорадництва в господарській діяльності) причинами.

Задля підвищення ефективності функціонування мережі сільськогосподарських дорадчих служб у регіоні, їхня діяльність в умовах воєнного стану насамперед має бути орієнтована на такі прикладні напрями: надання сільському населенню інформаційних і супровідних послуг із започаткування власної справи та ведення бізнесу; консультаційна підтримка сільськогосподарських виробників під час написання грантових заявок, адміністрування бізнесу й податків, участі в державних і регіональних програмах підтримки розвитку АПК; стимулювання розвитку кооперації та інтеграції між дрібними сільськогосподарськими виробниками; формування мотивів і стимулів у великих сільськогосподарських підприємств і так званих «агрохолдингів» для участі в реалізації проєктів розбудови соціально-економічної інфраструктури сільських територій, компенсації втрат територіальним громадам за використання ресурсного потенціалу екосистем у сільській місцевості й завдання екологічних збитків, залучення до процесів

відновлення дорожньо-транспортного покриття на селі; надання сільськогосподарським виробникам консультаційних послуг із юридично коректного оформлення процесу бронювання дефіцитних працівників, особливо в період весняно-польових робіт і осіннього збору врожаю; роз'яснення критичної важливості наймання працівників, що демобілізувалися з лав Збройних сил України, зокрема й за станом здоров'я, задля їхньої реінтеграції від умов воєнного до цивільного життя.

Істотний поштовх для активізації соціально-економічного розвитку сільських територій Черкаської області в умовах воєнного стану можуть дати внутрішньо переміщені особи, що знайшли прихисток від воєнних дій у сільській місцевості регіону. Стимулювання інтеграції цих осіб до господарських процесів розвитку сільських територій може сформувати передумови не лише до активізації економічної активності регіону, а й полегшення процесу адаптації ВПО до умов проживання на новій території та пришвидшення залагодження їхніх соціально-економічних і побутових проблем на новому місці проживання. Вирішення проблем ВПО регіону в сільській місцевості має не лише суто економічну доцільність, а й глибокий соціальний сенс. Адже, насамперед, це люди, що опинилися з безпрецедентних обставинах втрати звичних місця роботи, сфери зайнятості, житла, втрати близьких людей. Очевидно, що водночас із наданням таким людям кваліфікованої соціально-психологічної допомоги, важливим є забезпечення ресурсно-економічного підґрунтя для початку їхнього життя на новій території.

Задля полегшення адаптації проживання ВПО на сільських територіях Черкаської області та активізації їхньої інтеграції до господарських процесів регіону, пропонуємо реалізувати комплекс таких першочергових заходів:

– на обласному рівні розробити спеціальну програму заселення закинутих будинків у сільській місцевості, що фактично не мають юридичного власника, або ж тих, де тривалий час не проживають люди, на засадах реалізації механізмів їх викупу в населення, для дальшого відновлення таких

садиб через інструменти співфінансування (здійснення базового ремонту, підведення комунікацій, утеплення фасадів тощо) й заселення до них ВПО, що перебувають у скрутному матеріальному становищі й неспроможні отримати доступ до альтернативного житла;

– стимулювати процес релокації та відновлення бізнесу на сільських територіях регіону через реалізацію інформаційно-популяризаційної кампанії поміж ВПО та сприяння керівництва місцевих територіальних громад у реалізації таких підприємницьких ініціатив (допомога з пошуку приміщення для ведення бізнесу, надання в оренду майна на пільгових умовах, підтримка в облаштуванні комунікацій тощо);

– передбачити в обласному бюджеті створення ресурсних фондів для проведення конкурсів на отримання міні-грантів (до 100 тисяч гривень) для фінансування започаткування нового та підтримки вже наявного бізнесу ВПО на сільських територіях Черкаської області (закупівля обладнання, здійснення ремонтних робіт, придбання сировини й комплектуючих тощо) на основі представлення й рейтингового оцінювання проєктних бізнес-планів потенційних отримувачів грантових коштів;

– сформувати спільний комунікаційний майданчик для ВПО між органами державної влади, представниками територіальних громад, службами соціально-психологічної підтримки та представниками бізнес-середовища регіону задля формування колегіального бачення й мобілізації ресурсів для вирішення типових проблем ВПО, для обміну інформацією та досвідом, для полегшення процесу адаптації таких осіб до проживання на новій території.

В умовах воєнного стану зростає важливість забезпечення соціально-економічної безпеки розвитку сільських територій регіону. Адже її рівень визначає параметри функціональної спроможності цих територій раціонально використовувати наявний природно-ресурсний потенціал, здатність ефективно протидіяти дедалі більшим викликам і загрозам, а також створювати передумови для інтеграції сільських територій регіону до загальної системи

економічної безпеки держави. Побудова організаційно-управлінських структур забезпечення соціально-економічної безпеки розвитку сільських територій дає змогу оперативно корегувати управлінську взаємодію на різних ієрархічних рівнях державного управління в розрізі формування її основних ресурсно-функціональних складових, а також адекватно реагувати на зміну параметрів турбулентності розвитку економічних відносин в умовах воєнного стану.

На рис. 3.6 наведено очікуваний ефект від реалізації комплексу заходів з адаптації розвитку сільських територій Черкаської області до умов воєнного стану.

Забезпечення належного рівня соціально-економічної безпеки розвитку сільських територій Черкаської області передбачає реалізацію комплексу таких першочергових заходів:

1) запровадити на рівні Департаменту агропромислового розвитку Черкаської області періодичний моніторинг базових індикаторів соціально-економічної безпеки розвитку сільських територій регіону на засадах створення відповідної посади в штатному розписі цього департаменту та передбачення можливості отримання службового доступу до цільових статистичних показників розвитку сільських територій для розрахунку індикаторів у розрізі функціональних складових соціально-економічної безпеки сільських територій, запровадження практики визначення планових цільових значень індикаторів цієї безпеки, оперативної імплементації ефективних управлінських рішень у випадках виходу індикаторів соціально-економічної безпеки розвитку сільських територій за межі гранично-допустимих значень задля подолання дедалі сильнішого дестабілізаційного впливу ризиків і загроз;

2) інституціювати процес забезпечення продовольчої безпеки Черкаської області через формування продовольчого резерву регіону за допомогою вдосконалення співпраці з Державним продовольчим резервом, запровадження практики міжрегіонального узгодження для створення дефіцитних запасів

продовольства з урахуванням впливу чинника сезонності, стимулювання інноваційної модернізації матеріально-технічної бази регіонального АПК й підвищення ефективності його функціонування в сенсі покращення його горизонтально-вертикальної диверсифікації;

3) на рівні Черкаської військової адміністрації ініціювати колегіальне звернення до інститутів центральної влади (Президента України, Кабінету міністрів України, Верховної ради України) щодо призупинення на час дії правового режиму воєнного стану нормативно-правових положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» [108], яким передбачено можливість концентрації в руках одного власника земельного банку в обсязі 10 тисяч гектарів. Призупинення дії цього закону є цілком логічним, адже створення можливості для купівлі одним землевласником такого обсягу сільськогосподарських угідь в умовах воєнного часу посилить загрози дестабілізації не лише економічної, а й національної безпеки держави, оскільки існують ризики через підставних осіб і прихованих колаборантів скупівлі сільськогосподарських земель в інтересах країни-агресора. Водночас, формування кінцевої ринкової ціни за один гектар істотно обмежують умови воєнного стану, що посилює несправедливість розподілу матеріальних благ у процесі суспільно-економічного обміну;

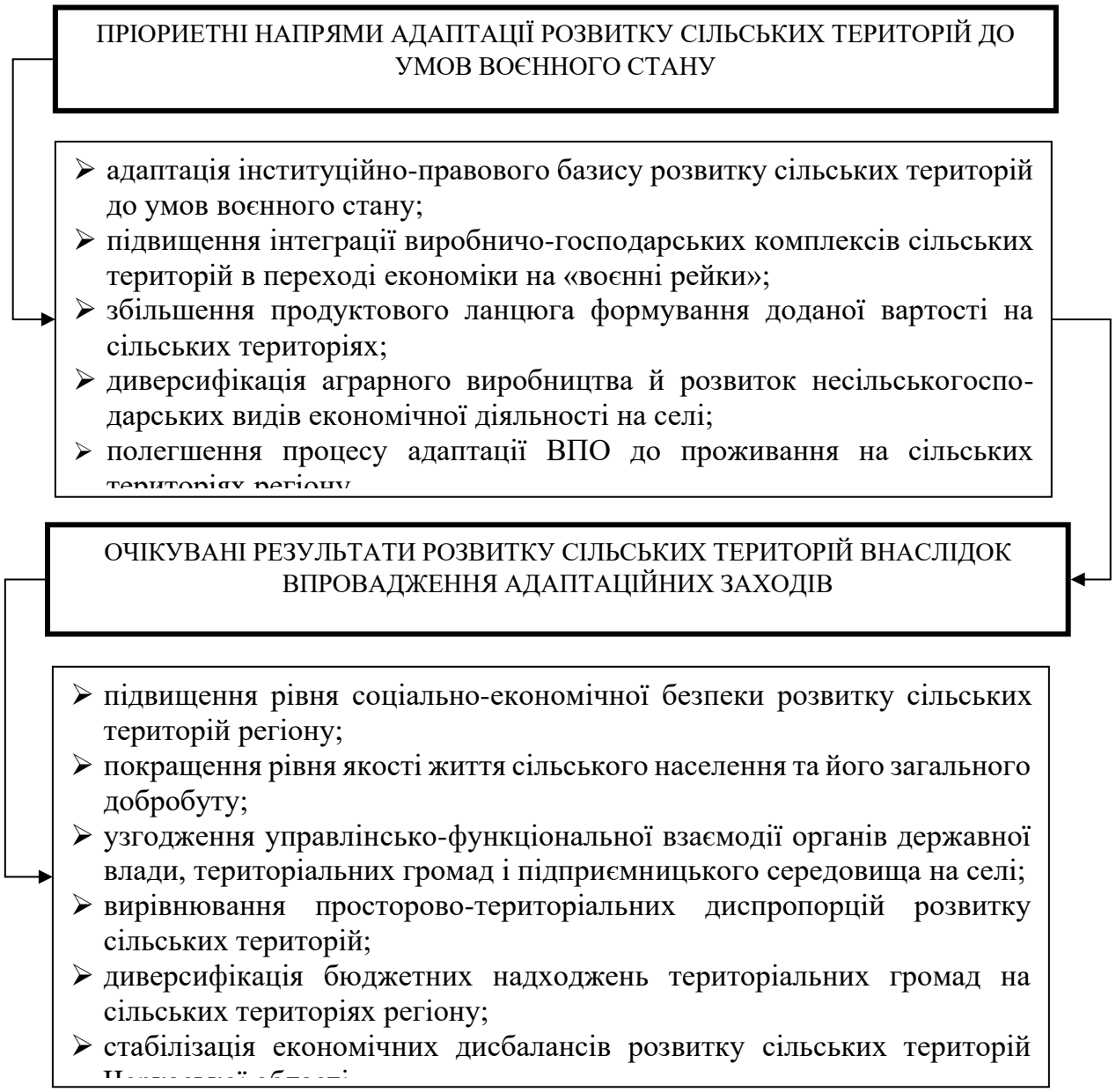

Рис. 3.6. Очікуваний ефект від адаптації розвитку сільських територій Черкаської області до умов воєнного стану

Джерело: авторська розробка

4) структурувати організаційно-управлінські дії у сфері протидії рейдерським атакам на діяльність суб'єктів агробізнесу регіону на засадах здійснення превентивних заходів проти рейдерських атак, створення реєстру недоброчесних нотаріусів, що займались незаконною перереєстрацією майна

суб'єктів господарювання АПК на користь третіх осіб, проведення інформаційної кампанії протидії рейдерству в регіоні.

Досягнення очікуваного ефекту від адаптації розвитку сільських територій Черкаської області до умов воєнного стану передбачає формалізацію відповідного агрегованого організаційно-управлінського інструментарію (рис. 3.7).

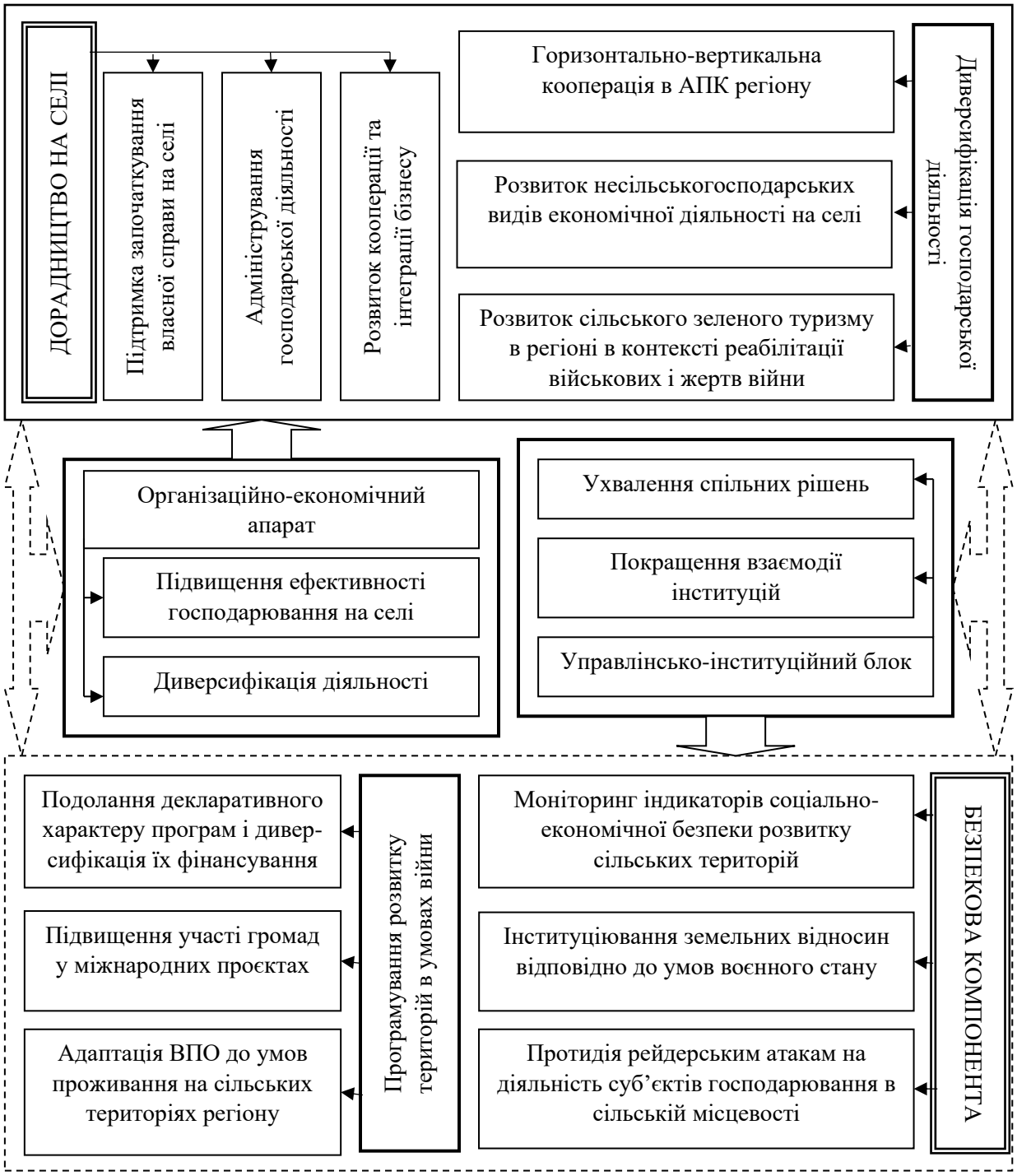

Рис. 3.7. Організаційно-управлінський інструментарій адаптації розвитку сільських територій Черкаської області до умов воєнного стану

Джерело: авторська розробка

Імплементація запропонованого організаційно-управлінського інструментарію адаптації розвитку сільських територій Черкаської області до умов воєнного стану дасть змогу покращити комунікаційну взаємодію між органами державної влади й територіальними громадами в процесі подолання дестабілізуючого впливу викликів і загроз функціонуванню цих територій. Це, своєю чергою, дасть змогу сформувати сприятливі умови для розвитку підприємницької активності на селі, для підвищення бюджетної спроможності територіальних громад, для розбудови мережі об'єктів соціально-економічної інфраструктури в сільській місцевості і для стабілізації екологічних дисбалансів розвитку сільських територій.

Комплексна реалізація розроблених рекомендацій з адаптації розвитку сільських територій регіону до умов воєнного стану забезпечить досягнення соціально-економічного ефекту, що формалізуватиметься, насамперед, через: вирівнювання просторово-територіальних диспропорцій розвитку сільських територій; стабілізацію негативних міграційних процесів на селі, покращення рівня якості життя сільського населення та його загального добробуту; зміцнення соціально-економічної безпеки розвитку сільських територій, зокрема покращення продовольчого забезпечення військових частин регіону; полегшення адаптації ВПО до проживання в сільській місцевості регіону; диверсифікацію ризиків забезпечення соціально-економічної безпеки на селі; посилення інтеграції виробничо-господарських комплексів сільських територій до процесу переходу економіки сільських територій на «воєнні рейки»; масштабування господарської діяльності в сільській місцевості й підвищення ефективності її розвитку; створення передумов для становлення процесу сталого розвитку сільських територій; підвищення обізнаності сільських жителів щодо їхньої участі й ролі у вирішенні соціально-

економічних проблем розвитку сільських територій. Отже, побудова розробленого організаційно-управлінського інструментарію має стати пріоритетним завданням для місцевих військових адміністрацій і територіальних громад регіону.

Висновки до розділу 3

1. Запропоновано стратегічні пріоритети розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Аналіз досвіду стратегування в межах реалізації державних стратегій регіонального розвитку, розвитку сільського господарства, проєктних ініціатив органів влади й науково-експертного середовища дав змогу обґрунтувати необхідність конкретизації (звуження) стратегічних цілей і завдань розвитку сільських територій в Україні. Конкретизовано стратегічні пріоритети розвитку сільських територій за проблемно-орієнтованим підходом, особливістю якого є врахування головних викликів розвитку сільських територій – євроінтеграції та децентралізації (зокрема, з урахуванням вимог оновленої Дорожньої карти децентралізації в Україні), а також базових деструктивуючих проблем, що внеможливлюють прогресивні зміни сільських територій у довгостроковій перспективі. Такими проблемами визначено неконкурентну економіку й нерозвиненість ринку землі, нерозвинений соціальний капітал і надмірну пріоритезацію розбудови «твердої» інфраструктури. Ці проблеми стали основою для обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку сільських територій в Україні на засадах спроможності, посилення стійкості й професіоналізму врядування в багаторівневій системі публічного управління.

Для вирішення проблеми неконкурентної економіки сільських територій і нерозвиненості ринку землі актуалізовано важливість завершення процесу розроблення і якісного наповнення комплексних планів просторового розвитку громад, що дасть змогу визначити й облікувати її ресурсний потенціал як основу для стратегування розвитку економіки, залучення інвестицій, участі в

проєктах грантового фінансування, для міжмуніципальної співпраці тощо. З огляду на перспективи євроінтеграції, нагальними є заходи з посилення захищеності прав сільського населення, дієвим заходом буде розвиток мережі регіональних і місцевих омбудсменів за міжнародною практикою «rural ombudsman». Зазначено, що значну увагу сільські громади мають присвячувати розвиткові фермерського господарства, підтримці крафтового й органічного виробництва. Актуальним пріоритетом є географічне позначення місцевої продукції для підвищення її ринкової вартості та впізнаваності.

Для долання надмірної пріоритезації в реалізації проєктів розбудови «твердої» інфраструктури, визначено прогресивні проєктні напрямки розвитку сільських громад в Україні – реалізація інфраструктурних проєктів з обґрунтуванням реальних економічних (розвиток бізнесу) й соціальних (збереження людського потенціалу, створення умов для дистанційної зайнятості й навчання) наслідків, системна реалізація еколого-орієнтованих проєктів, проєктів, спрямованих на розвиток біопереробки, на збереження й раціональне використання природних ресурсів, особливо земельних, на зниження вразливості територій через природні чинники (кліматичні зміни, природні катаклізми, антропогенні катастрофи), проєктів розвитку «зелених» форм фермерства, що профілюються на органічному виробництві, «розумних» ферм і на їхній основі – мережі «розумних» сіл. Окремо визначено важливість реалізації в сільських громадах проєктів культурного розвитку, спрямованих на збереження, відтворення традицій, звичаїв, що підтверджують самобутність, історичність місцевості й України загалом.

2. На прикладі Черкаської області обґрунтовано науково-практичні рекомендації з удосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Запропоновано у складі комплексного механізму (з його генеральною метою – покращення якості життя місцевого населення й досягнення фінансово-економічної самодостатності територій) передбачити становлення трьох підсистем: (1) інституційно-організаційної, (2) фінансово-економічної та (3) соціально-психологічної, у межах кожної з

яких слід сформувати, інституціювати і впровадити сукупність механізмів. Зокрема, в межах інституційно-організаційного блоку – сукупність організаційного, інституційного, інтеграційного та механізму стратегування розвитку; в межах фінансово-економічного блоку – сукупність механізмів бюджетного, господарського, інвестиційного, грантового, кредитного та фондового; в межах соціально-психологічного блоку – сукупність механізмів інфраструктурного, інформаційного, соціальної підтримки й соціально-трудових відносин.

3. Сучасні реалії затяжної широкомасштабної збройної агресії рф на території України стали об’єктивною підставою для розроблення рекомендацій з адаптації розвитку сільських територій Черкаської області до умов воєнного стану. У зв’язку з цим, було запропоновано комплекс відповідних заходів, що передбачають: покращення програмування розвитку сільських територій регіону на засадах диверсифікації джерел фінансування регіональних цільових програм; стимулювання горизонтально-вертикальної диверсифікації виробничо-господарських комплексів на селі; залучення природно-ресурсного потенціалу сільських територій регіону до процесу реабілітації військових і постраждалих від воєнний дій; підвищення ефективності функціонування інституту сільськогосподарського дорадництва; полегшення адаптації ВПО до умов проживання на сільських територіях регіону; зміцнення соціально-економічної безпеки розвитку сільських територій та покращення продовольчого забезпечення військових частин регіону засобами виробничо-господарських комплексів у сільській місцевості.

ВИСНОВКИ

В дисертації узагальнено й представлено нові теоретико-методичні підходи до вирішення науково-прикладного завдання – обґрунтування теоретичних і методичних засад забезпечення розвитку сільських територій на принципах самоорганізації в умовах децентралізації. Отримані науково-теоретичні, методичні і практичні результати дозволяють зробити такі висновки.

1. За результатами дослідження теоретико-методологічних підходів до забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації як об'єкту публічного управління, вдосконалено дефініції понять «сільська територія», «розвиток сільської території», «публічне управління розвитком сільських територій» і «механізм забезпечення розвитку сільських територій» щодо публічного управління.

2. Визначено специфічні принципи забезпечення розвитку сільських територій і умовах децентралізації. Доведено, що ефективне публічне управління розвитком сільських територій в умовах децентралізації має спиратися на дотримання специфічних принципів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації, а саме, принципів самоорганізації, до складу яких запропоновано включити такі: цілеспрямованості, реальності, адаптації, збереження свободи вибору, стійкості за ефективністю, своєчасності, реалізованості, системності й регуляризації.

На основі використання запропонованої сукупності принципів самоорганізації вперше обґрунтовано модель організації публічного управління розвитком сільських територій із контуром самоорганізації, використання якої спрямовано на забезпечення ефективного функціонування системи публічного управління в мінливих умовах зовнішнього і внутрішнього середовищ.

3. Здійснений аналіз зарубіжного досвіду забезпечення розвитку

сільських територій, особливо специфіки досвіду європейських країн – членів ЄС, вказує на необхідність розроблення і практичного впровадження в Україні цілеспрямованої політики розвитку сільських територій, заснованої на ефективній взаємодії влади і територіальних громад.

4. Здійснено аналіз правового механізму забезпечення розвитку сільських територій України в умовах децентралізації, що дало змогу обґрунтувати правову доктрину регулювання в цій сфері. Вона поєднує галузево-територіальний (забезпечення конкурентоспроможності територій на засадах сталого й ендогенного розвитку) і людиноцентричний (забезпечення гідного рівня життя населення у згуртованому суспільстві, з високим рівнем захищеності, рівності й доступності послуг) підходи, сфери і пріоритети правового регулювання розвитку сільських територій в Україні.

Проаналізовано регіональні особливості правового механізму забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації на прикладі Черкаської області як економіки з промислово-аграрною спеціалізацією (71,1 % територій області є землями сільськогосподарського призначення, 53,7 % земель є чорноземами, зокрема ґрунтами найвищої і доброї родючості). З огляду на це, вивчено правові механізми використання природного потенціалу сільських територій у Черкаській області, що дало змогу виявити їхню неефективність із погляду якісних трансформацій правових стимулів у прогресивні зміни розвитку сільських територій і сільського господарства в регіоні.

5. Проаналізовано інституційний та організаційний механізми забезпечення розвитку сільських територій в Україні, вивчено повноваження і сфери регулювання органів державної влади національного й регіонального рівнів, а також органів місцевого самоврядування. Під час аналізу макропідходів особливу увагу звернено на актуальні грантові програми для розвитку бізнесу сільських територій, зокрема здійснено їх систематизацію за групами: мікрогранти для створення/розвитку власного бізнесу; гранти для створення/розвитку садівництва, ягідництва, виноградарства; гранти для

тепличного господарства; гранти для власного бізнесу учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та членам їхніх сімей; гранти на переробне підприємство. Поступове поширення практик надання грантів дає змогу обґрунтувати можливості проактивних заходів підтримки розвитку сільських територій в Україні.

Аналіз інституційного та організаційного механізмів, застосовуваних для забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області, підтвердив проблеми обмеженої громадської участі в реалізації публічної політики в сфері розвитку сільських територій – обмеженість діяльності органів самоорганізації населення в сільських громадах та реалізації договорів міжмуніципальної співпраці. Виявлені проблеми вказують на потребу підтримки громадського управління в сільських громадах та нарощування їхнього соціального капіталу

6. Визначено чинники впливу на економічний та інституційний механізми забезпечення розвитку сільських територій (на прикладі Черкаської області) в умовах децентралізації крізь призму їхньої доцільності, результативності й ефективності. Чинники запропоновано поєднувати за групами: природні й безпекові (як основні), а також політичні, інтеграційні, демографічні, економічні, фінансово-валютні, захисні, конкурентні й поведінкові. Аналіз демографічних чинників підтвердив проблему «знелюднення» сільських територій в Україні, що особливо актуально для Черкаської області, позначеної вищими депопуляційними процесами: якщо чисельність населення за період 1990 – 2022 років в Україні скоротилась на 20,6%, то в Черкаській області – на 24,2%; якщо в Україні частка осіб віком старше 65 років на початок 2022 року становила 17,6%, то в Черкаські області – 19,2%. Виявлено несприятливе економічне середовище розвитку сільських територій у Черкаській області. У стратегічному сільському господарстві розмір оплати праці регіону з аграрною спеціалізацією 2022 року сягнув максимального значення – 88% від середньоукраїнського показника. За період 2011 – 2021 років середнє співвіднесення становило 70%, що є деструктивним

мотиватором продуктивної зайнятості в цій сфері. Результати аналізу чинників стали основою для визначення пріоритетних механізмів розвитку сільських територій Черкаської області, актуальних у короткочасному періоді та в умовах повномасштабної війни.

7. Обґрунтовано стратегічні пріоритети забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації на основі проблемно-орієнтованого підходу. Він передбачає конкретизацію стратегічних пріоритетів, що враховують основні виклики розвитку сільських територій – євроінтеграцію і децентралізацію, а також базові деструктивуючі проблеми, що внеможливлюють прогресивні зміни в розвиткові сільських територій на довгострокову перспективу. Такими проблемами визначено неконкурентну економіку й нерозвиненість ринку землі, нерозвинений соціальний капітал і надмірну пріоритезацію розбудови «твердої» інфраструктури. Ці проблеми стали основою для обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку сільських територій в Україні на засадах спроможності, посилення стійкості й професіоналізму врядування в багаторівневій системі публічного управління. Поміж головних стратегічних рекомендацій – переорієнтування сільських громад на реалізацію інфраструктурних проєктів із помітними економічними й соціальними ефектами, на реалізацію еколого-орієнтованих проєктів, проєктів, спрямованих на розвиток біопереробки, збереження й раціональне використання природних ресурсів, проєктів розвитку «зелених» форм фермерства, «розумних» ферм і мережі «розумних» сіл. Украй нагальними є заходи на рівні сільських громад із розвитку малого фермерського господарства, що є головним об’єктом підтримки (дотування) в політиці ЄС, а також географічне позначення місцевої продукції для підвищення її ринкової вартості й упізнаваності.

8. Розроблено науково-практичні рекомендаціїз удосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських териьорій. Доведено, що реалізація стратегічних пріоритетів публічної політики розвитку сільських територій Черкаської області передбачає впровадження розроблених науково-

практичних рекомендацій з удосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських територій, однак на засадах принципів їх поєднуваності, взаємозалежності, системності, цільового характеру, підконтрольності тощо, що висуває вимогу концентрації відповідних зусиль і ресурсів у межах чітко визначених механізмів. Оскільки, як доведено в процесі дослідження, складність відновлення потенціалу розвитку здебільшого депресивних сільських територій та, водночас, обмежені ресурси територіальних громад на такі цілі обумовлюють потребу застосування комплексного підходу (механізму), що передбачає впровадження комплексу вдосконалених механізмів забезпечення розвитку сільських територій за трьома векторами розвитку: (1) інституційно-організаційним, (2) фінансово-економічним, (3) соціально-психологічним. Логіка такого методу публічної політики в цій сфері базується на одночасному вирішенні таких стратегічних завдань: становлення ефективної системи публічно-приватного управління процесами розвитку територій, формування середовища стимулювання ділової активності й залучення інвестицій, а також зміцнення соціальної резильєнтності й покращення психологічного клімату населення сільських поселень. Результатом є досягнення цілісності заходів політики з їхньою чіткою зорієнтованістю на досягнення генеральної мети – покращення якості життя населення й досягнення фінансово-економічної самодостатності сільських територій і територіальних громад у процесі децентралізації влади в Україні.

9. Розроблено рекомендації з адаптації сільських територіцй до умов воєнного часу. Визначено, що в умовах агресивної війни публічно-приватна політика забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області набуває властивої специфіки, передусім в аспекті адаптації їхнього функціонування й дальшого розвитку до умов воєнного стану. Відповідно до цього, розроблено рекомендації щодо адаптації сільських територій до умов воєнного часу, їхня реалізація дасть змогу посилити резильєнтність сільських територій до умов воєнного часу. Такими рекомендаціями є: покращення програмування розвитку сільських територій регіону на засадах

диверсифікації джерел фінансування регіональних цільових програм; стимулювання горизонтально-вертикальної диверсифікації виробничо-господарських комплексів на селі; залучення природно-ресурсного потенціалу сільських територій регіону до процесу реабілітації військових і постраждалих від воєнний дій; підвищення ефективності функціонування інституту сільськогосподарського дорадництва; полегшення адаптації ВПО до умов проживання на сільських територіях регіону; зміцнення соціально-економічної безпеки розвитку сільських територій і покращення продовольчого забезпечення військових частин регіону засобами виробничо-господарських комплексів у сільській місцевості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреєв А. Механізм правового регулювання суспільних відносин: окремі аспекти щодо визначення поняття та особливостей. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 125-128.

2. Андрієнко М. В. Принципи державного управління, специфічні для сфери пожежної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 5. С. 100-105.

3. Бакуменко В. Д. Підхід до визначення паспортів спеціальностей шляхом системного аналізу державного управління. *Науковий вісник Академії муніципального управління: зб. наук. праць*. 2014. № 1. С. 8-19.

4. Балдич Н., Гнидюк Н., Трутковськи Ц. Дослідження навчальних потреб представників органів місцевого самоврядування України / Програма Ради Європи «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні», 2019. URL: https://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/TNA_Ukraine-2018-2019-Final-Report_ukr_F.pdf

5. Беженар І. М., Мамчур В. А., Малік Л. М., Германюк Н. В., Демченко О. В. Теорія сутності дефініції «сільські території». *Економіка АПК*. 2021, № 12. С. 45-54.

6. Бернштейн Н. А. На путях к биологии активности. *Вопросы философии*. 1965. № 10. С. 65-78.

7. Бир С. *На пути к кибернетическому предприятию: Принципы самоорганизации*; пер. с англ. Київ, 1966. С. 48-99.

8. Біла Книга «Стратегія розвитку земельних відносин в Україні» / Land Transparency, KSE, Міністерство аграрної політики та продовольства України, 2021. URL: https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/PDF/Land-strategy_220530_092343.pdf.

9. Білик О. І., Лукашевська У. Т. Сутність, значення та розвиток публічного механізму. *Економіка і суспільство*. 2017. №12. С. 177-180.

10. Білокінна І. Д. Формування інституційного механізму становлення «зеленої економіки» в аграрній сфері: дис… канд. екон. наук: 08.00.03 / Вінницький нац. аграрн. ун-т. Вінниця, 2021. 240 с.

11. Богданов Д. С. Завдання сталого розвитку сільських територій. *Агросвіт*. 2017. №7. С. 60-62.

12. Бойко О. Б. Формування ефективного організаційного механізму управління машинобудівним підприємством. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 19. № 2. С. 26-32.

13. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Майбутнє сільського сектора України – від екстрактивного використання до інклюзивного розвитку. *Економіка України*. 2018. № 11-12. С. 104-121.

14. Булавка О. Г. Теоретико-методичні та організаційні основи розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 104-109.

15. Бурачек І. В., Михайленко Н. В. Сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні. *Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. 2018. № 21. С. 134-137.

16. Веб-сайти комітетів Верховної Ради України: Верховна Рада України (4.10.2022). URL: https://www.rada.gov.ua/documents/contacts/228558.html

17. Веретін Л. С. Інформаційне забезпечення як одна із передумов удосконалення управління продуктивністю підприємства. *Ефективна економіка*. 2015. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4469

18. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник. Частина І / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 380 с.

19. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2021 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник. Частина І / Державна служба статистики України. Київ, 2022. 433 с.

20. Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств): Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvdg/Arh_vrdu_u.htm

21. Габор Д. «Свобода вибору рішень» у наступні моменти часу як важливий критерій оптимальності керування складними випадковими процесами. *Автоматика*. 1972. № 2. С. 83-89.

22. Гавриляк О. О., Миронов Ю. Б. Організаційний механізм управління діяльністю підприємства. URL: https://kerivnyk.info/2012/04/gavryljak.html

23. Газуда С. М. Науково-теоретичні основи сутності сільського розвитку. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/1152/3...%20РОЗВИТКУ.pdf

24. Гарафонова О. І. Концептуальні підходи до організаційного механізму реструктуризації інтегрованих корпоративних структур: ІІ Міжнародна періодична науково-практична конференція «Альянс наук: вчений – вченому»: Том 1. Дніпропетровськ: НАУ «Ера», 2005. С. 24-27.

25. Гаркуша О. М., Довгаль О. В., Потриваєва Н. В. Науково-теоретичній зміст поняття «сільські території» та його місце в державному управлінні. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2021. Том 6. № 3. С. 252-257.

26. Гомоляко О. В. Організаційно-правові механізми впровадження публічної політики в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. №12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/104.pdf

27. Гончаренко І. В. *Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми теорії та практики*: монографія. Інститут регіональних досліджень НАН України. Львів, 2009. 370 с.

28. Гончарук О. Б., Савичук Н. О. Поняття механізмів державного управління та їх практичне значення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 7. С. 77-83.

29. Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / сост. Г. П. Сытник, В. И. Абрамов, В, Ф. Смолянюк и др.; под. общ. ред. Г. П. Сытника. Київ: НАДУ, 2012. С. 198-205.

30. Грановська В. Г. Формування інституційного механізму забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. №18. Ч. 1. С. 124-129.

31. Гранти для переробних підприємств: Міністерство економіки України. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=GrantiDliaPererobnikhPidprimstv&id=055fcdc7-a14d-4862-9e4d-d93719f51468&pageNumber=1

32. *Громадські організації та органи державного управління: питання взаємовідносин*: монографія; за заг. ред. Н.Р. Нижник і В.М. Олуйка. Видання 2-е, розширене та доповнене. Черкаси: Вид-во Ю. Чабаненко, 2009. 382 с.

33. Гукалова І. В. Демографічні та соціальні чинники розвитку сільської місцевості в Україні: тенденції змін. *Український географічний журнал*. 2023. № 2. С. 35-47. https://doi.org/10.15407/ugz2023.02.035

34. Гурне Б. Державне управління; перекл. з франц. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1993. 165 с.

35. Демографічна та соціальна статистика / Населення та міграція: Головне управління статистики у Черкаській області. URL: https://www.ck.ukrstat.gov.ua/?p=stat_inform

36. Демографічна та соціальна статистика / Населення та міграція: Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm

37. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки: стратегічні цілі і способи їх досягнення (13.07.2021): Громадський Простір. URL: https://www.prostir.ua/?news=derzhavna-stratehiya-rehionalnoho-rozvytku-na-2021-2027-roky-stratehichni-tsili-i-sposoby-jih-dosyahnennya

38. Державне управління: Словник довідник / За ред. В.М. Князєва, В.Д. Бакуменка. Донецьк: ІЕП НАНА України, 2002. 228 с.

39. Державний аграрний реєстр. URL: https://www.dar.gov.ua/

40. Деякі питання діяльності агенцій регіонального розвитку: Постанова Кабінету Міністрів України № 1203 від 21.10.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1203-2022-%D0%BF#Text

41. Деякі питання надання грантів бізнесу: Постанова Кабінету Міністрів України № 738 від 21.06.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#Text

42. Довгаль О. В. Категорія «сільські території»: підходи до визначення поняття та проблеми з його застосуванням. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Том 3. № 2. С. 97-108.

43. Дороховський О. М., Мельник Л. Ю. Системний підхід до самоадаптації сільських територій в контексті регіонального розвитку. *Агросвіт*.2019. № 21. С. 3-7.

44. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: https://rm.coe.int/-pdf-a6-59-pages/168071a536

45. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки. Проект 26 жовтня 2015 р. / Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: https://golocal-ukraine.com/wp-content/uploads/2017/02/YEdina-kompleksna-strategiya-rozvitku-silskogo-gospodarstva-ta-silskih-teritoriy-na-2015-2020.pdf

46. Ємельянова Т. В., Ярхо Т. О., Легейда А. В., Легейда Д. В. Ментальні конструкти механізмів мислення як складові робочого простору пізнавальної діяльності особистості в навчальному процесі. URL: https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/article/view/2724/2754

47. єРобота: Уряд виділив майже 153 млн грн на гранти для переробних підприємств та сільськогосподарських товаровиробників: Урядовий портал (25.11.2022). URL: https://www.kmu.gov.ua/news/yerobota-

uryad-vidiliv-majzhe-153-mln-grn-na-granti-dlya-pererobnih-pidpriyemstv-ta-silskogospodarskih-tovarovirobnikiv

48. Єршова Н. Г. Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19-20. С. 179-185.

49. Забезпечення інженерне. Словник основних військових термінів для використання в навчальному процесі та науковій і науково-технічній діяльності Національної академії оборони України / за ред. проф. С. П. Мосова. Київ: НАОУ, 2006. С. 34.

50. Забезпечення польотів аеронавігаційною інформацією. Про затвердження Правил виконання польотів державної авіації України: Наказ МО України від 05.01.2015 № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0082-15#Text

51. Забезпечувати. Словник української мови. URL: http://sum.in.ua/s/zabezpechuvaty

52. Забезпечувати. Словник.ua. URL: https://slovnyk.ua/img/logos.png

53. Загальна характеристика інституційного механізму ЄС. URL: https://studies.in.ua/lekcii-pravo-es/4242-zagalna-harakteristika-nstitucynogo-mehanzmu-yes.html

54. Звіт за 2015-2022 роки про виконання заходів з реалізації програми: Про програму підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у Черкаській області на період до 2020 року: Черкаська обласна рада. URL: https://www.oblradack.gov.ua/files/docs/Zvit_prog/Zvit_39_4_6_24042015_2022.pdf

55. Звіти Агенції: Черкаська агенція регіонального розвитку. URL: https://rda.ck.ua/uk/zvity/

56. Земельний довідник України 2020 – база даних про земельний фонд країни: Agropolit.Com. URL: https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelniy-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelniy-fond-krayini

57. Зима І. Я. Теоретичні підходи до визначення та формування механізмів державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 15. С. 85-89.

58. Ивахненко А.Г., Мюллер Й.А. Самоорганизация прогнозирующих моделей. Київ: Техніка, 1984. 223 с.

59. *Інклюзивний сільський розвиток в Україні*: монографія; за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України О. М. Бородіної. Київ: ІКП НАН України, 2020. 257 с.

60. Інституція. Словник української мови. URL: http://sum.in.ua/s/instytucija

61. Інформація про виконання плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій у 2020 році: Міністерство аграрної політики та продовольства України (12.11.2021). URL: https://minagro.gov.ua/napryamki/rozvitok-silskih-teritorij/informaciya-pro-vikonannya-planu-zahodiv-z-realizaciyi-koncepciyi-rozvitku-silskih-teritorij-u-2020-roci

62. Історичне рішення ЄС: Україна отримала статус кандидата, що це означає для країни. URL: https://tsn.ua/exclusive/istorichne-rishennya-yes-ukrayina-otrimala-status-kandidata-doroga-do-chlenstva-vidkrita-2094514.html

63. Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент.* 2006. №4. С. 10-19.

64. Коваленко Ю. М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки. *Економічний вісник Донбасу*. 2011. № 1(23). С. 92-97.

65. Конкурс для громад на встановлення відновлюваних джерел енергії: Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України (17.11.2023). URL: https://mtu.gov.ua/news/34921.html

66. Конончук І. Інституційний механізм спільної зовнішньої політики Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14). С. 52-56.

67. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

68. Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 року № 70р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text

69. Концепція збалансованого розвитку сільських територій України з урахуванням досвіду європейських країн / Н.В. Палапа, О.С. Дем'янюк, О.О. Кічігіна, О.М. Нагорнюк, Ю.А. Цибро: за науковою редакцією О.І. Фурдичка; ІАП НААН. К.: ДІА, 2020. 19 с. URL: https://agroeco.org.ua/vydannya/koncepcija-zbalansovanogo-rozvitku-silskih-teritorij-ukraini-z-urahuvannjam-dosvidu-ievropejskih-krain/

70. Концепція сільського розвитку до 2030 року. Проект. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a707d9ff-0c4b-4b8b-8d84-3f9a994ee729&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkraini-proSkhvalenniaKontseptsiiSilskogoRozvitkuDo2030-Roku

71. Леоненко Н. А. Правовий механізм державного регулювання туристичної сфери України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 1(20). С. 69-75.

72. Мазур А. Г., Дмитрик О. В. Господарства населення як економічна категорія та суб'єкт облаштування сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2016. № 11. URL: http://efm.vsau.org/files/pdfa/3392.pdf

73. Малиновський В. Я. *Державне управління*: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2003. 576 с.

74. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 51-58.

75. Марцинкевич В., Коломієць Н. Сільський розвиток в об'єктиві: Коментарі до Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки. Київ: НЕЦУ, 2016. 10 с.

76. Матвійчук Н. М. Концептуальні підходи до сутності інституційного механізму природокористування. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2015. № 11. С. 136-144.

77. Мертві села України: рейтинг регіонів за кількістю вимираючих сіл (СПИСКИ): Zemliak.com (19.11.2021). URL: https://zemliak.com/reityngy/1389-mertvi-sela-ukrajini-reyting-regioniv-za-kilkistyu-vimirayuchih-sil-spiski

78. Механізм. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC

79. Механізм. Словник іншомовних слів. URL: https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CC%E5%F5%E0%ED%B3%E7%EC

80. Міжнародна підтримка: Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. URL: https://decentralization.gov.ua/donors

81. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування: Децентралізація. URL: https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring

82. Мосов С. П., Рублюк О. В. Принципи самоорганізації в державному управлінні суспільними процесами. *Політичний менеджмент*. 2004. №3(6). С.51-57.

83. Мосов С. Формування рішень при самоорганізації місцевого самоврядування: *Збірник наук. праць УАДУ при Президентові України*; за заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князєва. Вип. 2. Ч1. Київ: Вид-во УАДУ, 2000. С. 332-337.

84. На урядову «гарячу лінію» люди звертаються з приводу реалізації житлових програм: Урядовий кур’єр (13.12.2019). URL: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/na-uryadovu-garyachu-liniyu-lyudi-zvertayutsya-z-p/

85. *Наукові основи та імплементація світових практик місцевого самоврядування і об'єднання територіальних громад* / За ред. І.Л. Сазонця. Рівне: Волинські обереги, 2017. 216 с.

86. Негрей М. В., Тужик К. Л. *Теорія прийняття рішень*. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 272 с.

87. Неділько А. І. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізм публічного управління». *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2018. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_ 2018_2_8

88. Нижник Н. Р., Мосов С. П. *Теоретичні аспекти державного управління*: монографія. Чернівці: Технодрук, 2011. 248 с.

89. Німецько-український агропродовольчий діалог. URL: https://apd-ukraine.de/ua/pro-proekt

90. Новак-Каляєва Л. М. Публічне управління. Публічне управління: термінологічний словник / за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. 144 с.

91. Області: Децентралізація. URL: https://decentralization.gov.ua/state?sort_direction=&sort_by=

92. Оболенський О. Ю., Борисевич С. О., Коник С. М. *Опорний конспект лекцій з навчальної дисципліни «Публічне управління»*: навчальний посібник. Київ: НАДУ, 2018. 76 с.

93. Онаць О. М., Калініна Л. М. *Концептуальні засади організаційних механізмів і технологій громадсько-державного управління*: посібник; за наук. ред. Л. М. Калініної. Київ: Видавн. дім «САМ», 2017. 64 с.

94. Основи державного управління у сфері пожежної безпеки / [Ю. М. Горбаченко, Г. С. Грибенюк, А. М. Капля, А. М. Кришталь та ін.]. Черкаси: АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2012. 192 с.

95. Павлов О. І. Сільський розвиток у контексті цивілізаційного підходу. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/156/knp156_50¬52.pdf

96. Перевозова М. В., Поленкова М. В. Сталий розвиток сільських територій: сучасний стан проблеми. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 59-1. С. 68-75.

97. Петрецький І. І. Потенціал розвитку сільських територій в умовах децентралізації. *Науковий вісник Ужгородського Університету*. Серія Економіка. 2022. Випуск 1 (59). С. 41-46. https://doi.org/10.24144/2409-6857.2022.1(59).41-46

98. Пивовар П. В., Пивовар А. М. Формування визначення поняття «сільські території» як економічної категорії. *Агросвіт*. 2021. № 11. С. 21-33.

99. Пилипенко Г. М. Інституціональні зміни економіки в контексті еволюції поглядів д. Норта. *Економічний вісник*, 2020, №3. С. 9-17.

100. Питання забезпечення діяльності Президента України: Закон України № 417/2019 від 20.06.2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417/2019#Text

101. Плотнікова М. Ф. Стратегічні засади розвитку сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. № 17. Ч. 2. С. 43-46.

102. Політика сільського розвитку в Україні: запровадження, координація з регіональною політикою та потенційні ресурси в рамках Програми Ukrainian Facility: Всеукраїнська асоціація громад (19.09.2023). URL: https://communities.org.ua/novyny/polityka-silskogo-rozvytku-v-ukrayini-zaprovadzhennya-koordynacziya-z-regionalnoyu-politykoyu-ta-potenczijni-resursy-v-ramkah-programy-ukrainian-facility/

103. Присяжнюк П. В. Механізм управління: сутність, види та складові. *Ефективна економіка*. 2019. №12. http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2019/152.pdf

104. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету

Міністрів України № 1106 від 25.10.2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text

105. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України: Закон України № 1081-IX від 15.12.2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1081-20#Text

106. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України № 2389-IX від 09.07.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text

107. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель: Закон України № 711-IX від 17.06.2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text

108. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Постанова Кабінету Міністрів України № 552-IX від 31.03.2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text

109. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні: Закон України № 1116-IX від 17.12.2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text

110. Про добровільне об’єднання територіальних громад: Закон України № 157-VIII від 05.02.2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text

111. Про засади державної регіональної політики: Закон України № 156-VIII від 05.02.2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

112. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України № 695 від 05.08.2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text

113. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України № 1001 від

21.07.2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF#Text

114. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України № 385 від 06.08.2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text

115. Про затвердження Методики (порядку) формування плати за приєднання до системи передачі та системи розподілу: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики від 18.12.2018 № 1965. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1965874-18#n6

116. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова КМ України від 08.04.2015 року №214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF #Text

117. Про затвердження обласної програми «Розроблення Схеми планування території Черкаської області на 2023-2025 роки»: Черкаська обласна рада. URL: https://www.oblradack.gov.ua/files/docs/Rishennja/8/17/17-30-8.zip

118. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 №489-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/489-2017-%D1%80#Text

119. Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 № 1119. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119-2015-%D0%BF#Text

120. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України: Постанова КМ України від 30.06.2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#Text

121. Про затвердження Правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі: Закон України № 1597 від

05.10.1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1597-98-%D0%BF#Text

122. Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі: Закон України № 222/98 від 27.03.1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222/98#Text

123. Про землеустрій: Закон України № 858-IV від 22.05.2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text

124. Про Кабінет Міністрів України: Закон України № 794-VII від 27.02.2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text

125. Про комітети Верховної Ради України: Закон України № 116/95-ВР від 04.04.1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text

126. Про Концепцію державної регіональної політики: Закон України № 341/2001 від 25.05.2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001#Text

127. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

128. Про обласну програму «Створення містобудівного кадастру Черкаської області на 2020-2021 роки»: Черкаська обласна рада. URL: https://www.oblradack.gov.ua/files/docs/Rishennja/7/36/36-38-7.zip

129. Про обласну цільову програму підтримки індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» на 2016-2020 роки (продовжено до 31.12.2021): Черкаська обласна рада. URL: https://www.oblradack.gov.ua/files/docs/Rishennja/7/3/3-16-7.zip

130. Про обласну цільову програму підтримки індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» на 2022-2027 роки: Черкаська обласна рада. URL: https://www.oblradack.gov.ua/files/docs/Rishennja/8/9/9-25-8.zip

131. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 року №2625-III (у редакції від 01.01.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2625-14#Text

132. Про Основні напрями розвитку агропромислового комплексу України на 1998-2000 роки: Указ Президента України № 389/98 від 29.04.1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389/98#Text

133. Про перейменування Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2021 року № 504. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2021-%D0%BF#Text

134. Про Програму розвитку малого та середнього підприємництва Черкаської області на 2021-2025 роки: Черкаська обласна рада. URL: https://www.oblradack.gov.ua/files/docs/Rishennja/8/4/4-4-8.zip

135. Про Програму розвитку туризму Черкаської області на 2021-2025 роки: Черкаська обласна рада. URL: https://www.oblradack.gov.ua/files/docs/Rishennja/8/5/5-18-8.zip

136. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України № 3038-VI від 17.02.2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text

137. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 №1807-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text

138. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України № 3077-IX від 2.05.2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text

139. Про співробітництво територіальних громад: Закон України № 1508-VII від 17.06.2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text

140. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: Указ Президента України

№ 389/98 від 29.04.1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80?v=617d3c0773158#Text

141. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 №333-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text

142. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 року №995-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text

143. Про схвалення Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року: Проект розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.09.2021 року: Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: https://minagro.gov.ua/npa/pro-shvalennya-koncepciyi-stimulyuvannya-rozvitku-pidpriyemnictva-na-silskih-teritoriyah-do-2030-roku

144. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України № 807-IX від 17.07.2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text

145. Про функціонування Державного аграрного реєстру: Постанова Кабінету Міністрів України № 573 від 02.06.2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2021-%D0%BF#Text

146. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 №722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text

147. Програма діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України № 471 від 12.06.2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/81/f495727n7.pdf

148. Проект Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення Фонду розвитку сільських територій № 5584 від 28.05.2021

року: Законопроекти. Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72072

149. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» щодо додаткового забезпечення підтримки виробників сільськогосподарської продукції № 8411 від 01.02.2023 року: Законопроекти. Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=75544

150. Проект Закону про оновлення державної регіональної політики в умовах відновлення регіонів та територій від наслідків повномасштабної збройної агресії проти України № 9241 від 26.04.2023 року: Законопроекти. Верховна Рада України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41827

151. Проект Постанови про невідкладну розробку та ухвалення комплексної державної програми підвищення рівня життя мешканців сільських територій № 1708-IX від 07.09.2021 року: Законопроекти. Верховна Рада України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2536

152. Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції сільського розвитку до 2030 року»: Міністерство економіки України. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a707d9ff-0c4b-4b8b-8d84-3f9a994ee729&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkraini-proSkhvalenniaKontseptsiiSilskogoRozvitkuDo2030-Roku-

153. Публічне управління: термінол. слов. / уклад.: В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. С. 86-87.

154. Райт Г. Державне управління; перекл. з англ. В. Івашка, О. Коваленка, С. Соколика. Київ: Основи, 1994. 191 с.

155. Рейтинг областей за результатами зовнішнього незалежного оцінювання 2021 року: Osvita.ua. URL: https://osvita.ua/school/rating/83737/

156. Рейтинг областей за результатами національного мультипредметного тесту 2023 року: Osvita.ua. URL: https://osvita.ua/school/rating/89944/

157. Реформа децентралізації Дорожня карта: Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. URL: https://mtu.gov.ua/content/reforma-decentralizacii-dorozhnya-karta.html

158. Реформи, стратегії та програми: Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: https://minagro.gov.ua/napryamki/programi-rozvitku-apk

159. Родючість ґрунтів України: SuperAgronom.com. Головний сайт для агрономів. URL: https://superagronom.com/karty/rodjuchist-gruntiv-ukrainy

160. Розвиток / Словник української мови. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%80%D0%BE...D0%BA

161. Романова В., Умланд А. Реформа децентралізації в Україні: перші результати та виклики. *Політичні дослідження*. 2021. №1. С. 41-51.

162. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України. *Вісник аграрної науки*. 2006. № 5. С. 21-23.

163. Савицький Е. Е. Забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку сільських територій в умовах кризового періоду. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. № 44. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1792/1727

164. Саймон Г. *Адміністративна поведінка. Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції*; пер. с англ. Київ: АртЕк, 2001. 392 с.

165. Самойленко Т. Г. Органи самоорганізації населення на селі як дієвий інструмент місцевого розвитку. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 7. С. 146-150.

166. Сватюк О. Р. Основні елементи організаційного та економічного механізму корпоративного управління акціонерними товариствами. *Економіка і організація управління*. 2014. № 3(19) - 4(20). С. 234-242.

167. Сергієнко О., Ватаманюк О. Громадська участь/залучення громадян. *Депутатська діяльність в округах (навчальний модуль)*. К.: ІКЦ «Легальний статус», 2016. 92 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/80/Gromadskaychast.pdf

168. Середня зарплата педпрацівників за областями: ОВА відповіли на запит НУШ: НУШ (17.01.2023). URL: https://nus.org.ua/news/serednya-zarplata-pedpratsivnykiv-za-oblastyamy-ova-vidpovily-na-zapyt-nush/

169. Сизоненко О. В. Теоретичні підходи до формування механізмів державного управління сталим розвитком територій. *Молодий вчений*. 2018. № 11(63). С. 987-992.

170. Система. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Система

171. Сільське населення України скоротилося на 16% за 10 років, – експерт. URL: https://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/18164-silske-naselennia-ukrainy-skorotylosia-na-16protsent-za-10-rokiv-ekspert.html

172. Сільський / Академічний тлумачний словник української мови. URL: http://sum.in.ua/s/siljsjkyj

173. Славов В. П., Коваленко О. В. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій. *Вісник аграрної науки*. 2007. № 9. С. 68-71.

174. Соціальне забезпечення. Фармацевтична енциклопедія. URL: https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7550/socialne-zabezpechennya

175. Соціально-економічне становище домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств): Статистична інформація: Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvdg/Arh_soc_ek_stan_dom.htm

176. Статистичний збірник «Регіони України»: Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/Arch_reg.htm

177. Сторонянська І. З., Залуцький І. Р., Патицька Х. О. *Сільські території в Україні: практика ідентифікації та інструменти розвитку: науково-аналітична доповідь*. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. Долішнього НАН України», 2021. 137 с.

178. Сторонянська І., Залуцький І., Патицька Х. Сучасні виклики та проблеми ідентифікації сільських територій у несприятливих умовах в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. №32. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-2

179. Стратегічний план роботи міністерства аграрної політики та продовольства України на 2022-2024 роки: Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: https://minagro.gov.ua/pro-nas/plani-ta-zviti/plani-roboti-minagropolitiki

180. Стратегія розвитку Черкаської області: Черкаська обласна державна адміністрація. URL: https://ck-oda.gov.ua/strategiya-rozvitku-cherkaskoyi-oblasti/

181. Структурні підрозділи ОДА: Черкаська обласна державна адміністрація. URL: https://ck-oda.gov.ua/strukturni-pidrozdili-oda/ (дата звернення: 29.09.2023)

182. Талавиря М. П. Розвиток сільських територій на засадах сталості. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2016. № 1(47). Т. 2. С. 146-150.

183. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 12-18.

184. Терещенко Т. В. *Теорія організації*: навч. посібник. Хмельницький: ХУУП, 2015. 335 с.

185. Територія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Територія

186. Ткач А. А. *Інституціональні основи ринкової інфраструктури*: монографія. Київ: НАН України, Об’єдн. ін-т економіки, 2005. 295 с.

187. Ткачова О. К. Теоретичні основи інституційних механізмів державного управління митною справою. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 6. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=587

188. Ткачук А. Село і люди. Основним ресурсом сільських територій сьогодні цинічно вважають землю, а не людей: Дзеркало тижня (19.09.2021). URL: https://zn.ua/ukr/economics_of_regions/selo-i-ljudi-osnovnim-resursom-silskikh-teritorij-sohodni-tsinichno-vvazhajut-zemlju-a-ne-ljudej.html

189. Трусова Н. В., Колокольчикова І. В., Полегенька М. А. Організаційно-економічний механізм розвитку сільських територіальних громад: внутрішня інтеграція та фінансова спроможність. *Ефективна економіка*. 2022. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2022/13.pdf

190. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом № 1678-VII від 16.09.2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

191. Україна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Україна#Рельєф

192. Українська мережа демонстраційних ферм. URL: https://demofarmua.tilda.ws/home

193. Формула стійкості України: основні складові під час війни та у поствоєнний період (6-22.06.2023) / Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraine_s_resilience_formula_the_essential_components_during_war_and_post-war_6_11_june_2023.html

194. Химинець В. В. Інституційні основи сталого розвитку Карпатського регіону в контексті синьої економіки. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 3. С. 161-165.

195. Хомюк Н. Л. Особливості формування категорії «сільські території». *Науковий вісник Ужгородського національного університету.*

Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Вип. 17. Ч. 2. 2018. С. 117-120.

196. Хринюк О. С., Дергалюк М. О. Генезис наукової думки щодо поняття «організаційно-економічний механізм». *Економічний вісник* НТУУ «КПІ». 2017. № 14. https://doi.org/10.20535/2307-5651.14.2017.108769

197. Черленяк І. І. *Синергетичні моделі оптимізації системи державного управління*: монографія. Ужгород: Ліра, 2010. 656 с.

198. Чернятіна В. А. Концептуальні основи державної політики сталого розвитку сільських територій в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. №2. URL: https://www.inter-nauka.com/issues/2018/2/?author=3992

199. Чому школи в селах закривають та чи вища якість освіти в містах: НУШ (20.12.2022). URL: https://nus.org.ua/articles/chomu-shkoly-v-selah-zakryvayut-ta-chy-vyshha-yakist-osvity-v-mistah/

200. Чопенко В. М. Знелюднення сільських територій України в умовах соціально-демографічної кризи. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 63-70.

201. Чубіна А. Особливості реалізації реформи місцевого самоврядування в європейських країнах. Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2020. 234 с. С. 126-128.

202. Чубіна А. С. Decentralization in Ukraine and fire service: experience of Germany. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (з міжнародною участю) «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події». Львів, 2017 (24-30 квітня). Секція 1. Людина і суспільство. URL: http://virt.ldubgd.edu.ua/pluginfile.php/71890/mod_resource/content/1/%D0%A1%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%201.pdf. С. 77-80.

203. Чубіна А. С. Levers of development of the united territorial communities in the context of administrative decentralization. Правові засади

організації та здійснення публічної влади : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 11-12.

204. Чубіна А. С. Local government in the war conditions. Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): Матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 16 березня 2023 р. Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. С. 197-199.

205. Чубіна А. С. Models of rural area development: foreign experience. Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): Матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 19 берез. 2021 р. Черкаси: видавець Третяков О. М., 2021. С. 225-227.

206. Чубіна А. С. The impact of the budget decentralization on the financial support of territorial communities. Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 550-553.

207. Чубіна А. С. Контроль як об’єктивна необхідність ефективності управлінських рішень. Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2021. С. 311–314.

208. Чубіна А. С. Науково-теоретичний підхід до визначення поняття «сільська територія». *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2023. № 9. http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.9.30.

209. Чубіна А. С. Об’єднанні територіальні громади як основна складова адміністративно-територіальної реформи в Україні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2020. № 1 (69). С. 136–142.

210. Чубіна А. С. Обґрунтування механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 23. С. 170-177.

211. Чубіна А. С. Організація роботи органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад (досвід 2015-2016 рр.). Децентралізація влади, проведення реформ в Україні. Сучасний стан та проблеми підготовки кадрів для об'єднаних територіальних громад: матеріали ІІ Міжнародної науково-методичної конференції 13-14 грудня 2018 р. Рівне: НУВГП, 2018. С. 203-205.

212. Чубіна А. С. Основні принципи реформування місцевого самоврядування в Україні. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці*. 2018. Вип. 18. С. 186-191.

213. Чубіна А. С. Питання самоорганізації публічного управління розвитком сільських територій в умовах децентралізації. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2023. № 10. URL: http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.10.19.

214. Чубіна А. С. Польська модель реалізації реформи децентралізації: досвід для України. Травневі правові читання: Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів та викладачів закладів вищої освіти. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 336-340.

215. Чубіна А. С. Рейтинг об'єднаних територіальних громад Черкащини як результат успішної реалізації реформи децентралізації. Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 11 березня 2022 р. Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. С. 92-93.

216. Чубіна А. С. Реформа адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування у Латвії. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці*. 2017. Вип. 17. С. 242-247.

217. Чубіна А. С. Реформа децентралізації: основні напрямки та пріоритети. Сучасний рух науки: тези доп. IX міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 2-3 грудня 2019 р. Дніпро, 2019. Т. 3. С. 590-596.

218. Чубіна А. С. Ризики децентралізації об'єднаних громадських громад. *Публічне урядування*. 2022. № 5 (33). С.120-126.

219. Чубіна А. С. Розвиток сільських територій як об'єкт публічного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 20. С. 182-187. DOI: 10.32702/2306-6814.2023.20.182

220. Чубіна А. С. Розвиток співробітництва територіальних громад (міжмуніципального співробітництва) як пріоритетний напрямок реформи місцевого самоврядування: зарубіжний досвід. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці*. 2021. Вип. 21. С. 205-211.

221. Чубіна А. С. Роль управління в суспільному розвитку. Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 261-265.

222. Чубіна А. С., Лукашенко Л. Особливості реалізації реформи місцевого самоврядування в Україні та європейських країнах. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці*. 2020. Вип. 20. С. 199-203.

223. Чубіна А. С., Шаповал Т. Б. Місцеве самоврядування в Україні як конституційно-правовий інститут. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Том 29 (68). № 6. С. 33-38.

224. Шаптала О. С. *Автономна Республіка Крим: проблемні питання державного управління сферою рекреаційного обслуговування*: монографія. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2003. 262 с.

225. Шаров Ю. П. Забезпечення якості публічних (муніципальних) послуг. *Публічне управління: термінологічний словник* / за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ: НАДУ, 2018. С. 50.

226. Шестаковська Т. Л. Нормативно-правовий механізм регулювання аерокосмічної галузі України. 2020. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2020/41.pdf

227. Шлапак А. В., Беляк А. О. Комперативний аналіз поняття «організаційний механізм» у сучасному науковому просторі. *Механізм регулювання економіки*. 2023. № 1(99). С. 128-136.

228. Яснолоб І. О., Дем'яненко Н. В., Тараненко А. О. Науково-методичні підходи до формування сільських територій у контексті реалізації державної політики України. *Причорноморські економічні студії*. 2020. № 55(1). С. 51-56.

229. Яснолоб І. О., Козаченко Ю. А., Березницький Є. В. Науково-практичні засади визначення сутності і змісту поняття «сільські території». URL: http://market-infr.od.ua/journals/2020/45_2020_ukr/11.pdf

230. 98,5% об'єктів передані у комунальну власність громад, - дані моніторингу Мінрегіону: Децентралізація (26.02.2021). URL: https://decentralization.gov.ua/news/13292

231. Action Plan of the Global Strategy to Improve Agricultural and Rural Statistics for Food Security, Sustainable Agriculture, and Rural Development. Rome: Food and Agricultural Organization, 2012. 98 p.

232. Arnstein S. R. A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*. 1969. № 35(4). P. 216-224. https://doi.org/10.1080/01944366908977225

233. Ashby W. Ross. Principles of the Self-Organizing System. Principles of Self-Organization: Transactions of the University of Illinois Symposium. Pergamon Press, 1962. Pp. 255-278.

234. Bavorová M., Ullah A., Nyendu D. et al. Determinants of farmland abandonment in the urban-rural fringe of Ghana. *Regional Environmental Change*. 2023. № 23, 122. https://doi.org/10.1007/s10113-023-02117-z

235. Chubina A. S. Investigation of the experience of the implementation of decentralization reform. Polish experience as a model for Ukraine. *News of Science and Education*. Sheffield: Science and Education LTD, 2019. № 5(66). P. 29-37.

236. Chubina A. S. United territorial communities as an alternative to a centralized management system. *Virtus: Scientific Journal*. 2019. № 37. P. 262-266.

237. Chubina A. S., Vasylyeva N., Vasylieva O. Decentralization reform in Ukraine: main directions and priorities. Public Administration in the 21st Century. 2020. Kharkiv: Zenodo. URL: http://doi.org/10.5281/zenodo.4277845.

238. Chubina A. S. Authorities, subordination and official relations between the head of united local community and the elder (starosta). The 12 th International scientific and practical conference «Impact of modernity on science and practice» (12-13 April, 2020). Edmonton, Canada 2020. P. 43-45.

239. Daft R. L. *Management*. New York: Cengage Learning, 2021. 784 p.

240. Development / The Britannica Dictionary. URL: https://www.britannica.com/dictionary

241. Direct Aid Program. URL: https://www.dfat.gov.au/people-to-people/direct-aid-program/ direct-aid-program

242. DREAM Ініціатори проєктів. URL: https://dream.gov.ua/ua/communities?page=23

243. Ensure. Cambridge dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ensure

244. Entwicklung / Wörterbuch. URL: https://www.wortbedeutung.info/Entwicklung

245. Fonds européen agricole pour le développement rural. URL: https://www.europe-en-france.gouv.fr/fr/fonds-europeens/fonds-europeen-agricole-pour-le-developpement-rural-FEADER

246. France ruralités: un plan pour une équité territoriale. URL: https://www.ecologie.gouv.fr/france-ruralites-plan-equite-territoriale

247. France ruralités. URL: https://agence-cohesion-territoires.gouv.fr/france-ruralites-1247

248. Gershenson C., Heylighen F. When Can we Call a System Self-organizing? URL: https://arxiv.org/ftp/nlin/papers/0303/0303020.pdf

249. Gibson J.E. *Nonlinear automatic control*. New York: McGraw-Hill, 1963. 585 p.

250. Gloria Estap E-Dubreuil. Governance Mechanisms, Social Performance Disclosure and Performance in Microfinance: Does legal status matter? *Annals of Public and Cooperative Economics*. 2015. № 1. P. 137-155.

251. Green D. G., Sadedin S., Leishman T. G. Self-Organization: Encyclopedia of Ecology (Second Edition). 2008. Vol. 1. P. 628-636.

252. Healthy Food Financing Initiative. URL: https://www.rd.usda.gov/about-rd/initiatives/healthy-food-financing-initiative

253. Hodgson G. M. *Economics and Institutions: A Manifesto for a Modern Institutional Economics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1988. 365 p.

254. Ifzal A., Ifzal H. H. Measuring inclusive growth. Asian Development Review. 2007. № 24. P. 11-31.

255. Kinkartz S. Stadtflucht: Stadt, Land, Frust – oder Lust? URL: https://www.dw.com/de/stadt-land-frust-oder-lust/a-66800110

256. Koontz, H., O'Donnell C. Management: A Systems and Contingency Analysis of Managerial Functions. New York: McGraw-Hill Book Company, 1976. 768 p.

257. Kose J., Lemma W. S. Corporate governance and board effectiveness. Banking & Finance. 1998. Vol. 22, Is. 4. P. 371-403.

258. Ländliche Entwicklung. URL: https://www.ble.de/DE/Themen/Laendliche-Entwicklung/laendliche-entwicklung_node.html

259. Ländliche Räume in Deutschland – ein Überblick. URL: https://www.bpb.de/themen/stadt-land/laendliche-raeume/334146/laendliche-raeume-in-deutschland-ein-ueberblick

260. Ländliche Räume. URL: https://www.bpb.de/themen/stadt-land/laendliche-raeume

261. Le feader en France. URL: https://www.reseaurural.fr/le-fonds-europeen-agricole-pour-le-developpement-rural-en-france

262. Le programme national de développement agricole et rural (PNDAR): contexte et objectifs 2022-2027. URL: https://agriculture.gouv.fr/le-programme-national-de-developpement-agricole-et-rural-pndar-contexte-et-objectifs-2022-2027

263. Mechanism. Dictionary Cambridge. URL: https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/mechanism

264. Mescon M. H., Albert M., Khedouri F. *Management*. New York: Harper & Row, 1988. 778 p.

265. National Agricultural Innovation Agenda. URL: https://www.agriculture.gov.au/agriculture-land/farm-food-drought/innovation/national-ag-innovation-agenda#digital-agriculture

266. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 152 p.

267. Plunkett L. C., Hale G. A. *The proactive manager*. New York: John Wiley & Sons, 1982. 178 p.

268. O PS WPR 2023-2027. URL: https://dprow.umww.pl/obszary-wiejskie/o-ps-wpr-2023-2027

269. Polska wieś 2022. Raport o stanie wsi. URL: https://witrynawiejska.org.pl/2022/07/07/polska-wies-2022-raport-o-stanie-wsi

270. Prezentacja Raportu «Polska wieś 2022. Raport o stanie wsi» – notatka prasowa. URL: https://www.fdpa.org.pl/prezentacja-raportu-polska-wies-2022-raport-o-stanie-wsi-notatka-prasowa

271. Projekt Planu Strategicznego dla WPR na lata 2023-2027 (wersja 0.4) – projekt przyjęty przez Radę Ministrów i przekazany do KE. URL: https://www.gov.pl/web/wprpo2020/plan-strategiczny-dla-wpr-na-lata-2023-2027-wersja-40--przyjety-przez-rade-ministrow

272. Promise Zones. URL: https://www.rd.usda.gov/about-rd/initiatives/promise-zone

273. Przedsiębiorczość na wsi. URL: https://www.ksowplus.pl/rozwoj-obszarow-wiejskich/przedsiebiorczosc-na-wsi

274. Refakar M., Ravaonorohanta N. The effectiveness of governance mechanisms in emerging markets: a review. *Corporate Ownership & Control*. 2020. Vol. 17. Is.3. P. 8-26.

275. Regional Precincts and Partnerships Program. URL: https://www.infrastructure.gov.au/territories-regions-cities/regional-australia/regional-and-community-programs/regional-precincts-and-partnerships-program

276. Robbins S., Coulter M., DeCenzo D. *Fundamentals of Management*. London: Pearson, 2016. 528 p.

277. Rouse M. What Does Software Program Mean? URL: https://www.techopedia.com/definition/25084/software-program

278. Rural / Cambridge dictionaries of English. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/rural

279. Rural Areas / Climate Change 2014 – Impacts, Adaptation and Vulnerability: Part A: Global and Sectoral Aspects. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, 2014. NY. USA, Pp. 613-658.

280. Rural Business Development Grants. URL: https://www.rd.usda.gov/programs-services/business-programs/rural-business-development-grants

281. Rural Jobs and Infrastructure. URL: https://www.rd.usda.gov

282. Rural population, percent - Country rankings: The Global Economy. URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/rural_population_percent/

283. Schmeiss J., Hoelzle K., Tech R. P. Designing Governance Mechanisms in Platform Ecosystems: Addressing the Paradox of Openness through Blockchain Technology. *California Management Review*. 2019. Vol.62. Is.1. P. 121-143.

284. Schumpeter's Theory of Economic Development / Economics. URL: https://www.economicsdiscussion.net/economic-development/schumpeters-theory-economic-development/schumpeters-theory-of-economic-development-economics/30174/

285. Strategic Economic and Community Development. URL: https://www.rd.usda.gov/about-rd/initiatives/strategic-economic-and-community-development

286. Substantially Underserved Trust Area (SUTA). URL: https://www.rd.usda.gov/about-rd/initiatives/substantially-underserved-trust-area-suta

287. The common agricultural policy at a glance: Agriculture and rural development: European Commission. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_en

288. United Nations Declaration on the Rights of Peasants and Other People Working in Rural Areas: General Assembly. The United Nations. General, 30 October 2018. URL: http://undocs.org/en/A/C.3/73/L.30

289. What is the importance of Rural Development? URL: https://www.pledgefoundation.org/blog/importance-of-rural-development

290. Xiang G., Yu J. Public governance mechanism in the prevention and control of the COVID-19: information, decision-making and execution. *Journal of Chinese Governance*. 2020. Vol.5. Is. 2. P. 178-197.

ДОДАТКИ

Додаток А

Демографічна ситуація в Черкаській області
порівняно з національними тенденціями, 1990-2022 роки

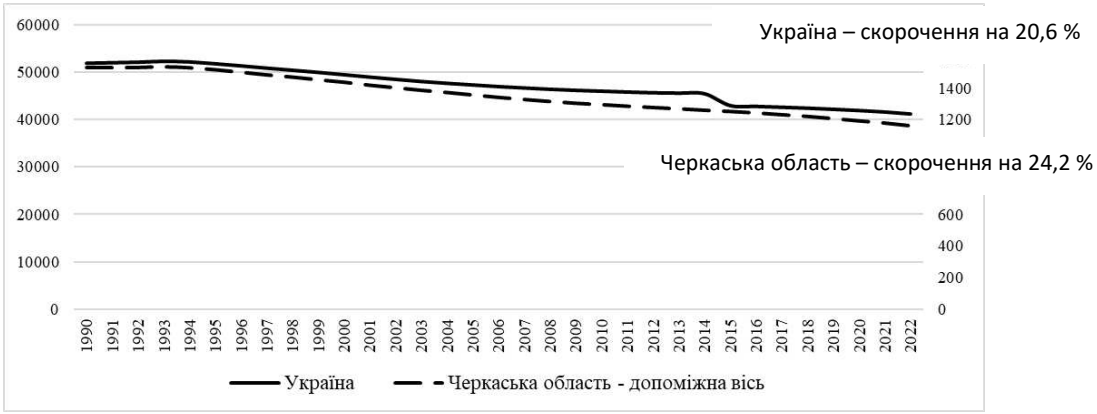

Рис. 1. Чисельність населення України і Черкаської області, 1990-2022 роки

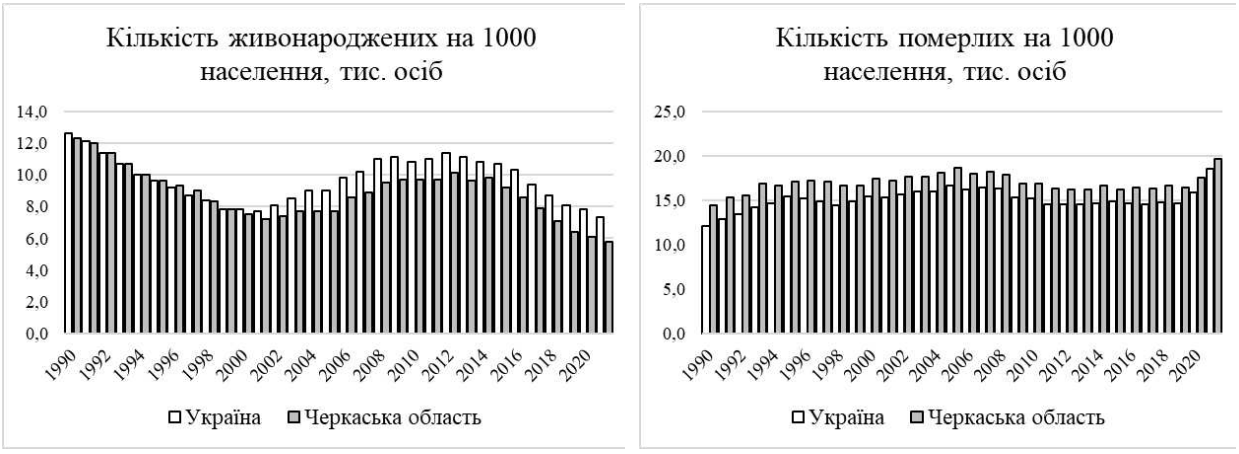

Рис. 2. Кількість живонароджених і померлих на 1000 населення в Україні і Черкаській області, 1990-2022 роки

Джерело: авторська розробка на основі джерел [36; 35]

Додаток Б

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників у Черкаській області порівняно з національними тенденціями, 2011-2022 роки

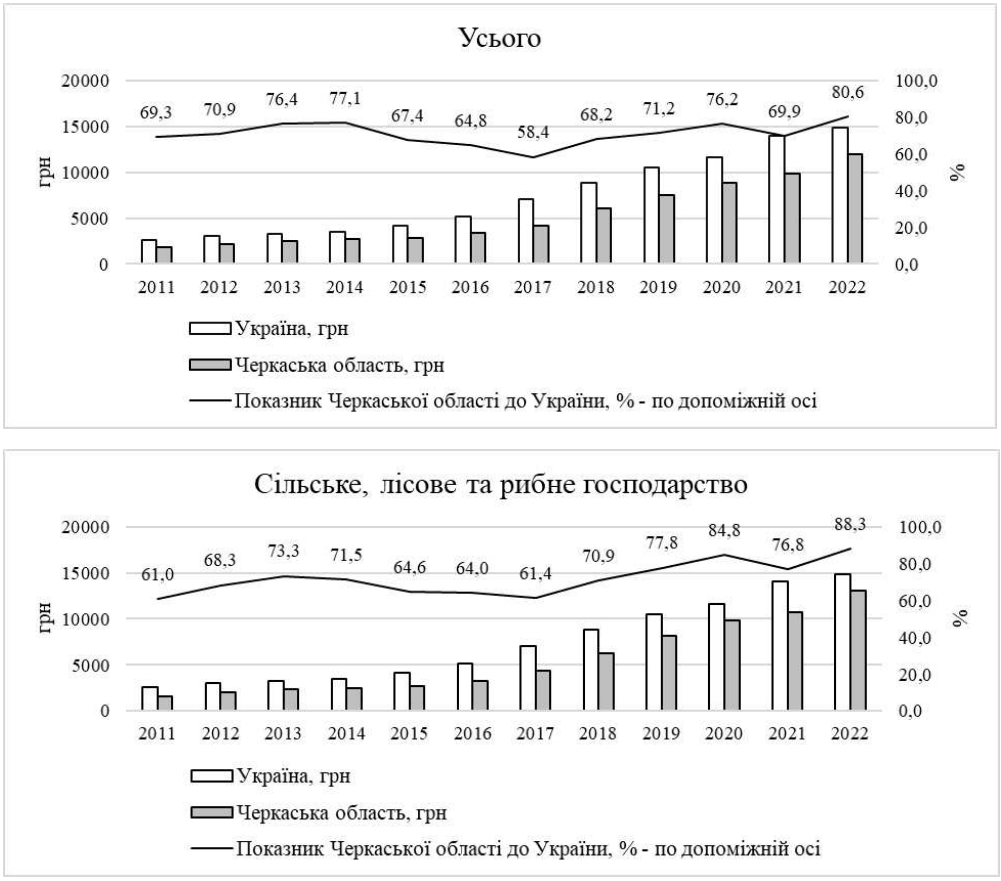

Джерело: авторська розробка на основі джерел [36; 35]

Додаток В

Структурні показники грошових витрат домогосподарств у Черкаській області та в Україні, 2017, 2021 роки, %

Показники	2017				2021			
	Україна		Черкаська область		Україна		Черкаська область	
	Міські	Сільські	Міські	Сільські	Міські	Сільські	Міські	Сільські
Частка споживчих грошових витрат у загальних грошових витратах, %	93,9	84,7	93,4	77,3	92,2	84,7	93,9	84,7
у т.ч.								
Частка витрат на продукти харчування та безалкогольні напої у споживчих грошових витратах, %	51,0	50,4	54,1	54,8	47,1	46,2	49,7	42,6
Частка витрат на відпочинок і культуру в споживчих грошових витратах, %	2,3	1,1	2,1	1,4	2,2	84,7	1,7	1,2
Частка витрат на освіту в споживчих грошових витратах, %	1,6	0,7	1,0	0,5	1,5	0,6	1,4	0,2
Частка неспоживчих грошових витрат у загальних грошових витратах, %	6,1	15,3	6,6	22,7	7,8	15,3	4,1	25,7

Джерело: авторська розробка на основі джерел [18-20]

Додаток Г

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових виданнях, індексованих у Scopus, Web of Science

1. Chubina A. S., Vasylyeva N., Vasylieva O. Decentralization reform in Ukraine: main directions and priorities. Public Administration in the 21st Century. 2020. Kharkiv: Zenodo. URL: http://doi.org/10.5281/zenodo.4277845.

Публікації в інших іноземних виданнях

2. Chubina A. S. Investigation of the experience of the implementation of decentralization reform. Polish experience as a model for Ukraine. *News of Science and Education*. Sheffield: Science and Education LTD, 2019. № 5 (66). P. 29–37.
3. Chubina A. S. United territorial communities as an alternative to a centralized management system. *Virtus: Scientific Journal*. 2019. № 37. P. 262-266.

Статті у наукових фахових виданнях

4. Чубіна А. С. Особливості удосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських територій Черкаської області в умовах децентралізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 6. С. 268-274. URL: http://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.6.268.
5. Чубіна А. С. Обґрунтування механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 23. С. 170-177. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.23.170.
6. Чубіна А. С. Питання самоорганізації публічного управління розвитком сільських територій в умовах децентралізації. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2023. № 10. URL: http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.10.19.
7. Чубіна А. С. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації як специфічний об’єкт публічного управління. *Інвестиції: практика та*

досвід. 2023. № 20. С. 182-187. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.20.182.

8. Чубіна А. С. Науково-теоретичний підхід до визначення поняття «сільська територія». *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2023. № 9. URL: http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.9.30.
9. Чубіна А. С. Ризики децентралізації об'єднаних територіальних громад. *Публічне урядування*. 2022. № 5 (33). С. 120-126. URL: https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-5(33)-17.
10. Чубіна А. С. Об'єднанні територіальні громади як основна складова адміністративно-територіальної реформи в Україні. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2020. № 1 (69). С. 136–142. URL: https://doi.org/10.32840/1813-3401.2020.1.22.

Колективна монографія

11. Чубіна А. С. Сутність співвідношення централізації та децентралізації в державному управлінні. Забезпечення цивільної безпеки в Україні: сучасний стан і перспективи : монографія / [за заг. ред. О. М. Тищенка, Т. М. Кришталь] . – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2018. С. 233-243.

Тези наукових конференцій

12. Чубіна А. С. Local government in the war conditions. *Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ)*: Матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 16 березня 2023 р. Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. С. 197-199.
13. Чубіна А. С. Levers of development of the united territorial communities in the context of administrative decentralization. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 11-12.

14. Чубіна А. С. Рейтинг об’єднаних територіальних громад Черкащини як результат успішної реалізації реформи децентралізації. Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 11 березня 2022 р. Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. С. 92-93.
15. Чубіна А. С. Контроль як об’єктивна необхідність ефективності управлінських рішень. Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2021. С. 311–314.
16. Чубіна А. С. The impact of the budget decentralization on the financial support of territorial communities. Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 550-553.
17. Чубіна А. С. Models of rural area development: foreign experience. Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): Матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 19 берез. 2021 р. Черкаси: видавець Третяков О. М., 2021. С. 225-227.
18. Чубіна А. С. Роль управління в суспільному розвитку. Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 261-265.
19. Chubina A. S. Authorities, subordination and official relations between the head of united local community and the elder (starosta). The 12 th International scientific and practical conference «Impact of modernity on science and practice» (12-13 April, 2020). Edmonton, Canada 2020. P. 43-45.
20. Чубіна А. С. Польська модель реалізації реформи децентралізації: досвід

для України. Травневі правові читання: Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів та викладачів закладів вищої освіти. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 336-340.

21. Чубіна А. С. Experience of Germany: fire service and decentralization. Наука про цивільний захист як шлях становлення молодих вчених: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції курсантів і студентів. Черкаси: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 61-63.
22. Чубіна А. С. Реформа децентралізації: основні напрямки та пріоритети. Сучасний рух науки: тези доп. IX міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 2-3 грудня 2019 р. Дніпро, 2019. Т.3. С. 590–596.
23. Чубіна А. С. Організація роботи органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад (досвід 2015-2016 рр.). Децентралізація влади, проведення реформ в Україні. Сучасний стан та проблеми підготовки кадрів для об'єднаних територіальних громад: матеріали II Міжнародної науково-методичної конференції 13-14 грудня 2018 р. Рівне: НУВГП, 2018. С. 203-205.
24. Чубіна А. С. The Impact of Decentralization Policy on the Peculiarities of Development of Local Fire Protection in Ukraine. Теорія і практика гасіння пожеж та ліквідації надзвичайних ситуацій: Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2018. С. 297-298.
25. Чубіна А. С. Cechy rozwoju miejscowej straży pożarnej na Ukrainie w warunkach decentralizacji: nowe uprawnienia i zadania. Надзвичайні ситуації: безпека та захист: Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2018. С. 64-66.
26. Чубіна А. С. Decentralization in Ukraine and fire service: experience of Germany. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-

конференції (з міжнародною участю) «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події». Львів, 2017 (24-30 квітня). Секція 1. Людина і суспільство. URL: http://virt.ldubgd.edu.ua/pluginfile.php/71890/mod_resource/content/1/%D0%A1%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%201.pdf. С. 77-80.

Публікації в інших виданнях

27. Чубіна А. С. Розвиток співробітництва територіальних громад (міжмуніципального співробітництва) як пріоритетний напрямок реформи місцевого самоврядування: зарубіжний досвід. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці.* 2021. Вип. 21. С. 205-211.
28. Чубіна А. С., Лукашенко Л. Особливості реалізації реформи місцевого самоврядування в Україні та європейських країнах. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці.* 2020. Вип. 20. С. 199-203.
29. Чубіна А. С., Шаповал Т. Б. Місцеве самоврядування в Україні як конституційно-правовий інститут. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Том 29 (68). № 6. С. 33–38.
30. Чубіна А. С. Основні принципи реформування місцевого самоврядування в Україні. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці.* 2018. Вип. 18. С. 186-191.
31. Чубіна А. С. Реформа адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування у Латвії. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. 2017.* Вип. 17. С. 242-247.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення та результати дисертації обговорювалися на 16 конференціях, зокрема *міжнародних*: V Міжнародна науково-практична конференція «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 2022); Міжнародна науково-практична конференція

«Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього» (м. Київ, 2022); IV Міжнародна науково-практична конференція «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 2021); The 12 th International scientific and practical conference «Impact of modernity on science and practice» (Edmonton, Canada 2020); IX міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасний рух науки» (м. Дніпро, 2019); II Міжнародна науково-методична конференція «Сучасний стан та проблеми підготовки кадрів для об'єднаних територіальних громад» (м. Рівне, 2018); IX Міжнародна науково-практична конференція «Надзвичайні ситуації: безпека та захист» (м. Черкаси, 2018); *всеукраїнських:* Всеукраїнська науково-практична конференція «Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ)» (м. Черкаси, 2023, 2022, 2021, 2020, 2019, 2018); Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Черкаси, 2021, 2020); Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Наука про цивільний захист як шлях становлення молодих вчених» (м. Черкаси, 2020); I Всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів та викладачів закладів вищої освіти «Травневі правові читання» (м. Черкаси, 2020); VIII Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Надзвичайні ситуації: безпека та захист» (м. Черкаси, 2018); V Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція (з міжнародною участю) «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події» (м. Львів, 2017).

Додаток Д

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

04050, м. Київ, вул. Академіка Ромоданова, 12/2
телефон (044) 481-44-03

29.12.2023 р. № 074-16-07-526

ДОВІДКА
про участь у науково-дослідних роботах

Видана **ЧУБІНІЙ Анастасії Сергіївні** з підтвердженням про те, що вона дійсно брала участь у виконанні науково-дослідних робіт за комплексним науковим проектом "Державне управління та місцеве самоврядування" (номер державної реєстрації 0199U002827) Національної академії державного управління при Президентові України та Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема:

– у 2020, 2021 роках – виконавець на громадських засадах (накази Національної академії: від 28 лютого 2020 року № 133-ос, від 15 березня 2021 року № 182-ос "Про залучення до виконання науково-дослідних робіт") науково-дослідної роботи "Інституціоналізація публічної служби в Україні: теорія та практика", номер державної реєстрації *0120U101668;*

– у 2021 році – виконавець на громадських засадах (наказ Національної академії: від 15 березня 2021 року № 182-ос "Про залучення до виконання науково-дослідних робіт") науково-дослідної роботи "Розробка фундаментальних засад інноваційного механізму модернізації публічного управління в умовах децентралізації", номер державної реєстрації *0120U101666*;

– у 2023 році – виконавець на громадських засадах науково-дослідної роботи «Теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій запровадження інноваційних управлінських технологій у місцевому самоврядуванні», номер державної реєстрації *0123U102412*.

Відповідно до Указу Президента України від 05 листопада 2020 року № 487/2020 "Про впорядкування використання об'єктів державної власності, що перебувають в управлінні Державного управління справами", розпорядження Кабінету Міністрів України "Деякі питання реорганізації закладів освіти" від 24 лютого 2021 року № 147-р, наказу Міністерства освіти і науки України від 16 березня 2021 року № 316 "Про реорганізацію закладів освіти" (зі змінами) Національну академію реорганізовано шляхом приєднання до Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Історична довідка: Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Указ Президента України від 25 листопада 1999 року № 1496/99 "Про Київський національний університет імені Тараса Шевченка" носив назви:

з 1959 р. – Київський ордена Леніна державний університет ім.Т.Г.Шевченка;

з 1984 р. – Київський ордена Леніна і ордена Жовтневої революції Державний університет ім.Т.Г.Шевченка (Статут зареєстровано в мінвузі УРСР за № 6. Наказ Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР від 29 квітня 1984 року № 290).

Директор Інституту **Лариса КОМАХА**

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ

бульвар Шевченка, 185, м. Черкаси, 18001, тел. (0472) 37-33-33, 33-73-13
E-mail: cancelar@ck.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 00022668

_____ № _____ На № _____ від _____

ДОВІДКА

Щодо використання результатів дисертаційного дослідження, виконаного Чубіною Анастасією Сергіївною на тему „Механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації (на прикладі Черкаської області)“ у діяльності Черкаської обласної військової адміністрації зазначаємо наступне.

Результати дисертаційного дослідження, виконаного Чубіною А. С. на тему „Механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації (на прикладі Черкаської області)“, а саме:

– механізми (правовий, інституційний, організаційний) забезпечення сталого розвитку сільських територій на засадах самоорганізації в умовах децентралізації;

– науково-практичні рекомендації щодо переорієнтації сільських громад на реалізацію інфраструктурних проєктів з помітними економічними та соціальними ефектами, реалізацію еколого-орієнтованих проєктів, проєктів, спрямованих на розвиток біопереробки, збереження й раціональне використання природних ресурсів, проєктів розвитку „зелених“ форм фермерства, розумних ферм і мережі розумних сіл з урахуванням тенденції урбанізованого розвитку низки територій Черкаської області;

– науково-практичні рекомендації щодо удосконалення механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації на регіональному рівні на прикладі Черкаської області;

– науково-практичні рекомендації щодо адаптації сільських територій через публічне управління до умов воєнного часу внаслідок широкомасштабної агресії з боку російської федерації знайшли своє відображення у практичній діяльності Черкаської обласної військової адміністрації в контексті розробки пропозицій щодо удосконалення регіональної політики стосовно розвитку сільських територій в Черкаській області в умовах децентралізації та воєнного стану в Україні внаслідок широкомасштабної агресії з боку російської федерації.

Розроблені рекомендації авторкою дисертаційного дослідження, є актуальними, змістовними та корисними для роботи Черкаської обласної військової адміністрації.

Довідка видана для пред'явлення за місцем вимоги.

Начальник Ігор ТАБУРЕЦЬ

Черкаська обласна державна адміністрація
5417/01/01-58 від 27.02.2024

САГУНІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
ЧЕРКАСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул.Лесі Українки,77/4, с.Сагунівка, Черкаський район, Черкаська область, 19644,
тел./факс:(0472)342352, тел.342231, E-mail: sagunivskarada@ukr.net, Код ЄДРПОУ 26324415

26.02.2024 № 57/04-08 На № _____від _____

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційного дослідження

Чубіної Анастасії Сергіївни

«МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)»

Результати дисертаційного дослідження Чубіної А. С. знайшли відображення у практичній діяльності Сагунівської ОТГ в контексті розробки та впровадження якісно нового підходу до формування управлінських рішень у публічному управлінні щодо розвитку сільської території, які є теоретичною платформою процесу формування управлінських рішень, що враховують такі вимоги: відображають об'єктивні й істотні закономірності, відношення та взаємозв'язки процесу формування управлінських рішень; охоплюють такі закономірності, відношення та взаємозв'язки, що властиві процесу формування управлінських рішень як цілому; відображають галузеву специфіку процесу формування управлінських рішень.

Рекомендації, наведені в дисертаційному досліджені Чубіної Анастасії щодо переорієнтації сільських громад, спрямованих на реалізацію інфраструктурних проєктів з помітними економічними та соціальними ефектами, реалізацію еколого-орієнтованих проєктів, проєктів, спрямованих на розвиток біопереробки, збереження й раціональне використання

природних ресурсів, проєктів розвитку «зелених» форм фермерства, розумних ферм та мережі розумних сіл з урахуванням тенденції урбанізованого розвитку низки територій, використані в інтересах удосконалення концептуальних засад подальшого розвитку Сагунівської ОТГ.

У цілому, дисертаційне дослідження Чубіної А. С. містить результати, що спрямовані на забезпечення системного розвитку сільських територій в умовах децентралізації через призму їхньої доцільності, результативності та ефективності, що важливо для їх функціонування в складних умовах воєнного стану в Україні.

У зв'язку з цим, розроблені рекомендації авторкою дисертаційного дослідження, являються актуальними, змістовними і є корисними в роботі Сагунівської ОТГ.

Сагунівський сільський голова Ірина БОДЯНЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ
т.в.о. ректора Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
_____ В. М. Мойсієнко
"12" березня 2024

АКТ
про реалізацію результатів дисертаційного дослідження
Чубіної Анастасії Сергіївни

Комісія у складі:
- завідувач кафедри менеджменту та державної служби Назаренко С. А. – голова комісії;

Члени комісії:
- доцент Шарий В. І.;
- доцент Самойленко Л. Я.,

встановила, що нові наукові результати, одержані особисто А. С. Чубіною в межах дисертаційного дослідження «Механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації (на прикладі Черкаської області)», а саме:

– зміст дефініцій «сільська територія», «розвиток сільської території» та «публічне управління розвитком сільських територій»;

– модель організації публічного управління розвитком сільських територій з контуром самоорганізації в умовах децентралізації;

– теоретико-прикладні обґрунтування правової доктрини розвитку сільських територій в Україні;

– проблемно-орієнтований підхід до стратегування розвитку сільських територій в Україні;

– системний розподіл чинників впливу на механізми забезпечення розвитку сільських територій в Україні;

– науково-методичні підходи до формування механізмів забезпечення розвитку сільських територій;

– науково-прикладні підходи щодо формування організаційно-управлінського інструментарію адаптації розвитку сільських територій до умов воєнного стану реалізовані в навчальному процесі для проведення лекційних та семінарських занять при викладанні дисциплін: Місцеве самоврядування; Публічне управління та адміністрування.

Голова комісії:
завідувач кафедри менеджменту та державної служби,
доктор економічних наук,
професор _____ С. А. Назаренко

Члени комісії:
доцент кафедри менеджменту та державної служби,
доктор наук з державного управління,
доцент _____ В. І. Шарий

доцент кафедри менеджменту та державної служби,
кандидат наук з державного управління,
доцент _____ Л. Я. Самойленко